

**RUOKA-APUUN LAHJOITETTAVIEN
ELINTARVIKKEIDEN JAKOKELPOISUUS
JA MIHIN JAKOKELVOTTOMAT ELINTARVIKKEET
PÄÄTYVÄT?**

Vera Kauppinen
Maisterintutkielma
Yhteiskuntapolitiikka
Yhteiskuntatieteiden ja
filosofian laitos
Jyväskylän yliopisto
Syksy 2021

Tiedekunta Humanistis-yhteiskuntatieteellinen	Laitos Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos
Tekijä Vera Kauppinen	
Työn nimi Ruoka-apuun lahjoitettavien elintarvikkeiden jakokelpoisuus ja mihin jakokelvottomat elintarvikkeet päätyvät?	
Oppiaine Yhteiskuntapolitiikka	Työn tyyppi Pro Gradu
Aika syksy 2021	Sivumäärä 57 + liitteet 2
Ohjaaja Tiina Silvasti	
<p>Tiivistelmä</p> <p>Tämä pro gradu on etnografinen tapaustutkimus ruokapankkiin lahjoitettavien elintarvikkeiden jakokelpoisuudesta ja siihen liittyvistä taustatekijöistä. Tutkimuksen tarkoituksena on lähestyä ruoka-apukenttää elintarvikkeita lahjoittavien elintarvikeliikkeiden näkökulmasta sekä nostaa toiminnasta esille ruokapankkiin saapuvien, mutta asiakkaille jakokelvottomien elintarvikkeiden konseptia.</p> <p>Ruokaviraston asettaman ohjeistuksen mukaan viimeisen käyttöpäivän ylittäneitä, mutta pakastamattomia elintarvikkeita ei saa jakaa ruokapankin asiakkaille. Näiden elintarvikkeiden kilo- ja kappalemääriä havainnollistetaan kahden viikon ajalta kerätyllä määrällisellä aineistolla. Tutkimusasetelma muuttui kesken tutkimusprosessin perustavanlaatuisesti, kun merkittävä osa lahjoittajista kieltäytyi haastattelukutsusta. Lopullinen laadullinen aineisto koostuu kolmen lahjoittajan teemahaastatteluista, kahden ruokapankin edustajan teemahaastatteluista sekä etnografisesta kenttäkokemuksesta ruokapankissa helmikuusta alkusyksyyn 2021.</p> <p>Aineistoa analysoidaan aineistolähtöisen sisällönanalyysin keinoin. Asiakkaille jakokelvottomia elintarvikkeita saapui ruokapankkiin kahden viikon mittausjaksolla yhteensä 1118 kappaletta ja 362,8 kiloa. Suurimmat tuoteryhmät ovat liha-, kana- ja kalatuotteet, sekä valmisruoat. Elintarvikkeiden jakokelpoisuuteen myönteisesti vaikuttavia tekijöitä ovat halu välttää tuotteiden hukkaan heittämistä, elintarvikeliikkeen jätekustannusten pieneminen sekä kokemukset siitä, että ruoka-apu hyödyttää kaikkia, mutta ei aiheuta ylimääräistä työtaakkaa. Jakokelvottomuuteen mahdollisesti vaikuttavia tekijöitä ovat tietämättömyys lahjoittamista koskevista säädöksistä, resurssien puute sekä välinpitämättömyys elintarvikkeiden jakokelpoisuutta kohtaan. Lisäksi tutkimustuloksissa esitellään mihin jakokelvottomat elintarvikkeet lopulta päätyvät, sekä mahdollisia syitä tutkimuksesta kieltäytymiselle. Johtopäätöksissä vertaillaan näitä taustatekijöitä suhteessa toisiinsa, esitetään jatkotutkimuskysymyksiä ja reflektoidaan tutkimusta.</p>	
Asiasanat lahjoittaja, nälkä, ruoka-apu, ruokahävikki, ruokapankki	
Säilytyspaikka Jyväskylän yliopisto	
Muita tietoja	

Sisällys

1. JOHDANTO.....	1
2. RUOKA-APU TUTKIMUSKOHTEENA	3
2.1 Ruoka-avun keskeiset käsitteet	3
2.2 EU:n ruoka-apu ja ruoka-avun kentän laajuus	5
2.3 Lyhyt ruoka-avun historia Suomessa ja ilmiön muutos.....	6
2.4 Aiempi tutkimus	9
3. YLIJÄÄMÄRUOKA.....	12
3.1 Elintarvikejäte ja ruokahävikki	12
3.2 Elintarvikejäte vähittäiskaupassa	14
3.3 EU:n jätehuoltolain uudistus ja kansallinen lainsäädäntö	15
3.4 Luonnonvarakeskuksen ruokahävikkiseuranta ja -tiekartta	17
4. TUTKIMUSASETELMA	21
4.1 Tutkimusasetelman muodostaminen: etnografinen tapaustutkimus	21
4.2 Tutkimuskysymykset	22
4.3 Tutkimuseettiset kysymykset ja tietosuoja.....	23
5. AINEISTON KERUU- JA ANALYYSIMENETELMÄT	25
5.1 Aineiston keruu: etnografinen kenttätyö ja haastattelut	25
5.2 Aineiston kuvaus.....	29
5.3 Aineiston analyysi: aineistolähtöinen sisällönanalyysi	32
6. TULOKSET	34
6.1 Jakokelvottomien elintarvikkeiden määrä ja sisältö	34
6.2 Jakokelpoisten elintarvikkeiden lahjoittamiseen myönteisesti vaikuttavat tekijät.....	37
6.3 Mahdolliset syyt lahjoittaa jakokelvottomia elintarvikkeita.....	39
6.4 Mihin jakokelvottomat elintarvikkeet päätyvät?.....	41
6.5 Haastatteluista kieltäytyminen	43
7. JOHTOPÄÄTÖKSET	45
7.1 Johtopäätökset ja yhteenveto tutkimuskysymyksistä.....	45
7.2 Jatkokysymykset.....	49
7.3 Reflektio tutkimuksesta.....	51
8. LÄHTEET	53
9. LIITTEET	58

1. JOHDANTO

Euroopassa päätyy vuosittain noin 88 miljoonaa tonnia ruokaa hävikiksi, eli noin viidennes kaikista EU:ssa tuotetuista elintarvikkeista. Suomessa koko elintarvikeketjun osalta syntyy ruokahävikkiä noin 400–500 miljoonaa kiloa vuodessa, joka vastaa noin 15 % kaikesta syömäkelpoisesta ruoasta. (Euroopan komissio 2021c.) Ruoka on biologinen elinehtomme ja ihmisen perusoikeus, mutta myös sosiaalisten ja kulttuuristen merkitysten ilmentymä. Ruoasta tulee sosiaalinen ongelma, kun sitä ei ole saatavilla, se on huonolaatuista tai se ei tue terveellisiä elintapoja. Toisaalta ruoasta tulee ongelma myös, jos siitä tulee ylijäämää, jota ei osata tai haluta hyödyntää. Ruoan saatavuuteen liittyykin moniulotteinen kaksoisongelma, jossa kehitys kulkee kahteen vastakkaiseen suuntaan. Yhtä aikaa koetun huono-osaisuuden ja ruokaköyhyyden määrä on lisääntynyt, kun samaan aikaan yhteiskuntaa leimaa yhä suurempi yltäkylläisyys ja elintarvikkeiden tehon hyödyntäminen. Kehityskulun vastavoimana on nähtävissä 2020-luvun vaihteessa kiihtynyt ilmastonmuutoskeskustelu, jonka myötä yhteiskunnallista kestävyyttä on pyritty parantamaan poliittisin toimenpitein.

Ruokapankit nousivat uudelleen mediahuomioon koronakriisin ja siitä seuranneen äkillisesti kasvaneen avun tarpeen myötä. Ruokapankkien toiminta on julkisessa keskustelussa useimmiten mielletty win-win-tilanteeksi, jossa kaikki voittavat, kun hävikkiruoka saadaan lahjoitettua avun tarpeessa oleville henkilöille. Samalla on kuitenkin tunnistettu ruoka-aputoiminnan ristiriitaisuus hyvinvointivaltion eetoksen kanssa. Kyse on viimesijaisesta avusta, johon turvaudutaan, kun hyvinvointivaltion tukiverkosto on pettänyt. Vapaaehtoistoimintaan ja hyväntekeväisyyteen perustuva ruokapankkitoiminnan vakiintuminen yhdeksi sosiaaliturvan muodoksi siirtää julkisen sektorin vastuuta yksityiselle ja kolmannelle sektorille, jolloin toiminta ei välttämättä enää noudata universalismin periaatteita (ks. esim. Silvasti 2008, 251.) Koska toiminta sijoittuu pääosin kolmannelle sektorille, kentän toimijat ja toimintamallit ovat hyvin hajanaisia. Tämä organisoimattomuus on silmiinpistävä, sillä ruoka-apua järjestetään lähes jokaisessa Suomen kunnassa, arvioiden mukaan 2020-luvun alussa yli tuhannen eri tahon toimesta (Ruoka-apu.fi 2021).

EU:n jätehuoltolakia uudistettiin vuonna 2018, jonka myötä jäsenmaiden on vuodesta 2020 alkaen laskettava tuottamansa elintarvikejätteen määrä jokaisen elintarvikeketjun linkin osalta, ja raportoitava määrät EU:lle vuosittain. Suomessa uuden lainsäädännön mukaisesta hävikkiseurannasta vastaa Luonnonvarakeskus Luke. Tarkoituksena on kartoittaa missä, miten ja kuinka paljon hävikkiä syntyy, sekä löytää keinot määrän puolittamiseen vuoteen 2030 mennessä.

Tässä pro gradussa ruokahävikkiä lähestytään ruokapankkien näkökulmasta. Tutkimuksen keskiössä ovat vähittäisliikkeiden lahjoittamat elintarvikkeet, jotka ovat jo ennen ruokapankkiin saapumistaan asiakkaille jakokelvottomia. Ongelman taustalla on elintarvikkeiden jakokelpoisuuteen liittyvä lainsäädäntö, jonka mukaan

viimeinen käyttöpäivä -merkittyjä elintarvikkeita ei saa päivämäärän umpeutumisen jälkeen jakaa asiakkaille. Mikäli tuotteet pakastettaisiin ennen päivämäärän ylittymistä, niitä saisi jakaa asiakkaille kahden kuukauden ajan. Suuri osa lahjoitetuista tuotteista saapuu ruokapankkiin pakastamattomina, ja vasta viimeistä käyttöpäivää seuraavana päivänä, jolloin ne eivät koskaan päädy henkilöille, joille tuotteet ovat tarkoitettu. Tutkimuksessa kartoitetaan jakokelvottomien elintarvikkeiden määrää, sekä lahjoittajien motiiveja luovuttaa elintarvikkeita ruokapankille joko jakokelpoisina tai jakokelvottomina. Lisäksi pyritään selvittämään, miksi merkittävä osa lahjoittajista kieltäytyi haastattelukutsuista ja mihin jakokelvottomat elintarvikkeet päätyvät saavuttuaan ruokapankkiin. Kyse on aiemmassa kirjallisuudessa lähes täysin tunnistamattomista ongelmakohtista, joita tämä tutkimus pyrkii valottamaan etnografisen tapaustutkimuksen keinoin.

Luvussa kaksi, *Ruoka-apu tutkimuskohteena*, johdatetaan lukija suomalaisen ruoka-avun kentälle esittelemällä toiminnan keskeisiä käsitteitä, kentän historiaa, muutosta poliittisena ilmiönä sekä ruoka-avun nykyistä laajuutta. Aiheesta tehdyn aiemman tutkimuksen avulla nostetaan esille ruoka-avun kentälle paikannettuja eettisiä ongelmakohtia. Luvussa kolme, *Ylijäämäruoka*, taustoitetaan elintarvikejätteen ja ruokahävikin konseptia kansallisella tasolla sekä vähittäisliikkeiden osalta. Lisäksi käsitellään jätehuoltolain uudistusta, sen tuomaa ruokahävikin seurantavelvoitetta ja Luonnonvarakeskuksen ruokahävikkitiekarttaa ja -seurantaa. Nämä luvut rakentavat tutkimuksen normatiivisen viitekehyksen, eräänlaisen toimintaympäristön, johon seuraavien lukujen sisältö kiinnittyy. Luvussa neljä, *Tutkimusasetelma*, esitellään tutkimusasetelman muotoutumista, tutkimuseettisiä kysymyksiä, tietosuojaa sekä viisi tutkimuskysymystä.

- *Kuinka paljon ruokapankkiin lahjoitetaan asiakkaille jakokelvottomia elintarvikkeita?*
- *Mitkä tekijät vaikuttavat myönteisesti elintarvikkeiden lahjoittamiseen ruokapankille asiakkaille jakokelpoisina?*
- *Miksi osa toimijoista lahjoittaa elintarvikkeet jakokelvottomina ruokapankille?*
- *Mihin jakokelvottomat elintarvikkeet päätyvät?*
- *Miksi jakokelvottomia elintarvikkeita jakavat toimijat kieltäytyivät säännönmukaisesti haastattelupyynnöistä?*

Luvussa viisi *Aineisto ja analyysimenetelmät* kuvaillaan aineiston keruuta, sen sisältöä ja aineistolähtöisen sisällönanalyysin toteuttamista. Tutkimuskysymyksiin vastataan sekä määrällisellä että laadullisella aineistolla. Määrällinen aineisto on kerätty tilastoimalla ruokapankkiin saapuvien, mutta asiakkaille jakokelvottomien elintarvikkeiden kilo- ja kappalemääriä. Laadullinen aineisto koostuu elintarvikkeiden lahjoittajien sekä ruokapankin edustajien haastatteluista sekä etnografisesta kenttäkokemuksesta ruokapankissa. Luvussa kuusi *Tulokset* vastataan tutkimuskysymyksiin aineiston pohjalta. Määrällistä aineistoa esitellään kuvaajin ja taulukoin, ja laadullista aineistoa analyysissä suoritettujen teemoittelun pohjalta. Luvussa seitsemän esitellään tutkimuksen *Johtopäätökset*. Lisäksi luvussa kuvataan paljonko ilmaisena pidetyn ruoka-aputoiminnan kulut lopulta ovat ja reflektoidaan tutkimuksen kulkua.

2. RUOKA-APU TUTKIMUSKOHTEENA

Luvussa esitellään ruoka-avun konseptia ruokapankin, elintarvikejärjestelmän, nälän, ruokaturvattomuuden ja lahjoituksen käsitteiden avulla. Suomessa jaetun ruoka-avun tämänhetkistä laajuutta havainnollistetaan sekä EU:n ruoka-avun FEAD:in tilastojen että asiantuntija-arvioiden kautta. Luvun loppupuolella perehdytään lyhyesti suomalaisen ruoka-avun kehitykseen, ilmiön poliittiseen muutokseen sekä aiheesta tehtyyn aiempaan tutkimukseen.

2.1 Ruoka-avun keskeiset käsitteet

Ruokapankit ovat hyväntekeväisyysorganisaatioita, jotka keräävät, lajittelevat, varastoivat ja jakelevat ylijäämäelintarvikkeita, ruokalahjoituksia tai ostettuja elintarvikkeita apua tarvitseville (Riches 2008, 24). Ruoka-avulla tarkoitetaan avustustoimintaa, jossa autettaville luovutetaan ruokaa elintarvikejakeluna tai valmiina aterioina useimmiten hyväntekeväisyytenä. Ruoka-apu täydentää julkisia palveluita ja on keskeinen osa kaikkein huono-osaisimpien avustustoimintaa. (Ruoka-apu.fi 2021.) Suomessa ruoka-apua jaetaan pääosin seurakuntien, työttömien ja päihdetyön yhdistysten sekä ruoka-apua varten perustettujen yhdistysten kautta. Toimintaa ylläpitävät seurakuntien ja järjestöjen työntekijät, vapaaehtoiset ja jäsenet, tukityöllistetyt sekä Sosiaali- ja terveysjärjestöjen avustuskeskuksen tai kunnan rahoittamat työntekijät. Ruoka-aputoiminta saa rahoituksen pääosin kaupunkien toiminta-avustuksista, kirkollisveroista ja pienissä määrin yhteisvastuukeräyksillä tai järjestöjen jäsenmaksuilla. Suurin osa jaettavasta ruoasta on kaupoilta, tukuilta ja muilta elintarvikeketjun yrityksiltä saatavaa lahjoitusruokaa. (Luke 2020, 12.) Toiminnasta käytetään lukuisia eri termejä, kuten ruokapankki, leipäjono, hätäravinto, hyväntekeväisyysruoka-apu. Eri yhteyksissä käytettävillä termeillä voidaan esimerkiksi painottaa ruoka-avun hätään perustuvaan tarvetta, tai korostaa sitä, ettei toiminta liity julkiseen sosiaaliturvaan. (Salonen 2016, 15.)

Monien järjestöjen tarkoituksena on auttaa ruoka-avun asiakasta myös kokonaisvaltaisemmin. Usein varsinaisen ruokajakelun yhteydessä järjestetäänkin palveluja ja toimintaa, jonka tavoitteena on vastata myös ruoka-apua hakevien muihin tarpeisiin. Tällaisia palveluita ovat mm. matalan kynnyksen keskusteluapu, sosiaaliturvaan liittyvä ohjaus ja neuvonta, sekä terveydenhoitoon liittyvät palvelut. (Ruoka-apu.fi 2021.) Ruoka-avun ohessa voidaan järjestää myös yhteisiä ruoanlaitto- ja ruokailuhetkiä sekä jakaa vaatteita ja hygieniatarvikkeita. Usein toimintaan kuuluu myös työllistymistä edistävää toimintaa. Toiminnan tavoitteena on vahvistaa ruoka-avun saajien osallisuutta ja lisätä hyvinvointia. (Laihiala, Nick 2020, 5; Luke 2020, 12.)

Ruoka-avun kentän konteksti rakentuu elintarvikejärjestelmän tarjoamiin kehyksiin. OECD on määritellyt elintarvikejärjestelmän niiden suhteiden ja toimintojen kokonaisuudeksi, jonka välisen vuorovaikutuksen tuloksena määrittänyt mitä, kuinka

paljon, millä menetelmällä ja kenelle ruokaa tuotetaan sekä jaetaan. Järjestelmän voi jakaa neljään osa-alueeseen, jotka ovat maatalous, jalostus, kauppa ja kulutus. Tämän laajan käsitteen voi tiivistää hieman konkreettisemmin pitkälle teollistuneiden ja globalisoituneiden ruoan tuottamisen instituutioiden, teknologioiden ja tuotteiden verkostoiksi. (Hänninen ym. 2008, 15; Silvasti 2008, 241.) Ruoka-avun kentän laajuutta voi kuvata jaottelemalla avun valtiolliseen tukeen, kuten kouluruokailuun tai sosiaalitoimen tarjoamiin ostoseteleihin, sekä kolmannen sektorin järjestämään tukeen, joka sisältää tässä tutkimuksessa tarkasteltavan ruoka-avun. Kaikkiaan ruoka-avun kentälle kuuluvat 1) elintarvikkeita jaettavaksi lahjoittavat tai ostavat tahot, kuten valtio, EU, tuottajat, vähittäiskaupat ja yksityiset henkilöt, 2) ruokaa jakavat tahot, kuten kansalliset tai kansainväliset ohjelmat, järjestöt, seurakunnat ja valtio, sekä 3) ruokaa vastaanottavat toimijat. Joissain maissa ketjuun kuuluu vielä yksi välikäsi, keskusvarasto, jonne kerätään kaikki lahjoitetut elintarvikkeet ja josta ne kuljetetaan edelleen asiakkaille jakaville toimijoille. (Lambie-Mumford, Silvasti 2020, 224–225.) Keskusvarastomalli on hiljalleen leviämässä myös Suomeen ruoka-avun institutionalisoitumisen myötä. Ruoka-avun kentän järjestäytymistä käsitellään tarkemmin tämän luvun loppupuolella.

Toinen ruoka-avusta irrottamaton käsite on nälkä. Nälkä on käsitteenä sosiaalisesti jäsentynyt ja monimerkityksinen. Nykyään sillä voidaan viitata niin fyysiseen aliravitsemustilaan kuin ravinnon riittämättömyyteen tai sen kehnouteen. Kyse on fyysisen ominaisuuden lisäksi sosiaalisesta, taloudellisesta ja poliittisesta ilmiöstä, joka sitoutuu aina huono-osaisuuteen. Sen lisäksi nälkä on myös vahvasti subjektiivinen kokemus, jossa kokemukset värittyvät yksilön ominaisuuksilla. (Heikkilä ym. 1994, 3–4, 8.)

Ruoka-apua tutkittaessa on tunnistettava ero ensimmäisen maailman ja kolmannen maailman nälän käsitteiden välillä. Ruokahyväntekeväisyys liitetään yleensä jälkimmäiseen, kehittyviin maihin kohdistettavaan tukeen. Tässä tutkimuksessa esitetty ruoka-avun käsite sitoutuu kuitenkin hyvinvointivaltioiden kontekstiin. Monissa ensimmäisen maailman ruoka-apuun liittyvissä tutkimuksissa pidätytään käyttämästä termiä nälkä, ja suositaan ilmiön kuvaamista käsitteellä ruokaturvattomuus. Ruokaturvattomuudella tarkoitetaan rajallisia tai epävakaita mahdollisuuksia hankkia ravintoarvoiltaan riittävää ja turvallista ruokaa, joka on helposti ja sosiaalisesti hyväksyttävien keinoin saatavissa. Pääpaino on tällöin ruoan sosiaalisessa kontekstissa, ruoan laadussa ja sen hankintakeinoissa. Ruokaturvattomuuden käsite antaa tilaa tarkastella ongelman sosiaalisia taustoja ja psykologisia paineita, joita ihminen kokee, jos hänellä ei voi luottaa ruoan jatkuvaan ja turvalliseen saantiin itselleen ja läheisilleen. Käsitteenä se on siis nälkää laajempi, mutta saanut osakseen kritiikkiä olevan vain kiertoilmaisuuksien ongelmalta, joka tulisi jo olla ratkaistu hyvinvointivaltiossa. (Salonen 2016, 15–16; Poppendieck 1999, 79.) Koska ruoka-avun kenttä kietoutuu erottamattomasti sosiaalipolitiikan kysymyksiin, keskusteluun liitetään tyypillisesti myös tasa-arvon, sosiaalisen hyväksyttävyyden ja syrjäytymisen käsitteistöä.

Viimeisenä mainittakoon ruoka-avun kenttää ylläpitävä lahjoituksen käsite. Lahja on jokin toiselle henkilölle luovutettu asia, johon ei sisälly suoraa odotusta tai velvoitetta vastalahjaan tai takaisinmaksuun. Lahjan antaminen ja laajemmassa kontekstissa hyväntekeväisyys liitetään yleisesti hyväntahtoisuuteen ja anteliaisuuteen. Hyväntekeväisyyttä voidaan pitää altruistisena toimena, jolla lahjoittaja näyttää sitoutuneisuuttaan yhteisöön. Käytännössä lahjan antamiseen kuitenkin usein sisältyy vastavuoroisuuden oletus, ja se luo jonkinlaisen siteen lahjan antajan ja saajan välille. (O'Halloran 2011, 11; Pyyhtinen, Mestrovic 2014, 15–16.) Tämä kahtiajako lahjan antajiin ja saajiin on keskeisessä roolissa lahjoittamisen saamassa kritiikissä. Hyväntekeväisyys ja lahjoitusten antaminen on kirjallisuudessa nähty luovan epätasa-arvoisen riippuvuussuhteen lahjan saajalle lahjan antajaa kohtaan ja sallivan lahjoitusten tarpeen sen sijaan, että avunsaajan tilanteen taustalla olevia ongelmia pyrittäisiin ratkaisemaan. (O'Halloran 2011, 12.) Tarkemmin näihin ruoka-avun kentän haasteisiin perehdytään luvussa 2.4.

2.2 EU:n ruoka-apu ja ruoka-avun kentän laajuus

Vähävaraisimmille suunnatun eurooppalaisen avun rahasto FEAD, Fund for European Aid to the Most Deprived, on perustettu tukemaan EU-maiden toimia, joilla annetaan ruoka-apua sekä muuta aineellista apua, kuten hygieniatarvikkeita ja vaatteita yhteiskunnan heikompiosaisille. Vuonna 2018 EU:n ruoka-apua jaettiin 27 jäsenvaltiossa, yhteensä noin 13 miljoonalle ihmiselle. (Euroopan komissio 2020; 2021a.) Suomessa FEAD tarjoaa vain ruoka-apua elintarvikkeiden sekä valmiiden aterioiden muodossa. Vuosien 2014–2020 budjetti oli 26.5 miljoonaa euroa, josta 4 miljoonaa rahoitettiin Suomen valtion toimesta ja loput FEAD:lta. (Euroopan komissio 2018.) Kuten monet muut ruoka-apukentän toimijat, myös FEAD tarjoaa heikompiosaisille elintarvikkeiden lisäksi aineetonta apua erilaisten palveluiden muodossa, joiden tavoitteena on edistää heidän integroitumistaan yhteiskuntaan ja irrottautumista sosiaalisen syrjäytymisen ja köyhyyden kierteestä. Suomessa tällaisia toimia ovat mm. ohjaus ruoan valmistukseen, säilömiseen ja terveelliseen ravitsemukseen, neuvonta tarvittavien sosiaali- ja terveystarvikkeiden pariin sekä sosiaalinen osallistaminen, kuten ruoanlaittotyöpajat. (Euroopan komissio 2018; 2021a.)

EU:n ruoka-avun hallintoviranomainen Suomessa on Ruokavirasto (2020) ja elintarvikkeiden jakelusta vastaa 22 kumppaniorganisaatiota, jotka ovat erilaisia keskusjärjestöjä tai vastaavia toimijoita. Tikan ja Silvastin (2020, 19) mukaan FEAD:in elintarvikkeita jaettiin Suomessa vuonna 2017 1,8 miljoonaa kiloa yli 650 toimipisteessä. Pääosin nämä toimipisteet ovat seurakuntia, muita uskonnollisia yhteisöjä tai kansalaisjärjestöjä. Euroopan komission (2018; 2021b) mukaan vuonna 2015 Suomessa 904 000 henkilöä uhkasi riski köyhyydelle tai sosiaaliselle syrjäytymiselle. Vuonna 2018 EU:n ruoka-apua otettiin vastaan Suomessa 281 330

kertaa. FEAD:n kumppaniorganisaatioiden tekemän tutkimuksen (Euroopan komissio 2021b) mukaan jopa 20 000–25 000 suomalaista käyttää ruoka-apua viikoittain. Ruoka-avun saajista 57 % oli miehiä, 29 % yli 65-vuotiaita, 12 % alle 15-vuotiaita ja 11 % maahanmuuttajia.

EU:n ruoka-apu ei kuitenkaan pidä sisällään kaikkea Suomessa jaettua ruoka-apua. Tikka ja Silvasti (2020, 19) arvioivat, että vain 23 % kaikesta Suomessa jaetusta ruoka-avusta on peräisin FEAD:lta. Suomessa jaettavan ruoka-avun järjestäjistä ja jaetun ruoan määrästä kokonaisuudessaan ei ole saatavilla virallisia ja kattavia tilastoja. Ruoka-apua järjestävien tahojen kautta on pyritty kokoamaan arvioita ja suuntaa antavia lukuja laajempia tilastoja varten. Vuosien 2017–2018 arvioiden mukaan ruoka-apua jakoi Suomessa kokonaisuudessaan yli tuhat eri toimijaa. Tarkkoja lukuja ruoka-avun hakijoiden määrästä ei ole, sillä apua jaetaan sitä tarvitseville pääasiassa ilman tarveharkintaa tai rekisteröitymistä asiakkaaksi. THL:n vuoden 2013 HYPA-kyselytutkimuksen mukaan noin kaksi prosenttia kansalaisista eli 80 000 suomalaista käyttää ruoka-apua vuosittain. Kun lukuun lisätään EU:n ruoka-apu ja avun saamisen mahdollinen päällekkäisyys eri organisaatioiden välillä, voidaan arvioida Suomessa 100 000–200 000 henkilön hakevan ruoka-apua vuosittain. (Laihiala, Nick 2020, 5–7.) Välillisesti avunsaajien määrä kasvaa entisestään, jos ruoka-avusta haettua ruokaa jaetaan perheenjäsenien ja läheisten kanssa.

Keskeisimmäksi syyksi ruoka-avun piiriin päätymiselle on todettu liian matala tulotaso, jolloin henkilöllä ei ole mahdollisuutta taata itselleen riittävää elintasoja. Riittämättömän tulotason taustalla vaikuttavat useimmiten työttömyys, suuret asumismenot, muut suuret menoerät ja sosiaaliturvan vähäisyys. (Poppendieck 1999, 54; Silvasti, Tikka 2020, 19). Myöskään ruoka-avun kenttä ei ole välttynyt koronapandemian vaikutuksilta. Keväällä 2020 ruoka-avun kenttä koki merkittävän kysynnän kasvupiikin, joka ei ole puolitoista vuotta myöhemminkään tasoittunut pandemiaa edeltävälle tasolle. Kirkkopalvelun, Ruoka-apu.fi:n sekä Sininauhaliiton (2021, 3, 6) julkaisussa kartoitettiin 87 ruoka-avun toimijan kokemuksia koronapandemiasta. Kolme neljästä ruoka-avun jakajasta arvioi asiakasmäärien kasvaneen kesän 2020 aikana. Vastaava osuus toimijoista arvioi kehityskulun jatkuneen samanlaisena alkuvuodesta 2021, kun asiakasmäärien raportoitiin kasvaneen entisestään. FEAD:n toimesta virallisia tilastoja koronapandemian vaikutuksista ruoka-avun kysyntään ei ole vielä julkaistu.

2.3 Lyhyt ruoka-avun historia Suomessa ja ilmiön muutos

Suomessa on koettu nälkää kautta vuosisatojen. Suuria nälkävuosia 1867–1868 pidetään yleisesti viimeisenä läntistä Eurooppaa koskettaneena ruokakatastrofina. Vuodet 1892–93 ja 1902 muistetaan hätäaikoina ja vielä 1900-luvun alun Helsingissä todettiin kolmasosan lapsista olevan aliravittuja. Vuonna 1905 perustettiin

ensimmäinen yhdistys vähävaraisten lasten kouluruokailun järjestämiseksi. Ensimmäiset merkinnät säännöllisestä ilmaisten aterioiden jakelusta sijoittuu jo 1930-luvun suurimpiin kaupunkeihin. "Nälkärajan" katsotaan ylittyneen työläisperheissä vasta 1940-luvun alussa, mutta vielä 1948 jopa 10–12 % lapsista arvioitiin aliravituiksi. (Heikkilä ym. 1994, 15–18, 24.) Tämän myötä Suomi sai ensimmäisten joukossa koko maailmassa, sekä ainoana Pohjoismaana, Unicefin kehitysapua vuosina 1947–51. Humanitaarisen sekä taloudellisen avun saajan rooli jatkui 1970-luvulle saakka. (Hyvärinen 2019; Unicef 2021). Sen jälkeen alkaneen yhteiskunnan vaurastumisen ja sosiaalipalveluiden kehittymisen oletettiin ratkaisevan ravinnon puutteen. Ruoka-avun tarve kuitenkin palasi äkisti yhteiskuntaamme 1990-luvun laman myötä.

Nykyisenlainen ruokapankkitoiminta on niin Euroopassa kuin maailmanlaajuisesti varsin tuore ilmiö. Maailman ensimmäinen ruokapankki perustettiin Yhdysvalloissa 1967 ja Euroopan ensimmäinen Ranskaan vuonna 1984. Suomeen ensimmäinen ruokapankki perustettiin laman jälkeen Tampereelle 1995. (Hänninen ym. 2008, 6, 8.) 90-luvulla kirkko otti suuren vastuun laman seurauksien paikkaamiseen laajentamalla ruokapankkitoimintaansa. Hyvinvointivaltion ja sosiaalitoimiston jatkeena toimiminen vaati toiminnan kehittämistä, jonka vuoksi 1997 perustettiin ruokapankkiprojekti diakoniatyöntekijöiden tilanteen helpottamiseksi. Projektin oli tarkoitus päättyä 1999 ja arvioitiin, että jo perustetut 65 ruokapankkia tulisivat tänä aikana tarpeettomiksi. (Hänninen ym. 2008, 10.) Näin ei kuitenkaan käynyt, vaan ruokapankit ovat vakiintuneet tiukasti osaksi suomalaista yhteiskunnan tukiverkkoa. Tälle ajalle sijoittuu myös poliittisen kiinnostuksen ja median huomion ensimmäinen aalto. Vuonna 1994 julkaistiin tutkimus (Heikkilä ym. 1994, 39), jonka mukaan 100 000 suomalaista oli nähnyt nälkää edeltäneen vuoden aikana. Julkaisu aloitti suuren nälkäkeskustelun, joka johti sekä paikallisiin että kansallisiin toimiin. Julkiseen keskusteluun sisältyi kuitenkin paljon epäluuloisuutta ruoka-avun hakijoita kohtaan. Leipäjonoihin liitettiin häpeällinen stigma, kun ruokapankin asiakkaat leimattiin päihdeongelmaksi tai uusavuttomiksi. Toisaalta tilanteessa tunnistettiin köyhyysongelman laajeneminen pohjoismaisen hyvinvointivaltion paradoksiksi. Hyvinvointivaltion eetoksen ja vapaaehtoisuuteen perustuvan ruoka-avun ristiriita tunnistettiin, mutta sitä ei todella pyritty ratkaisemaan. Aihe normalisoitui ja painui pois julkisesta keskustelusta. (Tikka, Silvasti 2020, 20, 23.)

Ohisalon ja Saaren tutkimuksesta Kuka seisoo leipäjonossa? (2014, 14) käy ilmi, että ruoka-aputoiminta on kasvanut melko tasaisesti koko historiansa ajan. Kaksi kolmasosaa tutkimukseen osallistuneista, lähes 200 ruoka-aputoimijasta, on aloittanut toimintansa vasta pahimpien lamavuosien jälkeen, ja hieman yli puolet vasta 2000-luvulla. Kenttä oli hyvin hajanainen lukuisine eri toimijoinen ja toimintatapoineen, mutta laajeni tavoittamaan yhä uusia asiakkaita. Toiminnan laajeneminen rohkaisi ruoka-aputoimijoiden verkostoitumista ja yhteistyötä 2010-luvun alkupuolella. Eri puolella Suomea aloitettiin erilaisia kokeiluja pidemmälle organisoiduista toimintamalleista. Toimintaa keskitettiin hävikkiterminaaleihin, joihin otetaan vastaan kaikki alueella lahjoitettavat elintarvikkeet ja joista tuotteet jaetaan edelleen

yksittäisille ruokapankeille. Keskitettyjen mallien myötä monet kunnat ovat ottaneet aiempaa suuremman vastuun alueensa ruoka-aputoiminnassa ja osallistuneet taloudellisesti sen kehittämiseen, joka on edistänyt toiminnan institutionalisoitumista entisestään. (Laihiala, Nick 2020, 5.) Esimerkiksi Tampereella lanseerattiin käyttöön keskitetty ruokapankki, joka nykyään jakaa elintarvikkeita edelleen noin 50 toimijalle. (Tampereen seurakunnat 2021.)

Institutionalisoituminen tunnistettiin myös suomalaisessa ruoka-apututkimuksessa (ks. esim. Ohisalo ym. 2013). Vastauksena tälle kehityskululle 2010-luvun loppupuolella hallinnollinen asennoituminen ruoka-aputoimintaa kohtaan muuttui. Ruoka-apua lähdettiin ennemminkin kehittämään ja tukemaan, kuin lopettamaan. (Tikka, Silvasti 2020, 20–21.) Nykyinen Ruokavirasto, aiemmin Evira, lisäsi ruoka-apuun liittyvää ohjeistusta vuosina 2013 ja 2017. Ohjeistuksen tarkentuminen lisäsi suurtenkin toimijoiden osallistumista toimintaan, joka puolestaan lisäsi yhtenäisten toimintamallien käyttöönottoa. Kentälle otettiin käyttöön yhteinen verkkopalvelu Ruoka-apu.fi, jossa ruoka-aputapahtumistaan ilmoitti keväällä 2021 reilut 380 ruoka-avun toimijaa. Nämä uudistukset ovat sitoneet ruoka-aputoimintaa entistä tiukemmin osaksi valtiomme köyhyyspolitiikkaa. Ruokapankkien asema on hyväksytty väliaikaisen hätäavun sijaan pysyväksi tukikeinoksi vähävaraisille. Siihen viittaa myös tuore Luonnonvarakeskuksen tuottama ruokahävikkitiekartta, jota käsitellään luvussa kolme.

2010-luvulla julkinen keskustelu laajeni poikkitieteellisemmäksi. Ruokaköyhyys yhdistettiin teologiaan, etnografiaan ja filosofiaan, sekä ennen kaikkea ympäristönäkökulmaan, jossa painotettiin ruokajärjestelmän resurssien rajallisuutta. Ruoka-apu esitettiin sosiaalisen ongelman lisäksi ekologisena ratkaisuna ruokahävikikysymykseen, eräänlaisena win-win-tilanteena. Ylijäämäksi muuttuneiden elintarvikkeiden jakaminen vähävaraisille miellettiin ratkaisuksi, joka ratkaisee sekä sosiaalisen että ekologisen kestävyysongelmia yhdellä kertaa. (ks. esim. Ohisalo ym. 2013, 4; Ohisalo, Saari 2014, 9–10.) Vuosikymmenen loppupuolella suhtautuminen ruoka-aputoiminnan win-win-asemaan on kääntynyt kriittisemmäksi. Tutkimuksessa on nostettu esille ruoka-aputoiminnan eettiset haasteet, kuten tasa-arvokysymykset ja hävikkiruoan määrän vähentäminen sen jakamisen sijaan. Keskustelun voidaan katsoa muuttuneen yhteiskunnallisten tarpeiden muutoksen mukana. Hävikkiruoka on tästä oiva esimerkki. Kun hävikkiruoan konsepti tunnistettiin, ratkaisuna nähtiin sen jakaminen eteenpäin apua tarvitseville henkilöille. Ilmastonmuutoskeskustelun ja resurssiniukkuuden politisoidutta huomio on kääntynyt hävikin uudelleenjakamisesta hävikin tuottamisen vähentämiseen. Koronakriisi on antanut ruoka-apukeskustelulle entistä enemmän mediahuomiota. Tässä kontekstissa keskustelua on hallinnut etenkin avuntarpeen merkittävä kasvu, lahjoitusten väheneminen, asiakaskunnan laajeneminen yhä useampaan sosioekonomiseen ryhmään sekä valtion tarjoaman perustoimeentulon riittämättömyys. (ks. esim. YLE 2021; Kirkkopalvelut ym. 2021, 8.)

2.4 Aiempi tutkimus

Suomalaisen ruoka-apututkimuksen suosio on ollut vaihtelevaa kuluneiden vuosikymmenten aikana. Finna.fi:n kokoelmien julkaisuvuosien jakaumaa tutkiessa huomaa, että ruoka-apututkimuksen määrä kasvoi hyvin hitaasti, mutta vakaasti 1970-luvulta 1990-luvun loppupuolelle. Vuosien 1996–1997 aikana laman jälkimainingeissa julkaistujen ruoka-apua koskevien teosten määrä kasvoi noin kolminkertaiseksi. 2000-luvun alussa määrä jatkoi hitaasti kasvuaan, saavuttaen huippuvuotensa 2015 ja 2017 lähes sadalla uudella vuosittaisella julkaisulla. Sen jälkeen julkaistujen tutkimusten määrä on romahtanut äkisti, ja vuonna 2018 uusia julkaisuja tehtiin vajaa puolet edellisistä vuosista. 2020-luvulle julkaistujen teosten määrä on matalin melkein 30 vuoteen, vasten lähes 1990-luvun puolivälin tasoa.

Edellisessä luvussa avattiin ruoka-apukeskustelun kehitystä historian saatossa. Vaikka tutkimuksen näkökulmat ja lähestymistavat ovat muuttuneet, aihepiirit ovat pysyneet hyvin vakaasti tietyissä kohteissa. Suomalainen tutkimus keskittyy vahvasti ruoka-avun vastaanottajiin sekä ruoka-avun kentällä työskenteleviin organisaatioihin. Etenkin opinnäytetyöt painottuvat näihin teemoihin, ja niissä suosittuja aiheita ovat mm. avunsaajien sekä vapaaehtoisten kokemukset, taustat ja ajatukset ruoka-avusta. Yksi ruoka-avun kentän taho on kuitenkin jäänyt täysin tutkimuksen ulkopuolelle. Elintarvikkeita ruokapankkeihin lahjoittavista toimijoista ei ole lähes lainkaan julkaistu tutkimusta. Lahjoittajien motiiveja, lahjoituskäytäntöjä tai toiminnan haasteita ja kehitysmahdollisuuksia ei ole tutkittu. Ruoka-apuun liittyvän tutkimuksen ulkopuolelle on jäänyt myös ruokapankkeihin päätyvät, mutta asiakkaille jakokelvottomat elintarvikkeet. Kyse on ruoka-avun kentälle tiukasti juurtuneista eettisistä haasteista, jotka ansaitisivat tulla tunnistetuksi.

Ruoka-aputoiminnan eettisiä haasteita on tuotu 2000-luvulla julkaistussa tutkimuksessa esille ansiokkaasti. Seuraavana esitellään neljä kentälle ominaista epäkohtaa, jotka horjuttavat ruoka-avun asemaa hyväksyttävänä sosiaalituen osana.

Ruoka-avun kentän pirstaleisuus. Vuonna 2013 julkaistussa, nykyisen RAY:n tilaamassa tutkimusraportissa *Avun tilkkutäkki - suomalaisen ruoka-apukentän monimuotoisuus* (Ohisalo ym. 2013) selvitetään ensimmäistä kertaa laajemmin suomalaisen ruoka-aputoiminnan kentän organisoitumista. Tutkimukseen osallistui lähes 170 toimijaa eri puolilta Suomea. Noin puolet vastaajista ilmoitti olevansa uskonnollisia tai hengellisiä yhteisöjä, jolloin ruoanjako kytkeytyy hengellisen sanoman jakamiseen. Osa toimijoista on nimenomaan ruoka-avun ympärille perustettuja, osa taas jakaa ruokaa vain sivutoimena. Lähes 80 % toimijoista jakaa EU-ruokaa edes joskus. Puolet vastaajista kertoi saavansa ruokaa lahjoituksina kauppiailta, ja 12 % myös osti jaettavaa ruokaa pääsääntöisesti lahjoitetuin varoin. 86 % vastaajista kertoi jakavansa kuivat tuotteita (pääosin EU-ruokaa), puolet lisäksi leipää, ja kylmä- tai tuoretuotteita vain noin joka kolmas tai neljäs toimija. Myös ruokapankkien saama rahoitus vaihtelee suuresti eri toimijoiden välillä. Yleisimmät

rahoittajat ovat EU:n elintarvikeapu ja -tuki, evankelis-luterilaiset seurakunnat, yhdistyksen ulkopuoliset yksityiset rahoittajat sekä yhdistyksen jäsenet. Osa ruokapankeista toimii pelkällä vapaaehtoistyöllä, suuremmat organisaatiot taas työllistävät myös palkattua tai tukityöllistettyä henkilöstöä. Osa ruokapankeista edellyttää avunhakijan haastatteleamista ja asiakkuuden luomista, kun taas osassa paikoista ruokaa voi hakea anonyymisti. Elintarvikkeiden hakemiseen voidaan asettaa erilaisia rajoitteita ja velvoitteita, kuten päihtettömyys. Joissain paikoissa tarjotaan valmiita aterioita, joissain valmiita kasseja ja osassa asiakkaalla on mahdollisuus vaikuttaa itse kassin sisältöön. 63 % vastaajista jakoi ruokaa vähintään kerran viikossa. 80 % toimijoista teki yhteistyötä jonkin muun tahon kanssa, yleisimmin seurakuntien ja kuntien sosiaali- ja terveystoimen kanssa. Suomessa ruoka-aputoiminta on siis hyvin hajanaista eri toimijoihin ja toimintatapoihin. Ruoka-avun käytännöt, ruoan jakamisen kriteerit ja tavat vaihtelevat huomattavasti eri toimipisteissä. Ruoka-avun jakajilla on mahdollisuus rajata paikallisesti, keille ja kuinka usein jakavat ruokaa, jolloin käytännöt eivät ole universaaleja. Näitä eriarvoisuuden paikkoja voitaisiin tasata ruoka-avun institutionalisoitumisella ja laajenevalla yhteistyöllä. (Ohisalo, Saari 2014, 56–57.)

Hyväntekevyyden ja epätasa-arvoisuuden suhde. Kentän hajanaisuuteen vaikuttaa ennen kaikkea ruoka-avun keskittyminen kolmannelle sektorille ja vapaaehtoisuuden piiriin. Hyväntekevyyteen nojaava huono-osaisten auttaminen on selkeä merkki hyvinvointivaltion tarjoaman sosiaaliturvan riittämättömyydestä. Kyse on informaalista avustustoiminnasta, jossa hajanaista toimintakenttää eivät yhdistä kattavat lait ja asetukset. (Ohisalo ym. 2013, 3, 8.) Hyväntekevyyteen perustuva ruoka-apu kyseenalaistaa Suomen aseman pohjoismaisena hyvinvointivaltiona, sillä toiminta ei noudata universalismia. Kolmannen sektorin tuottama ruoka-apu on vasten perustuslaillista julkisen vallan vastuuta turvata jokaisen perustoimeentulo. Ihmisellä on perustavanlaatuinen oikeus säännölliseen, jatkuvaan ja rajoittamattomaan ravintoon, ja on hyvinvointivaltion velvollisuus taata tämä asukkailleen. (Salonen 2016, 22.) Hyväntekevyytenä jaettavista elintarvikkeista on kehittynyt eräänlaiset vaihtoehtomarkkinat, joissa ylijäämäruokaa annetaan tai myydään minimihinnalla ihmisille, joilla ei ole riittävää ostovoimaa. Elintarvikkeet, joita ei syystä tai toisesta voida enää myydä vähittäisliikkeessä, annetaan ihmisille, jotka eivät puolestaan voi ostaa sieltä. (Lambie-Mumford, Silvasti 2020, 10.)

Epätasa-arvoisuuden ylläpitäminen. Ruoka-apututkimuksessa on useasti todettu, ettei elintarvikkeiden jakaminen ole ratkaisu huono-osaisuuden helpottamiseksi. Kysymys ei useinkaan ole vain riittämättömästä tulotasosta, vaan kokonaisvaltaisemmasta sosiaalisesta syrjäytymisestä. (Salonen 2016, 24.) Toimintaa voidaan korkeintaan pitää laastarina hyvinvointivaltion vuotavaan haavaan. Poppendieck (1999, 159) esittää ruoka-aputoiminnan nauttivan sädekehävaikutuksesta, eli virheellisestä ajatusmallista, jossa toimintaan yhdistetään siihen liittymättömiä positiivisia mielikuvia. Tämä selittää osaltaan sitä, miksi ruoka-avusta ei pyritä pääsemään eroon, vaan sitä on jopa pyritty tukemaan ja kehittämään. Onko kuitenkin aiheellista nähdä

ruoka-aputoiminnan edistävän ongelmaa, jota se pyrkii ratkaisemaan. Jos ruokapankissa asiointi koetaan mieluisampana ja helpompana kuin sosiaalipalveluiden byrokratiaan vastaamisen, toiminta voi pitää asiakkaat poissa sellaisten sosiaalietuuksien piiristä, johon he olisivat oikeutettuja. Tämä puolestaan antaa julkiselle sektorille mahdollisuuden nojata entistä enemmän hyväntekeväisyytenä järjestettäviin palveluihin. Ruoka-avun toimijat ovat innovatiivisia, joustavia ja myötätuntoisia, ja juuri näillä ominaisuuksilla perustellaan vastuun siirtoa kolmannelle sektorille samalla, kun julkisia palveluita leikataan. Leikkaustoimet lisäävät ruokapankin asiakkaiden määrää antaen painetta kehittää toimintaa entistä tehokkaammaksi, joka johtaa taas mahdollisuuteen palvella yhä laajempaa asiakaskuntaa. Osaltaan toiminta siis sallii köyhyyden ja normalisoi jätteen olemassaolon. (Poppendieck 1999, 56, 295, 301.)

Win-win-tilanteen kyseenalaistaminen. Ruoka-avun on yleisesti ajateltu olevan kaikkia hyödyttävä ikiliikkuja, jossa ylijäämäruoka saadaan hyötykäyttöön henkilöille, jotka sitä tarvitsevat. Kentän pirstaleisuuden ja hyväntekeväisyyden tuoma epätasa-arvo asiakkaiden välillä, sekä toiminnan osallisuus ongelman ylläpitoon saavat kyseenalaistamaan win-win-tilanteen olemassaoloa. Pohjimmiltaan kyse on liiallisesta ruoantuotannosta ja ruoan heikosta hyödyntämisestä. Hävikin jakaminen päällisin puolin hyväksyttävien keinoin sallii myös sen jatkuvan tuottamisen. Elintarvikkeiden tuottajille ja myyjille ruoka-apu on taloudellisesti hyvä ratkaisu, jolla vähennetään jättekuluja ja mahdollisia jäteveroja samalla, kun yrityksen imago viherpestään. Ruoka-avun asiakkaalle kyse on puolestaan viimesijaisesta avusta, jonne pudotaan yhteiskunnan turvaverkon läpi. Sosioekologisen kestävyuden saavuttamiseksi tulisi vähentää sekä ylijäämäruoan määrää, että ratkaista sosiaalisen syrjäytymisen taustatekijöitä, joista kumpikaan ei ratkea nykyisellä ruoka-aputoiminnalla. (Salonen 2016, 19, 51.)

Yllä kuvailut haasteet värittävät sitä toimintaympäristöä, johon tämän tutkimuksen tutkimuskysymykset asettuvat. Aiemmasta tutkimuksesta koottu viitekehys valikoitui painottamaan kentän epäkohtia, sillä myös tässä tutkimuksessa ruoka-apua lähestytään kriittisestä näkökulmasta. Tutkimuksen tavoitteena onkin osaltaan tukea aiemman tutkimuksen teesejä nostamalla esille kaksi uutta ongelma-kohtaa, jakokelvottomien elintarvikkeiden lahjoittamisen, sekä lahjoittajien suhtautumisen aiheeseen.

3. YLIJÄÄMÄRUOKA

Ravinnon ja ruokaketjun osuus kaiken kulutuksemme ympäristövaikutuksista on jopa 40 %, kun mukaan lasketaan alkutuotanto, teollisuus, myynti, ravintolat, elintarvikkeiden hankinta, ruoan valmistus ja säilytys. Ruoan tuotannon osuus yksilön kulutuksen kasvihuonepäästöistä on 25 %. Kokonaisuudessaan ruokahävikin päästöt vastaavat noin kahdeksaa prosenttia kokonaiskasvihuonekaasupäästöistä. Euroopassa syntyvästä ruokahävikistä aiheutuu vuosittain 143 miljardin euron kulut. Suomessa hävikiksi päätyvän ruoan arvo on keskimäärin 125 euroa henkilöä kohden. (Euroopan komissio 2021c; Luke 2016b, 2-3.) Näiden lukujen valossa kyse on paitsi edellisessä luvussa esitellyistä eettisistä ongelmista, myös merkittävistä taloudellisista ja ekologisista seurauksista. Tässä luvussa paneudutaan elintarvikejätteen ja ruokahävikin käsitteisiin, määriin ja taustatekijöihin sekä kansallisella tasolla että vähittäiskauppojen osalta. Hävikin vähentämisen keinoihin tutustutaan EU:n jätehuoltolain uudistuksen ja sen velvoittaman hävikin raportointivelvollisuuden kautta. Raportointivelvoitteeseen vastaa Luonnonvarakeskus Luken toteuttama ruokahävikkeiseuranta ja -tiekartta, joka esitellään luvun lopussa.

3.1 Elintarvikejäte ja ruokahävikki

Elintarvikejätteen ja ruokahävikin käsitteiden määrittely ja eroavaisuudet eivät ole täysin vakiintuneet. Luke (2021b) määrittelee elintarvikejätteen tarkoittavan ainakin alun perin syömäkelpoista ruokaa, sekä syömäkelvottomia elintarvikkeiden osia, kuten kuoria, luita tai kiviä, jotka eivät päädy ihmisravinnoksi, rehuksi tai muuksi arvokomponentiksi. Elintarvikejäte sisältää kaiken jätteen, jota syntyy koko elintarvikkeen elinkaaren aikana, kuten tuotannon, varastoinnin, kuljetuksen ja valmistuksen aiheuttamat jätteet, sekä lautastähteet, ylivalmistuksen ja päiväysvanhaksi menneet tuotteet (Tieteen termipankki 2021). Elintarviketeollisuusliitto ETL (2019) tarkentaa elintarvikejätteen lainsäädännöllisen määritelmän sellaisiksi EU:n yleisen elintarvikeasetuksen mukaisiksi elintarvikkeiksi, joista on tullut jätedirektiivin mukaista jätettä. Määritelmälle keskeistä on nimenomaan jätteen jatkohyödyntäminen. Elintarvikejätteeksi luokitellaan vain ne jakeet, joita ei hyödynnetä lainkaan tai joiden jatkokäyttö luokitellaan vähäarvoiseksi, kuten energiantuotantoon.

Toisin kuin elintarvikejätteellä, ruokahävikillä ei ole vakiintunutta lainsäädännöllistä määritelmää. Yleisesti sillä viitataan vain vältettävissä olevaan hävikkiin, eli ihmisravinnoksi tarkoitettuun ja syömäkelpoiseen ruokaan, jota ei hyödynnetä ihmisravintona, rehuna tai muuna arvokomponenttina. (ETL 2019.) Luonnonvarakeskus Luken (2016a, 4) mukaan Suomessa syntyy vuosittain noin 385–485 miljoonaa kiloa vältettävissä olevaa ruokahävikkiä. Siitä suurin osa, n. 30 %, syntyy kotitalouksissa. Teollisuus ja ravitsemispalvelut vastaavat molemmat 20 %,

jälleenmyynti 18 % ja alkutuotanto 12 % koko hävikin määrästä. Kotitalouksissa biojätettä syntyy keskimäärin 44 kg henkilöä kohden vuosittain. Tästä määrästä 18 kg on ruokahävikkiä ja 26 kg syömäkelpotonta biojätettä. Kun mukaan lasketaan erilliskerätty biojäte, ruokahävikkiä syntyy henkilöä kohden noin. 24 kg vuodessa. (Luke 2016a, 12.)

Euroopan komissio (2021d) listaa keskeisimmiksi ruokahävikin syiksi seuraavat tekijät:

- Tuotteiden pakkaukseen, kuljetukseen ja/tai varastointiin liittyvät ongelmat etenkin tuottajilla sekä jälleenmyyjillä, mutta myös muissa elintarvikeketjun vaiheissa.
- Tiettyjen tuotteiden ylituotanto tai kysynnän puute tiettyihin aikoihin vuodesta.
- Jälleenmyyjien korkeat laatuvaatimukset.
- Ravintolatoimijoiden haasteet arvioida tuotteidensa menekkiä sekä standardisoidut annoskoot esimerkiksi kouluissa tai henkilöstöravintoloissa.
- Riittämätön ostosten ja aterioiden suunnittelu, sekä tarjoukset, joiden myötä ruokaa tulee ostettuja ja/tai valmistettua ruoaksi liikaa.
- Liian vähäinen tuntemus viimeinen käyttöpäivä- ja parasta ennen -merkinnöistä, jolloin syömäkelpoista ruokaa jätetään turhaan käyttämättä.

Ruokahävikkiä syntyy siis kaikissa elintarvikeketjun vaiheissa. Näiden sivuvirtojen minimoiminen vaatii monialaisia ratkaisuja ja investointeja, sekä aitoa halukkuutta muuttaa nykytilannetta. Ensiaskeleiden vähentämiseen on jo otettu, sillä EU uudisti jättehuoltolakiaan vuonna 2018. Uudistusta käsitellään tarkemmin luvussa 3.3. Elintarvikejäte ja ruokahävikki ovat ongelmallisia niin eettisellä, taloudellisella kuin ekologisellakin tasolla, ja siksi ne ovat nostettu esille myös YK:n kestävän kehityksen tavoitteissa. Agenda 2030-tavoitteisiin on sitouduttu niin Suomen kuin EU:n tasolla. Ruokajätteen vähentäminen edistäisi etenkin tavoitteiden 2) Ei nälkää ja 12) Kestävä kulutus saavuttamista. Tavoitteen kaksi pyrkimyksenä on poistaa nälkää, saavuttaa ruokaturva, parantaa ravitsemusta ja edistää kestävästä maataloudesta. Etenkin alatavoitteen 2.4 ”edistää kestävästä ruoantuotantojärjestelmää ja toimeenpanna kestäviä maanviljelykäytäntöjä, jotka lisäävät tuottavuutta, ylläpitävät ekosysteemejä, lisäävät kapasiteettia sopeutua ilmastonmuutokseen ja parantavat maaperän laatua” saavuttaminen edellyttää toimia ruokajätteen vähentämiseksi. (Euroopan komissio 2021f.)

Tavoitteen 12 tarkoitus on edistää kestävästä kulutuksesta ja kestäviä tuotantomalleja läpi yhteiskunnan eri tasojen. Myös tälle tavoitteelle on asetettu monia alatavoitteita, joista 12.3 ”vuoteen 2030 mennessä globaalien ruokajätteen puolittaminen jälleenmyynti- ja kuluttajatasoilla sekä hävikin määrän vähentäminen koko tuotanto- ja jakeluketjun osalta, mukaan lukien sadonkorjuun jälkeisen hävikin” edellyttää huomattavia uudistuksia nykyisiin toimintamalleihin. Myös seuraavien alatavoitteiden

saavuttaminen edellyttää elintarvikejätteen vähentämistä: 12.2 luonnonvarojen kestävä ja tehokas käyttö, 12.5 jätteiden tuotannon merkittävä vähentäminen ennaltaehkäisemällä, kierrättämällä ja uudelleenkäyttämällä, 12.7 julkisten käytäntöjen kestävyuden edistäminen, 12.8 jokaiselle luotettavan tiedon tarjoaminen kestävästä elintavoista sekä 12.a kehittyvien maiden kapasiteetin tukeminen kehittää tuotantoaan ja kulutustaan kestävästi. (Euroopan komissio 2021e.) Poliittisia toimenpiteitä elintarvikejätteen vähentämiseksi on siis jo tehty. Tulosten aikaansaaminen edellyttää pitkäjänteistä toiminnan muutosta ja kilpailukykyisiä ohjaustoimia.

3.2 Elintarvikejäte vähittäiskaupassa

Ympäristöministeriön tilaamassa selvityksessä (LCA Consulting 2020, 2, 6) arvioitiin kaikkien Suomen vähittäiskauppojen vuotuisia hyötyjättemääriä myymälän henkilöstökoon ja sekä toimialaluokkien avulla. Tiedot on kerätty suhteuttamalla Turun ja Oulun seudulta kerättyjen vähittäiskaupan hyötyjätteiden kokonaismääräarvio kahdella tavalla: 1) Turun ja Oulun seutujen vähittäiskauppojen lukumäärä suhteutettuna vähittäiskauppojen kokonaislukumäärään Suomessa, ja 2) Turun ja Oulun seudun alueiden väestömäärät suhteuttamalla koko Suomen väestömäärään. Ensimmäisen mittaustavan mukaan, arviot suhteutettuna Suomen vähittäiskauppojen kokonaismäärään, kaupat tuottavat yhteensä hieman yli 55 miljoonaa kiloa biojätettä vuodessa. Jälkimmäisellä laskentatavalla määrä on vieläkin suurempi, sillä väestömäärään suhteutettuna biojätteen määrä vuosittain on 82,4 miljoonaa kiloa. Ero selittyy sillä, että verrokkina olleiden Turun ja Oulun seudun kauppojen osuus kaikista Suomen vähittäiskaupoista on lähes 20 %, kun taas väestömäärä vain noin 13 % kokonaismäärästä. Luonnonvarakeskuksen (Luke 2016a, 4, 18) tekemän arvion mukaan vähittäis- ja tukkukaupoissa syntyy biojätettä 65–75 miljoonaa kiloa vuosittain. Tämä luku tarkoittaa 12–14 kiloa jokaista suomalaista kohden. Vähittäiskauppa on vastuussa noin 18 % kaikesta Suomessa syntyvästä ruokahävikistä.

Elintarvikejätteen määrä vähittäiskaupassa on siis merkittävä. Kummallakin laskentatavalla biojätteen osuus on suurin mittauksessa mukana ollut jäteluokka. Yhteensä se kattaa noin puolet kaikesta vähittäiskaupoissa syntyvän hyötyjätteen painosta. (LCA Consulting 2020, 6.) Biojätettä syntyy eniten 100-400m² kokoissa valintamyymälöissä. Näissä määrä on noin 2,5-kertainen pieniin supermarketteihin verrattuna, ja noin kaksinkertainen suuriin supermarketteihin verrattuna. Vähiten biojätettä syntyy kaikista pienimmissä myymälöissä, joiden tuorevalikoimatkin ovat oletettavasti pienimmät.

Jätteen suureen määrään vaikuttaa merkittävästi se, että 100-400m² kokoisia myymälöitä on 55 % kaikista Suomen vähittäiskaupoista. (LCA Consulting 2020, 4).

Puolet kaikista myymälöistä tuottavat siis noin kaksi kertaa enemmän biojätettä kuin niitä pienemmät tai suuremmat myymälät. Koska elintarvikkeita lahjoittavia toimijoita ei ole juurikaan tutkittu, arvioita lahjoittamisen yleisyydestä ei juurikaan löydy. Luonnonvarakeskus arvioi ruoka-apua jaettavan vuosittain 18–22 miljoonaa kiloa, josta 16–20 miljoonaa kiloa arvellaan olevan elintarvikealalla syntynyttä ruokahävikkiä (Laihiala, Nick 2020, 6). Näiden tietojen perusteella on mahdollista arvioida, kuinka suuri osa hävikiksi merkatusta biojätteestä olisi vielä lahjoituskelpoista. Tällä hetkellä Suomessa ei ole ohjeistusta, joka kieltäisi vähittäiskauppoja laittamasta myymätöntä ruokaa biojätteeksi. 2016 aiheesta esitettiin lakialoite monen muun Euroopan maan innoittamana ja se sai hyvän vastaanoton mediassa. Vähittäiskauppojen osalta aloitetta vastustettiin vetoamalla siihen, ettei ruoka-avun kenttä pystyisi ottamaan vastaan huomattavasti kasvavaa elintarvikelahjoitusten määrää. (Tikka, Silvasti 2020, 35.)

3.3 EU:n jätehuoltolain uudistus ja kansallinen lainsäädäntö

Euroopan parlamentin ja neuvoston asettamaa jätehuoltolakia 2008/98/EY uudistettiin vuonna 2018 muutospäätöksellä 2018/851. Tämä muutospäätös kuuluu osaksi EU:n kiertotaloutta koskevaa toimenpidepakettia. Uudistuksella vahvistetaan jätteen syntymisen ehkäisemistä koskevia sääntöjä, eritellen erilaisia toimenpiteitä jätteen määrän vähentämiseksi, sekä asetetaan yhdyskuntajätteen kierrätystä koskevia tavoitteita. (Eur-lex 2020.) Erona alkuperäiseen lakiin muutospäätös pitää sisällään merkittäviä uudistusvelvoitteita elintarvikejätettä koskien. Lisäksi siinä määritellään aiempaa tarkemmin bio- ja elintarvikejätteen käsitteet (Eur-lex 2021).

Muutospäätöksessä EU sitoutuu entistä tiiviimmin YK:n kestävän kehityksen tavoitteeseen vähentää vuoteen 2030 mennessä maailmanlaajuisen elintarvikejätteen määrä henkeä kohden puoleen jälleenmyyjä- ja kuluttajatasolla, sekä vähentää tuotanto- ja jakeluketjun tuottamaa sekä sadonkorjuun jälkeistä ruokahävikkiä. Tavoitteena on elintarvikejätteen syntymisen ehkäiseminen ja vähentäminen primäärituotannossa, jalostus- ja valmistusteollisuudessa, vähittäismyynnissä ja muussa elintarvikkeiden jakelutoiminnassa, kuten ravintoloissa, ravitsemistoiminnassa sekä kotitalouksissa. EU on asettanut elintarvikejätteen vähentämiseksi välitavoitteen vähentää jätteen määrää 30 prosentilla vuoteen 2025 mennessä. Tällä varmistetaan, että toimet ohjaavat elintarvikejätteen määrän kehitystä oikeaan suuntaan. Elintarvikejätteen vähentäminen 50 prosentilla vuoteen 2030 mennessä on asetettu koko unionin laajuisiksi tavoitteiksi. (Eur-lex 2021.)

Jäsenvaltiot veloitetaan mittaamaan tavoitteen edistymistä raportoimalla elintarvikejätteen määrät vuosittain komissiolle. Raportoinnissa tullaan käyttämään komission säädöstä, jossa vahvistetaan yhteiset raportointimenetelmät ja laatua

koskevat vähimmäisvaatimukset elintarvikejätteen määrän yhdenmukaista määrittämistä varten. Syntyvän elintarvikejätteen määrä on raportoitava alkutuotannon, prosessoinnin ja valmistuksen, kaupan, sekä muun jakeluportaan eli ravintoloiden ja ruokapalveluiden sekä kotitalouksien saralla. (Häkkinen 2020, 5.) Komissio on julkaissut nämä menetelmät toukokuussa 2019. Elintarvikejätteen määrän lisäksi jäsenvaltioiden on seurattava ja arvioitava jätteen syntymistä ehkäisevien toimenpiteiden täytäntöönpanoa. Tiedonkeruuvollisuus jätteen määrästä on alkanut vuodesta 2020. Komissio tarkastelee elintarvikejätettä koskevia tietoja viimeistään vuoden 2023 loppuun mennessä, jolloin tarvittaessa myös tarkennetaan vuoden 2030 tavoitetta. (Eur-lex 2021.)

Elintarvikejätteen vähentämisen hyödyiksi lakiuudistuksessa mainitaan niin sosiaaliset, taloudelliset kuin ympäristöllisetkin tekijät. Varsinaisia keinoja elintarvikejätteen ehkäisemiseksi ja vähentämiseksi direktiivissä mainitaan vain muutamia. Direktiivin mukaan jäsenvaltioiden olisi tarjottava kannustimia ja verohelpotuksia myymättä jääneiden elintarvikkeiden keräystä varten elintarvikeketjun kaikissa vaiheissa ja niiden jakamiseksi turvallisesti esimerkiksi hyväntekeväisyysjärjestöille. Jäsenvaltioiden tulisi kannustaa elintarvikkeiden lahjoittamista ja muuta uudelleenjakelua asettaen etusijalle ihmisravinnoksi käytön sen sijaan, että hävikki uudelleen käsiteltäisiin joko eläinten rehuksi tai esimerkiksi energiaksi. Valistuskampanjoilla voidaan ehkäistä hävikin syntymistä sekä parantaa kuluttajien tietämystä mm. ”viimeinen käyttöpäivä” ja ”parasta ennen” -merkintöjen tarkoituksesta. (Eur-lex 2021.)

Jätehuoltolain muutosdirektiivi 2018/851 oli asetettava osaksi EU-maiden lainsäädäntöä heinäkuussa 2020 (Eur-lex 2020). Suomessa tähän vastattiin Valtioneuvoston toimesta alkuvuodesta 2019 aloittamalla EU:n jätesäädöspaketin toimeenpano. Toimeenpanossa useita kansallisen jätelain säännöksiä muutettiin EU-direktiivin mukaisiksi. Suomi asetti kansalliseksi tavoitteeksi valmistella yhdyskuntajätteestä uudelleenkäytettäväksi tai saattaa kierrätettäväksi 55 % vuonna 2025, 60 % vuonna 2030 ja 65 % vuonna 2035. Lakipaketti astui voimaan heinäkuussa 2021. (Valtioneuvosto 2021a; 2021b.) Suomessa EU:n lakiuudistuksen tuoman raportointivelvoitteeseen vastataan Ruokahävikin seuranta ja tiekartta -hankkeella, johon paneudutaan seuraavassa luvussa.

Myös viranomaisohjeistusta elintarvikkeiden lahjoittamiseen liittyen on hiljattain uudistettu. Elintarvikelaki velvoittaa, että elintarvikkeisiin, jotka ovat käsittelyn tai ominaisuuksiensa vuoksi mikrobiologisesti helposti pilaantuvia, on merkittävä ”viimeinen käyttöpäivä” tai ”viimeinen käyttöajankohta”, joka on valmistajan määrittelemä ajankohta, johon asti tuote on turvallinen käyttää oikein säilytettynä. Ruokaviraston (2017, 4, 6) viranomaisohjeistuksen mukaan tuotteita, joissa on tällainen merkintä, ei saa sellaisenaan myydä tai luovuttaa asiakkaalle päivämäärän ylittymisen jälkeen. Yleisimpiä viimeinen käyttöpäivä -merkittyjä tuotteita ovat mm. tuoreet lihat ja lihavalmistet, kalat, valmisruoat, leikkeleet, valmiit

salaattisekoitukset ja pastöroimattomat maitotuotteet sekä kypsytämättömät juustot. Mikäli tuotteet pakastettaisiin ennen päivämäärän ylittymistä, niitä saisi jakaa ruokapankin asiakkaille seuraavan kahden kuukauden ajan (Ruokavirasto 2017, 7). Kielto luovuttaa tuotteita viimeisen käyttöpäivämäärän ylittymisen jälkeen koskee myös ruokapankin asiakkaita. Jos tuotteet lahjoitetaan ruoka-apuun pakastamattomina ja päivämäärän ylittymisen jälkeen, ne eivät koskaan päädy ruokapankin asiakkaille saakka. Ohjeistuksen (Ruokavirasto 2017, 7) mukaan tuotteita ei myöskään tule ottaa vastaan viimeisen käyttöpäivän ylittymisen jälkeen, jos ne eivät ole jäädytettyjä. Käytännössä tätä säännöstä kuitenkin kierretään sekä lahjoittajan, että ruokapankin osalta. Parasta ennen -merkattujen tuotteiden kohdalla ohjeistus on joustavampi. Tällaisia tuotteita saa luovuttaa ruokapankin asiakkaalle myös päivämäärän ylittymisen jälkeen. (Ruokavirasto 2017, 4.) Tämän tutkimuksen kenttänä toimivan ruokapankin käytäntö on, että tuotteita voidaan jakaa asiakkaalle korkeintaan kolmena seuraavana päivänä parasta ennen -päiväyksen umpeuduttua.

3.4 Luonnonvarakeskuksen ruokahävikiseuranta ja -tiekartta

Luke aloitti keväällä 2018 kolmivuotisen Ruokahävikiseuranta ja -tiekartta -hankkeen, jonka tarkoituksena on rakentaa kansallinen elintarvikejätteen seurantajärjestelmä vastaamaan EU:n seurantavelvoitteeseen. Hankkeen tavoitteena on kehittää luotettavia ja edistyksellisiä työkaluja ruokahävikin seurantaan, kasvattaa kansallista tietoutta ruokahävikin mittaamisesta mm. yhdenmukaistaen keskeisiä käsitteitä ja määritelmiä, parantaa ravintoketjun yhteistyötä hävikin vähentämiseksi sekä viestiä hankkeen tuloksista niin Suomessa kuin kansainvälisestikin. (Luke 2021a; 2021c.) Huomion keskipiste on syömäkelpoisessa ruokahävikissä, mutta myös syömäkelvottoman elintarvikejätteen määrää on seurattu.

Ruokahävikkitiekartta on jaettu kuuteen keihäänkärkeen:

Vaikuttavat ohjauskeinot. Ruokahävikin vähentämisen edellytyksenä on saada radikaalimmistakin ratkaisuksista elintarvikeketjun toimijoille kannattavia ja pitkäkestoiseen muutokseen ohjaavia. Tavoitteena on siis luoda kannustimia ja pakotteita kohti uusia ratkaisuja, jotka eivät välttämättä olisi muuten markkinavetoisia. Osa ohjauskeinoista on vapaaehtoisia, ja ne nähdään lainsäädännöllisiin velvoitteisiin verrattuna nopeampina ja sulavampina keinoina hävikin vähentämiseen. Vaikuttavia ohjauskeinoja on esitelty kahdeksan:

- Luken ylläpitämä Ruokahävikkitiekartta.
- Materiaalitehokkuuden sitoumus, joka on vapaaehtoinen toimintamalli, jonka tavoitteena on pienentää yritysten ympäristövaikutuksia.
- EU:n delegoitu asetus elintarvikejätteen vähentämiseksi, joka velvoittaa jäsenvaltiot seuramaan sekä rajoittamaan elintarvikejätteen syntymistä.

- YK:n kestävän kehityksen Agenda 2030 -toimintaohjelma, jonka tavoitteena on ruokahävikin määrän merkittävä vähentäminen 2030 mennessä.
- Nykyinen hallitusohjelma, jossa on asetettu tavoitteeksi puolittaa ruokahävikin määrä 2030 mennessä.
- Jätelain uudistus, joka velvoittaa elintarvikelain mukaiset elintarvikealan toimijat kirjaamaan syntyvän elintarvikejätteen määrän sekä käsittelytavan.
- Palvelusopimukset kuntien ruokapalveluiden tuottajien kanssa hävikin määrän seuraamiseksi.
- Ruoka-aputoiminnan järjestäytyminen, jolla tarkoitetaan valtakunnallisen verkostoitumisen ja paikallisen kehitystyön edistämistä sekä toiminnan kehittämistä tulevaisuudessa.

(Luke 2021d.)

Kasvatuksella ja tiedolla kohti kestävämpää yhteiskuntaa. Tämän keihäänkärjen ratkaisut painottuvat sosiokulttuuriseen muutokseen ja tiedon lisäämiseen. Ruokahävikin määrää pyritään vähentämään laajalla kulttuurisella muutoksella, kun koko yhteiskunnan asenteita muutetaan tietämystä lisäämällä. Näihin tavoitteisiin tähdätään seuraavin keinoin:

- Opetus, ruokahävikin vähentämiseen tähtäävien toimenpiteiden vahvistaminen päiväkodeista toisen asteen koulutukseen sekä koulutusmateriaalien kehittäminen.
- Sosiaalisten normien uudistaminen ja niistä puhuminen mm. opetuksessa ja mediassa.
- Informaatio-ohjaus, jonka tavoitteena on lisätä tietämystä etenkin kuluttajien keskuudessa.
- Materiaalifoorumi, koko elintarvikeketjun materiaalivirtojen informaatiokanava, jonne päivitetään mm. hävikkitutkimuksen tulokset ja taustamateriaali.

(Luke 2021e.)

Käytäntöjä muuttamalla kestävämmäksi. Tässä keihäänkärjessä painopiste on teknologian ja sosiokulttuurisen muutoksen yhdistämisessä niin, että se ohjaisi ruokaketjun toimijoita ja kuluttajia vähentämään elintarvikehävikkiä. Hyvin suunniteltu ohjaus auttaa toimijoita tekemään toivottuja valintoja pienemällä kynnyksellä ja teknologian rooli on toimia tässä avustajana. Tavoitteisiin pyritään seuraavin keinoin:

- Toimintaympäristön uudelleen muotoilu, joka pitää sisällään mm. hävikkiä minimoivan tuotesijoittelun, valikoimasuunnittelun, dynaamisen hinnoittelun ja kotitalouksien ruokien järjestelyn jääkaapissa niin, etteivät ne pilaannu tai unohdu kaappiin.

- Kuluttajien ohjaaminen verkkokaupassa, kuten ostopäätöksiin vaikuttaminen virtuaaliympäristössä sekä ruokakassipalvelut, joissa ostoksia mm. mitoitetaan algoritmien avulla.
- Pakkaus- ja tarjoilumuotoilu, kuten pakkausten uudelleensuljettavuus, mukana tulevat reseptit tai pienemmät pakkauskoot.
- Teknologia-avusteiset ajurit, jotka toimivat työkaluina hävikin hallintaan ja seurantaan, mm. älyjääkaapit ja älypakkaukset, sähköiset hävikin hallintajärjestelmät ruokaketjun suurivolyymisilla osa-alueilla sekä tuotantovolyymien ennakoiminen ajantasaisella menekkitiedolla.
- Hävikin brändääminen, eli hävikkiruoan tuotteistaminen, oman vastuullisuussertifikaatin luominen, tuotteiden näkyvyyden lisääminen ja hävikkitermin mahdollinen korvaaminen.
- Käyttäytymisen tutkiminen ja toivottujen käyttäytymismallien tukeminen osana ruokahävikkiratkaisuja, jotta voidaan selvittää, miksi hävikkiä syntyy ja miten toivottua käyttäytymistä voidaan tukea.

(Luke 2021f.)

Teknologiasta älyä, uusia tuotteita & liiketoimintamalleja. Tämän keihäänkärjen ratkaisut keskittyvät teknologiaan, tuotekehitykseen sekä uusiin liiketoimintamalleihin. Tavoitteiden saavuttamiskeinoiksi esitellään:

- Teknologiaratkaisut, jotka vähentävät ruokahävikkiä niin, ettei kulutuskäytöksen muuttuminen ole välttämättömyys, mm. elintarvikepakkausten kehittäminen, kauppojen hankintaketjujen yhdistäminen markkinointiin sekä täysin uudet teknologian ratkaisut kuten satoennustetietojen hyödyntäminen kauppojen tilauksissa tai älypakkaukset.
- Tuotekehitys, eli hävikkiraaka-aineiden hyödyntäminen tuotteissa ja uusien mahdollisuuksien jatkuva kehittäminen.
- Liiketoimintamallit, kuten yritystoiminta, joka keskittyy hävikin hyödyntämiseen ja vähentämiseen.
- Työkalut uusien innovaatioiden tunnistamiseksi, eli aktiivinen uusien tuotteiden, teknologioiden ja liiketoimintamallien etsiminen ja tukeminen.

(Luke 2021g.)

Tutkimuksen kehitys ja hävikin seuranta. Tämä keihäänkärki kietoutuu neljään edellä esiteltyyn tiekartan osaan, joissa kaikissa tutkimuksella on keskeinen rooli ruokahävikin vähentämisessä. Suomi halutaan profiloida kansainvälisesti korkeatasoisena hävikkitutkimusmaana, ja tätä tavoitellaan aloittamalla uusia tutkimus- sekä kehityshankkeita ja jatkamalla niin kansallista kuin kansainvälistäkin yhteistyötä ruokaketjun eri toimijoiden, tutkijoiden ja asiantuntijoiden välillä. (Luke 2021i.)

Yhdessä enemmän. Kuudes keihäänkärki painottaa eri toimijoiden välisen yhteistyön edistämistä ja kokonaisvaltaisten ratkaisujen tunnistamista. Keskeiseksi keinoksi

nostetaan toimijoiden osallistaminen mm. työpajojen, asiantuntijahaastattelujen ja -lausuntokierrosten kautta. Tämä keihäänkärki edistää toimijoiden osallistumisesta tiekarttaan sitomalla heidät vastuullisiksi ja osallistuviksi tahoiksi. (Luke 2021h.)

Tiedot hävikistä kerätään erikseen elintarvikeketjun jokaisesta osasta eli alkutuotannosta, elintarviketeollisuudesta, päivittäistavara-kaupasta, ammattikeittiöistä ja kuluttajilta, jotta tilanteesta saadaan selkeä kokonaiskuva (Luke 2021i). Koska hävikkiä syntyy jokaisessa ketjun vaiheessa ja hyvin erilaisissa konteksteissa, myös hävikin vähentämisen ja seurannan keinojen tulee olla monipuolisia. Tämä tutkimus pyrkii paljastamaan mustan pisteen, jota ruokahävikkitiekartassa ei ole tunnistettu. Ruoka-avun kenttä ja sen rooli elintarvikeketjun yhtenä linkkinä on sivuutettu lähes kokonaan. Ruoka-aputoiminta mainitaan ainoastaan ensimmäisessä keihäänkärjessä, yhtenä vaikuttavista ohjauskeinoista. Toimintaan suhtaudutaan tiekartassa kehittämisen haluisesti. Ruoka-avun kentän toimijoiden valtakunnallisen yhteistyön sekä verkkopalveluiden kehittäminen viittaa toiminnan institutionalisoitumiseen. Aiempi tutkimus -luvussa esiteltiin ruoka-avun kentällä tunnistettuja eettisiä ongelmia. Näiden valossa toiminnan edistäminen ei välttämättä noudata pohjoismaisen hyvinvointivaltion eetosta.

On hieman epäselvää, tunnistetaanko ruokahävikkitiekartassa ruokapankkien roolia hävikin käsittelijänä tai sen loppusijoituskohteena. Ruokapankkeja ei mainita suoraan elintarvikeketjun osana, tai kuuluvaksi esimerkiksi elintarvikkeiden jakelijoihin tai ravitsemuspalveluiden tarjoajiksi. Ruokapankkien raportointivelvollisuus jää siis epävarmaksi. Aiheen epämääräisyys on silmiinpistävä, sillä ruokapankkien käsittelemät elintarvikemäärät ovat varsin suuria. Tampereen keskitetty ruokahävikkiterminaali ottaa vuosittain vastaan noin puoli miljoonaa kiloa lahjoitettuja elintarvikkeita (Tampereen seurakunnat 2021). Tämän tutkimuksen kohteena ollut ruokapankki ottaa vastaan kahdessa viikossa hieman yli 360 kiloa viimeinen käyttöpäivä -merkittyjä tuotteita. Kahden viikon otannasta laskettuna vuodessa määrä olisi yli 9300 kiloa, eikä tämä luku pidä sisällään leipää ja leipomotuotteita, hedelmiä, vihanneksia tai maitotuotteita.

4. TUTKIMUSASETELMA

4.1 Tutkimusasetelman muodostaminen: etnografinen tapaustutkimus

Aloitin tutkimuskohteena olevassa ruokapankissa vapaaehtoistyöntekijänä helmikuussa 2021. Toimintaan osallistumisen motiiveina olivat ennen kaikkea halu tehdä hyväntekeväisyyttä sekä mielenkiinto ruoka-avun kenttää kohtaan, johon minulla ei ollut ennestään minkäänlaista tarttumapintaa. Ruokapankin yhteisö otti minut avoimesti vastaan ja tunsin viihtyväni kentällä. Näiden kokemusten myötä aloin katsoa toimintaa tutkijan linssien läpi, ja rakentaa pro graduni tutkimusasetelmaa etnografisen tapaustutkimuksen muotoon. Tutkimusasetelman asettuminen nykyisenlaiseen muotoonsa oli lopulta lähes vuoden mittainen prosessi. Tutkimuksen pitkä aikajänne ja tutkimusasetelman hidas muotoutuminen ovat etnografiselle tutkimukselle hyvin tyypillisiä piirteitä kentän jatkuvan liikkeen elävyyden vuoksi.

Ruoka-apuun liittyvään lähdekirjallisuuteen tutustuessani huomasin merkittävän puutteen tutkimuksessa elintarvikkeita lahjoittavien tahojen osalta. Samoihin aikoihin kentällä nousi esille ruokapankkiin saapuvien, mutta asiakkaille jakokelvottomien elintarvikkeiden suuri määrä. Tyypillisiä tällaisia tuotteita esimerkiksi valmisruoat sekä liha-, kana- ja kalatuotteet. Nämä tuotteet lahjoitetaan ruokapankkiin vasta viimeinen käyttöpäivä -merkinnän umpeuduttua ja pakastamattomina, jolloin niitä ei Ruokaviraston ohjeistuksen mukaan saa enää jakaa ruokapankin asiakkaille. Näiden huomioiden pohjalta tutkimusasetelma alkoi rakentua etenkin jakokelvottomia elintarvikkeita lahjoittavien toimijoiden haastattelemisen ympärille. Haastatteluiden tavoitteena oli selvittää elintarvikkeiden lahjoittamiseen liittyviä käytäntöjä, lahjoittamiseen mahdollisesti liittyviä haasteita, elintarvikkeiden käytettävyyden parantamisen mahdollisuuksia sekä muita ruoka-apuun liitettyjä teemoja ja kokemuksia, painottaen lahjoittajien näkökulmaa. Alustukseksi haastatteluille kerättiin määrällinen aineisto tilastoimalla ruokapankkiin saapuvien, mutta asiakkaille jakokelvottomien elintarvikkeiden määriä kahden viikon ajalta.

Tutkimusprosessin edetessä aineiston kerääminen osoittautui yllättävän haastavaksi. Yli puolet elintarvikkeiden lahjoittajista, neljä seitsemästä, lopulta kieltäytyivät osallistumasta tutkimukseen. Ruokapankilla on yhteistyösopimus kolmen sellaisen lahjoittajan kanssa, jotka lahjoittavat viimeinen käyttöpäivä -merkityt elintarvikkeet pääosin niin, etteivät ne ole Ruokaviraston ohjeistuksen mukaan jakokelpoisia ruokapankin asiakkaille. Yhteistyösopimus on silti voimassa, sillä näistä liikkeistä lahjoitetaan myös mm. hedelmiä sekä leipää, jotka puolestaan ovat pääosin jakokelpoisia. Näistä lahjoittajista kaikki kolme kieltäytyivät haastattelupyynnöstä. Vastaavasti neljästä lahjoittajasta, jotka lahjoittavat elintarvikkeet pakastettuina tai ennen viimeisen käyttöpäivän umpeutumista, kolmen kanssa haastattelu toteutui. Lahjoittajia ja haastatteluprosessin etenemistä on kuvattu tarkemmin luvussa 5.

Jakokelpoisia elintarvikkeita lahjoittavien toimijoiden haastatteluista ei ollut mahdollista löytää tietoa jakokelvottomia elintarvikkeita lahjoittavien toimijoiden kokemuksista. Tutkimusasetelmaa täytyi siis muokata ja aineistoa laajentaa muin keinoin. Tutkimuksen kärki haluttiin silti pitää elintarvikkeiden lahjoittajissa aiemman tutkimuksen puutteen vuoksi. Myös lahjoittajien säännönmukainen kieltäytyminen ja haluttomuus kertoa toiminnastaan kannusti pitämään kiinni jo valitusta aihepiiristä. Aineistoa laajennettiin haastattelemalla kahta ruokapankin edustajaa. Näissä haastatteluissa pohdittiin mm. lahjoittajien motiiveja luovuttaa ruokapankille jakokelvottomia elintarvikkeita sekä mahdollisia syitä haastattelupyynnöstä kieltäytymiselle. Tutkimuskysymykset muotoituivat lopulliseen muotoonsa aineistolähtöisesti vasta tutkimusprosessin loppuvaiheessa. Seuraavissa luvuissa esitellään tarkemmin tämän pro gradun tutkimuskysymykset sekä tutkimuksen etiikkaa ja tietosuojakäytännöt.

4.2 Tutkimuskysymykset

Tutkimusasetelman alkulähteenä on kentällä tehty huomio ruokapankkiin saapuvista, mutta asiakkaille jakokelvottomien elintarvikkeiden suuresta määrästä. Siksi tämän tutkimuksen ensimmäinen tutkimuskysymys asettui heti prosessin alkuvaiheessa seuraavaan muotoon:

Kuinka paljon ruokapankkiin lahjoitetaan asiakkaille jakokelvottomia elintarvikkeita?

Kysymykseen vastataan tutkimuksen määrällisellä aineistolla. Tutkimustulokset tuovat esille ruokahävikin aiemmin tunnistamattoman luokan, sekä sitoo tutkimuksen muuhun ruokahävikikeskusteluun.

Ruokapankkiin lahjoittavat toimijat jakautuivat tutkimusprosessin aikana kahteen ryhmään heidän lahjoittamiensa elintarvikkeiden käytettävyyden perusteella. Tämän kahtiajaon myötä myös lahjoittajia koskevat tutkimuskysymykset asettuivat toistensa vastapareiksi.

Mitkä tekijät vaikuttavat myönteisesti elintarvikkeiden lahjoittamiseen ruokapankille asiakkaille jakokelpoisina?

Miksi osa toimijoista lahjoittaa elintarvikkeet jakokelvottomina ruokapankille?

Kysymyksiin pyritään vastamaan analysoimalla haastatteluista sekä hyödyntämällä etnografisen kenttäkokemuksen aikana toteutuneita spontaaneja keskusteluja. Nämä tutkimuskysymykset muodostavat koko tutkimusasetelman punaisen langan nitoen aineiston ja tutkimusmenetelmät yhdeksi kokonaisuudeksi. Neljäs tutkimuskysymys keskittyy jakokelvottomien elintarvikkeiden matkaan sen jälkeen, kun ne ovat saapuneet ruokapankkiin.

Mihin jakokelvottomat elintarvikkeet päätyvät?

Kysymykseen vastataan pääosin kenttäkokemuksesta kertyneiden kokemusten pohjalta, ja havaintoja tuetaan haastatteluita analysoimalla. Lahjoittajien suuri kieltäytymisprosentti vaikutti tutkimusasetelmaan perustavanlaatuisesti. Koska kieltäytyminen korreloi säännönmukaisesti elintarvikkeiden jakokelpoisuuden kanssa, se nousi tutkimuksessa odotettua suurempaan rooliin. Siksi on tarpeellista esittää vielä viides tutkimuskysymys:

Miksi jakokelvottomia elintarvikkeita jakavat toimijat kieltäytyivät säännönmukaisesti haastattelupyynnöistä?

Viimeiseen tutkimuskysymykseen vastataan etenkin ruokapankin edustajien haastatteluita analysoimalla. Tämä kysymys, yhdistettynä eri toimijoiden mahdollisiin motiiveihin lahjoittaa jakokelvottomia tuotteita ruoka-apuun, tuottaa erityisesti pohjaa jatkotutkimuskysymyksille. Yhdessä nämä viisi tutkimuskysymystä kietoutuvat lahjoitettujen elintarvikkeiden käytettävyyden ympärille paljastaen ilmiöstä kokonaan uuden ongelmakohdan, jota ei aiemmin ole tunnistettu tutkimuksessa tai julkisessa keskustelussakaan.

4.3 Tutkimuseettiset kysymykset ja tietosuojaja

Tutkimuseettiset kysymykset perustuvat Tutkimuseettisen neuvottelukunnan laatimiin ohjeisiin hyvästä tieteellisestä käytännöstä. Käytäntö sisältää kolme peruseriaatetta, joista kaksi ensimmäistä painottavat tutkittavien ihmisarvoa ja itsemääräämisoikeutta, sekä aineellista ja aineetonta kulttuuriperintöä. Kolmas periaate velvoittaa tutkijan toteuttamaan tutkimuksensa siten, ettei ”tutkimuksesta aiheudu tutkittavana oleville ihmisille, yhteisöille tai muille tutkimuskohteille merkittäviä riskejä, vahinkoja tai haittoja.” (Tenk 2019, 7.) Tutkimuksesta tulee tutkimus vasta kun se julkaistaan. Jos tutkimuksen julkaiseminen aiheuttaa minkäänlaista syytä epäillä, että tutkimuskohteena oleva kenttä voisi joutua halveksunnan kohteeksi, on raportointitapaa harkittava tarkkaan. (Grönfors, Vilkkä 2011, 119.) Etenkin tämän peruseriaatteen ympärille kietoutuvia tutkimuseettisiä kysymyksiä on jouduttu harkitsemaan tarkkoin tässä tutkimuksessa. Ruoka-aputoiminta on julkisessa keskustelussa nauttinut vahvasta sädekehävaikutuksesta, kun toiminnan nähdään auttavan vähävaraisia ja vähentävän ruokahävikkiä hyväntekeväisyyden ja vapaaehtoisuuden voimin. Tässä pro gradussa ruoka-aputoiminta esitetään lähtökohdiltaan eettisesti haastavana konseptina ja tutkimuksen tarkoituksena on nostaa tietoisuuteen uusia ongelmakohtia, joita aiemmassa tutkimuksessa ei ole tunnistettu. Tarkoituksena ei kuitenkaan ole aiheuttaa tutkimuksen kohteena olevalle ruokapankille tai elintarvikkeita lahjoittaville toimijoille minkäänlaista haittaa tai vaikeuttaa heidän toimintaansa.

Sillä tutkimuskohteina olevat lahjoittajat harjoittavat liiketoimintaa ja ruokapankki on kentällään vakiintunut toimija, heidän yksityisyytensä on tärkeää turvata. Tutkimukseen osallistuneiden henkilöiden tietosuojaja turvataan aineiston

pseudonymisoinnilla, eli aineiston tunnistetietojen poistamisella niin, että vain aineiston haltijalla on mahdollisuus yhdistää aineistossa koodatut henkilöt alkuperäisiin henkilötietoihin. Aineistosta on poistettu kaikki suorat tunnistetiedot, kuten toimijoiden tai toimipaikkojen nimet ja paikkakunnat heti aineiston litteroinnin yhteydessä. Lisäksi aineistosta on poistettu kirjoitusprosessin aikana epäsuoria tunnistetietoja, jotka eivät ole tutkimukselle välttämättömiä. Tällaisia ovat esimerkiksi haastateltujen elintarvikeliikkeiden myymäläkoot ja henkilöstömäärät, sekä tutkimuskohteena olevan ruokapankin edustajien tarkempi erittely. Haastatellut henkilöt esitetään tutkimuksessa lahjoittajina 1-3 sekä ruokapankin edustajina 1-2. Aineiston pseudonymisointi suojaa tutkimukseen osallistuneiden henkilöiden, sekä heidän edustamiensa toimipaikkojen yksityisyyttä. Pseudonymisointi on myös tutkimuksen etu, sillä haastateltavat voivat kertoa kokemuksistaan ja ajatuksistaan avoimemmin ilman tunnistetietoja.

Etnografisessa tutkimuksessa tutkijan velvollisuutena on aina selvittää sekä tutkimuksen taustat ja tavoitteet tutkimuksen kohteena oleville henkilöille. Tutkittaville on annettava kaikki mahdollinen tieto tutkimuksesta, jotta he voivat perustellusti itse päättää osallistumisestaan. (Grönfors, Vilka 2011, 115.) Oma kenttäkokemukseni alkoi vapaaehtois pohjalta, mutta tutkimusprosessin alkaessa kerroin siitä avoimesti ruokapankin henkilökunnalle. Tutkimuksessa haastatelluille henkilöille on lähetetty ennen haastatteluajankohtaa tiedote tutkimuksesta sekä tietosuojailmoitus, jossa kerrotaan tutkimuksen tarkoituksesta sekä tutkimusaineiston käsittelystä. Ennen haastattelujen aloittamista haastateltaville on vielä kerrottu, ettei aineistoa tule käsittelemään kukaan muu ennen suorien tunnistetietojen poistamista, ja että aineisto tullaan arkistoimaan erillään tunnistetiedoista.

5. AINEISTON KERUU- JA ANALYYSIMENETELMÄT

Tutkimuksen aineisto koostuu sekä määrällisestä että laadullisesta aineistosta. Kun kyse on tapaustutkimuksesta, monipuolinen aineisto mahdollistaa kattavan tiedon keräämisen tutkimuskohteesta. Erityyppiset aineiston keräys- ja analysointimenetelmät täydentävät ja tukevat toisiaan. Tässä tutkimuksessa aineiston kantavana teemana on ruokapankkiin lahjoitetut, mutta ruokapankin asiakkaille jakokelvottomat elintarvikkeet. Niiden määrää ja rakennetta selvitetään määrällisellä aineistolla, ja niiden lahjoittamiseen liittyviä tekijöitä haastatteluilla. Tässä luvussa kuvataan tutkimusaineiston keruuprosessia, aineiston sisältöä sekä aineiston analyysia.

5.1 Aineiston keruu: etnografinen kenttätyö ja haastattelut

Etnografinen tapaustutkimus

Etnografinen tutkimusote perustuu tutkijan omiin havaintoihin ja kokemuksiin, joita hän tekee tutkimuksen kohteestaan. Tutkijan rooli voi vaihdella etnografiassa aktiivisesta osallistujasta ja keskustelunaloittajasta passiiviseen sivustaseuraajaan tai nykyään jopa etätutkijan rooliin. Useimmiten etnografisen havainnoinnin tavoitteita on tunnistettava ja rajattava jo ennen kentälle siirtymistä, sillä kaikkea tutkimuskohteessa tapahtuvaa ei ole mahdollista havainnoida ja kirjata ylös samanaikaisesti. (Kallinen, Kinnunen 2021.) Tässä tutkimuksessa kentälle on siirrytty jo ennen varsinaisen tutkimusprosessin aloittamista, jolloin myös tutkimuskysymykset ovat muotoutuneet vasta kentän tultua tutummaksi.

Tapaustutkimuksen keskiössä puolestaan on selkeästi rajattavissa oleva tutkimuskohde, tapaus, joka edustaa laajempaa tutkittavaa ilmiötä. Tavoitteena on muodostaa tapauksesta mahdollisimman tarkka kuvaus eri tutkimusmenetelmiä hyödyntäen. Yksittäisen tapauksen tutkimisen tarkoituksena ei ole tehdä mahdollisimman laajoja yleistyksiä, vaan oppia jotain uutta tutkittavasta ilmiöstä ja soveltaa tietoa muissa yhteyksissä. (Vuori 2021a.) Eriksson ja Koistinen (2005, 4–5) esittelevät tapaustutkimuksen tutkimukselle sopivaksi strategiaksi, jos tutkimuskysymykset ovat ”mitä-”, ”miten-” ja ”miksi-” -luonteisia, tutkijalla on itsellään vain vähän kontrollia tapahtumiin, aiheesta ei ole aiemmin tehty paljoa empiiristä tutkimusta ja tutkimuskohde on jokin ajankohtainen ilmiö. Tässä tutkimuksessa ilmiönä on ruoka-aputoiminta, jota on valittu edustamaan yksi ruoka-apua jakava ruokapankki.

Tyypillinen etnografinen aineisto koostuu tilannesidonnaisista huomioista ja vuorovaikutuksesta tutkittavien kanssa, ja sitä on mahdollista täydentää erilaisin asiakirjoin, arkistoin ja tilastoin. Tapaustutkimus sopii tähän kehykseen hyvin, sillä se ei sisällä ennalta määriteltyjä teoreettisia taustaoletuksia, vaan mahdollistaa erilaisten

tiedonkeruu- ja analyysimenetelmien yhdistelemisen. Yhteiskuntatieteelliselle tapaustutkimukselle on tyypillistä monista eri lähteistä kerätty, yksityiskohtainen ja empiirinen aineisto. (Eriksson, Koistinen 2005, 4; Vuori 2021a.) Tätä tapausta on tutkittu niin laadullisin kuin määrällisinkin menetelmin, sekä lahjoittajien että ruokapankin henkilökunnan näkökulmasta.

Määrällinen aineisto

Tutkimuksen määrällinen aineisto on kerätty kahden viikon ajan arkipäivinä 3.-14.5.2021, pois lukien helatorstaina 13.5., jolloin ruokapankki oli kiinni. Tältä päivällä puuttumaan jäänyt aineisto kerättiin seuraavan viikon torstaina 20.5., joten aineistossa on kaksi mittaustulosta kutakin arkipäivää kohden. Lahjoitetut elintarvikkeet lajiteltiin ruokapankissa kuuteen kategoriaan, jotka esitellään edempänä. Tuotteiden kappalemäärät laskettiin ja kerättiin yksi kategoria kerrallaan aina samanlaiseen muoviseen, elintarvikkeiden säilytykseen tarkoitettuun laatikkoon, jossa ne punnittiin elektronisella henkilövaa'alla. Kokonaispainosta vähennettiin punnituslaatikon paino, mutta ei tuotteiden pakkausmateriaalien painoa, joten taulukossa ilmoitetut kilomäärät ovat hieman suurempia, kuin elintarvikkeiden todellinen paino. Tulokset tilastoitiin Excel-taulukkoon, josta niitä oli selkeää tarkastella analyysivaiheessa.

Olen kerännyt aineiston itse, lukuun ottamatta perjantaita 14.5., jolloin olin estynyt pääsemään paikalle. Silloin aineiston on kerännyt ruokapankissa työskentelevä henkilö, joka oli seurannut aineistonkeruumenetelmäni edellisinä mittauspäivinä ja toteutti tilastoinnin samalla tavoin. Aineisto on kerätty siis joka päivä samalla menetelmällä ja punnittu samalla vaa'alla, joten eri päivien mittaustulokset ovat vertailukelpoisia keskenään. Kahden viikon tilastointi on valittu tutkimukseen riittävän laajaksi otannaksi, koska aineiston tavoitteena on ennen kaikkea todentaa tutkimusongelmaa ja valottaa sen kokoluokkaa.

Laadullinen aineisto

Tutkimuksen haastattelut toteutettiin puolistrukturoituina teemahaastatteluina. Teemahaastattelun perusajatuksena on antaa mahdollisimman paljon tilaa haastateltavalle, vaikka haastattelun aihepiirit ja pääosin myös kysymykset ovat ennalta määritellyjä. Kysymykset suunnitellaan teemoittain, ja jokainen haastattelu rakentuu yksilöllisesti painottumaan tiettyihin aihealueisiin, jotka haastateltava kokee tärkeiksi. (Hyvärinen ym. 2021.)

Puolistrukturoidun haastattelurungon etuna on se, että tutkija voi muokata kysymyksiä haastattelun edetessä ja haastateltava vastaa kysymyksiin vapaamuotoisesti. Haastattelun aikana käydään läpi kaikki haastattelurungossa mainitut aihealueet, mutta kunkin alueen painottuminen ja siitä poikivat

jatkokysymykset voivat vaihdella haastateltavien välillä. (Eskola ym. 2018, 25.) Vapaa vastausmalli antaa haastateltavalle tilaa kertoa ajatuksistaan omin sanoin ja niin laajasti, kuin kokee tarpeelliseksi. Silloin on mahdollista saada esille haastateltavan tapaa jäsentää tutkimuksen aihepiirejä sekä antaa enemmän painoarvoa haastateltavan tärkeiksi kokemille teemoille. (Hyvärinen ym. 2021.)

Tutkimuksen kannalta relevantteja, ruokapankkiin viimeinen käyttöpäivä -merkinnällä varustettuja elintarvikkeita lahjoittavia vähittäiskauppoja oli keväällä 2021 12 kappaletta. Osassa kaupoista on sama johtohenkilö, joten yhteensä potentiaalisia haastateltavia oli seisemän. Haastateltavien perustietoja sekä haastatteluprosessin etenemistä on kuvattu alla olevassa taulukossa 1.

Taulukko 1. Ruokapankkiin lahjoittavien toimijoiden haastatteluprosessi.

haastateltavan tunnus	kauppojen lkm, jossa haastateltava johtohenkilönä	lahjoitettavien elintarvikkeiden jakokelpoisuus	ensimmäinen yhteydenotto	toinen yhteydenotto
1	1	kyllä, pakastettuina	haastattelu-aika sovittiin ja haastattelu toteutui	-
2	1 *haastateltu osastovastaavana	kyllä, pakastettuina	haastattelu-aika sovittiin ja haastattelu toteutui	-
3	1	kyllä, tuoreina, ennen viimeisen käyttöpäivän ylittymistä	haastattelu-aika sovittiin ja haastattelu toteutui	-
4	1	vain välillä pakastettuina	kieltäytyi haastattelusta	-
5	3	vain välillä pakastettuina	suhtautui haastattelupyynnöön myönteisesti, mutta pyysi palaamaan asiaan myöhemmin omien kiireidensä vuoksi	perui tutkimukseen osallistumisen
6	1	ei, tuotteet lahjoitetaan pakastamatta vasta viimeinen käyttöpäivä -merkinnän ylityttyä	suhtautui haastattelupyynnöön myönteisesti, mutta pyysi palaamaan asiaan myöhemmin omien kiireidensä vuoksi	ei vastannut enää yhteydenottoihin
7	4	ei, tuotteet lahjoitetaan pakastamatta vasta viimeinen käyttöpäivä -merkinnän ylityttyä	haastattelu-aika sovittiin, mutta peruuntui myöhemmin	perui tutkimukseen osallistumisensa

Lista kyseisistä lahjoittajista sekä osa lahjoittajien yhteystiedoista luovutettiin suoraan ruokapankista, ja puuttuvat yhteystiedot etsittiin verkosta. Johtohenkilöstöä lähestyttiin puhelimitse kesäkuun 2021 alussa. Haastatteluajankohta sovittiin välittömästi neljän lahjoittajan (1–3 ja 7) kanssa. Haastattelut 1–3 suoritettiin sovittuina ajankohtina, mutta lahjoittaja 7 perui tapaamisen myöhemmin sairastapaukseen vedoten. Hän kieltäytyi haastattelusta toisen yhteydenoton myötä. Lahjoittaja 4 kieltäytyi ensimmäisen yhteydenoton aikana sanoen, että lahjoitustoiminta ”menee siinä sivussa eikä siitä sen enempää”. Lahjoittajat 5 ja 6 suhtautuivat haastattelupyyntöön ensimmäisen yhteydenoton aikana hyvin myönteisesti, mutta pyysivät palaamaan asiaan myöhemmin vedoten työkiireisiin. Toisella yhteydenottokerralla lahjoittaja 5 kieltäytyi tutkimukseen osallistumisesta ja 6 ei vastannut enää soittoihin.

Taulukkoon 1 on merkitty vihreällä niiden lahjoittajien haastattelut, jotka lopulta toteutuivat. Haastattelut toteutettiin kasvokkain, henkilöiden työajalla ja heidän omissa toimipisteissään. Haastattelut nauhoitettiin ja myöhemmin litteroitiin aineiston analyysiä varten. Aineistoa laajennettiin kahden ruokapankin edustajan haastattelulla tutkimusprosessin päätyessä tilanteeseen, ettei alkuperäisen suunnitelman mukaista aineistoa ollut mahdollista kerätä haastateltavien kieltäytyttyä. Haastattelut toteutettiin ruokapankin tiloissa lokakuun puolivälissä noudattaen samoja käytäntöjä kuin lahjoittajia haastateltaessa.

Tutkimuksen etnografinen aineisto koostuu vapaaehtoistyön kautta kertyneestä kenttäkokemuksesta ruokapankissa. Osallistuin ruokapankin toimintaan vapaaehtoistyöntekijänä säännöllisesti kerran viikossa, helmikuusta kesäkuuhun 2021. Loppukesästä ja syksyllä osallistuin toimintaan vain satunnaisesti aikatauluongelmien vuoksi. Ruoka-avun kentälle pääsy osoittautui varsin helpoksi. Pääsin aloittamaan vapaaehtoisena heti ensimmäistä yhteydenottoa seuranneella viikolla ja minut otettiin hyvin avoimesti vastaan. Aineiston keruumenetelmä oli osallistuvaa havainnointia, jossa kentän toimii osallistutaan mahdollisimman laajasti ja aineistoa kerätään osallistumisen välityksellä erilaisissa tilanteissa, joissa tutkijan vaikutus tapahtumien kulkuun on mahdollisimman pieni (Grönfors, Vilka 2011, 52). Kentältä erottui pian henkilöitä, jotka osoittautuivat tutkimuksen avaintiedottajiksi. Avaintiedottajat ovat ryhmän jäseniä, joilla on paljon tietoa yhteisöstä, sekä halua ja kykyä kertoa sitä eteenpäin. (ks. esim. Grönfors, Vilka 2011, 42, 65–66). Kentällä ollessa näitä avainhenkilöitä oli kolme. Heidän kanssaan kävin antoisimpia keskusteluja kentällä, ja he kaikki omasivat omasta vastuualueestaan tietoa, jota muilla yhteisön jäsenillä ei välttämättä ollut.

Lisäksi tietoa kertyi muiden kentän toimijoiden kanssa spontaaneissa keskusteluissa, joita käytiin työnteon lomassa. Etnografista aineistoa kerätessä on tärkeää saavuttaa kentän luottamus, jotta tutkittavat kokevat keskusteluyhteyden avoimeksi. Kenttää informoitiin selkeästi tutkimuksen tarkoituksesta ja tavoitteista. Keskusteluja käytiin

hyvin tuttavallisessa hengessä ja tulkitsenkin, että minut koettiin ennemminkin yhteisön jäsenenä ja työkaverina kuin ulkopuolisena tutkijana.

Kirjoitin keväällä aktiivisesti, joskin hyvin intuitiivisesti kenttäpäiväkirjaa, sillä tutkimusasetelma ja keskeiset tutkimuskysymykset eivät olleet keväällä vielä selkeytyneet. Alkukesään mennessä aineisto kuitenkin tuntui kylläntyvän. Ruokapankin toiminta seuraa viikkotasolla hyvin rutinoitunutta mallia, joten uuden tiedon saaminen ilman ennalta suunniteltuja keskustelunaloituksia hidastui merkittävästi. Kevään jälkeen kenttäpäiväkirjaan on tehty merkintöjä enää satunnaisesti. Kenttäpäiväkirjan merkinnät käsittelevät ruokapankin arkisia toimintatapoja, jaettavien elintarvikkeiden määriä ja moninaisuutta, toimijoiden kanssa käytyjä keskusteluja sekä erilaisia vuorovaikutustilanteita. Se sisältää siis paljon myös tämän tutkimuksen kannalta epäolennaista tietoa, kun taas osa olennaiseksi paljastuneesta tiedosta on jäänyt kirjoittamattomaksi, hiljaiseksi tiedoksi. Etnografisen aineiston hyödyntämistä onkin kuvattu eräänlaisen epätasaisen kartan piirtämiseksi. Tietyt tilanteet, henkilöt tai muut asiat esitetään merkittävimpinä ja kuvaillaan tarkemmin, kun samalla suuri määrä muita havaintoja tiivistetään hyvin yleistetyksi taustatiedoksi. (Kallinen, Kinnunen 2021.)

5.2 Aineiston kuvaus

Määrällinen aineisto

Määrällinen aineisto koostuu 10 arkipäivän ajalta tilastoiduista saapuvien elintarvikkeiden kilo- ja kappalemääristä. Tutkimuskohteeksi on rajattu vain viimeinen käyttöpäivä -merkinnällä varustetut elintarvikkeet, sillä elintarvikelainsäädännön mukaan niitä ei sellaisenaan saa enää jakaa ruokapankin asiakkaille käyttöpäivämäärän ylittyttyä.

Tutkimuskohteena olevat elintarvikkeet on tilastoitu tuoteryhmittäin kuuteen kategoriaan, jotka ovat

1. vegaaniset ja kasvisruoat
2. valmisruoat
3. liha, kana ja kala
4. leikkeleet
5. makkarat
6. valmisleivät ja salaatit

Kategorisoinnissa seurattiin suurilta osin ruokapankin omaa vakiintunutta käytäntöä lajitella saapuvia elintarvikkeita. Kategoriat 1, 2, 4 ja 6 ovat olleet käytössä sellaisenaan, mutta 3 ja 5 yhdistettynä toisiinsa. Kattegoria 5, makkarat, on erotettu aineiston keruun ajaksi omaksi ryhmäkseen kahdesta syystä. Makkaraita saapui ruokapankkiin lahjoituksena joinain päivinä hyvin suuria määriä aineiston

keruuajankohdan vuoksi. Kauppojen tilausmäärät voivat olla virheellisesti mitoitettuja kesäsesongin alussa, jolloin hävikkiä tulee normaalia suurempia määriä. Lisäksi ne ovat muita liha-, kana- ja kalatuotteisiin luettuja elintarvikkeita prosessoidumpia, joka liittyy asiakkaille jaettavien elintarvikkeiden laatuun. Toinen haasteellinen kategoria oli kasvipohjaiset elintarvikkeet. Nämä tuotteet olisi voinut yhdistää valmisruokiin tai vastaavien lihatuotteiden kanssa samaan luokkaan. Kasvipohjaiset tuotteet on ollut ruokapankissa tapana lajitella erikseen jo ennen tämän tutkimuksen aineiston keruuta, joten päätin seurata olemassa olevaa käytäntöä. Kuitenkin sellaiset kasvipohjaiset ruoat, joita ei mielletä varsinaisesti "kasvisvaihtoehdoksi", kuten kasvissosekeitot, pinaattiletut, lämmitysvalmiit kermaperunat ja muut perinteiset ruoat, on lajiteltu valmisruokien kategoriaan. Kasvisruokien määrä on siis todellisuudessa hieman aineiston tuloksia suurempi. Elintarvikkeiden kokonaismäärä vastaa todellisuutta, sillä tuotteita ei ole punnittu kahteen kertaan, vaikka ne kuuluisivatkin useampaan kategoriaan. Kuudes kategoria, valmisleivät ja salaattit, eivät lähtökohtaisesti sovi pakastettavaksi. Ne on kerätty mukaan aineistoon varmuuden vuoksi, sillä aineiston keruuvaiheessa tutkimuskysymykset eivät olleet vielä löytäneet lopullista muotoaan. Valmisleivät ja salaattit päätettiin jättää aineistoon, koska niiden määrä on kokonaisuuteen nähden hyvin pieni, mutta niiden poistaminen aineistosta olisi antanut vajavaisen kuvan ruokapankkiin lahjoitettujen elintarvikkeiden rakenteesta ja kokonaismäärästä.

Muut lahjoitettavat tuotteet, kuten maitotuotteet, kuivatuotteet, hedelmät, vihannet ja leivät on jätetty pois tästä aineistosta, sillä niiden käytettävyysaste asiakkaille on korkea vielä ruokapankkiin lahjoittamisenkin jälkeen. Parasta ennen -merkityt tuotteet, kuten valtaosa maitotuotteista ja leivistä, saa jakaa ruokapankin asiakkaille vielä kolme päivää parasta ennen -päiväyksen ylittymisen jälkeen, jolloin niistä valtaosa päättyy asiakkaille asti. Hedelmien ja vihannesten jakokelpoisuus tarkastetaan aistinvaraisesti. Näiden tuoteryhmien jakaminen ruokapankin asiakkaille onnistuu siis pääosin hyvin, eikä hävikkiä synny suuria määriä.

Tämä aineisto toimii lähtölaukauksena koko tutkimusasetelmalle. Ruokapankkeihin lahjoitettu, mutta asiakkaille jakokelvoton ruoka on jäänyt selkeästi ulos aiemmasta tutkimuksesta. Kyse on ongelmasta, jota myöskään hallinnollisella kentällä ei tunnisteta. Määrällisen aineiston on tarkoitus todentaa tutkimuskysymysten ja täten koko tutkimuksen tarpeellisuutta ja yhteiskunnallista kontekstia.

Laadullinen aineisto

Laadullinen aineisto koostuu puolistrukturoiduista teemahaastatteluista sekä kentällä kerätystä etnografisesta kenttäpäiväkirjasta. Lahjoittajien haastatteluista toteutui lopulta kolme, ja heistä kaikki lahjoittavat elintarvikkeensa ruokapankkiin joko pakastettuina tai ennen viimeisen käyttöpäivän ylittymistä. Nämä haastattelut litteroitiin sanan tarkkuudella analyysin helpottamiseksi. Koska tutkimukselle

olennaista on se, mitä haastateltavat ovat sanoneet, ei miten he ovat asioita ilmaisseet, litterointi toteutettiin melko suuripiirteisesti ilman tarkkoja taukojen tai äänenpainojen merkintöjä.

Lahjoittajien haastattelut kestivät kukin noin 15 minuuttia. Haastattelurunko (Liite 1) sisälsi yhdeksän teemaa, joiden avulla pyrittiin selvittämään ruoka-apuun liittyviä aihepiirejä mahdollisimman monipuolisesti. Ensimmäinen teema käsitteli lahjoitustoiminnan taustoja, kestoja ja motiiveja. Kaksi seuraavaa teemaa keskittyivät lahjoitettavien elintarvikkeiden määriin ja elintarvikkeiden noutamiseen. Seuraavaksi käsiteltiin lahjoitettavien elintarvikkeiden käsittelyä ja siihen liittyviä rutiineja kuka-, miten- ja milloin -tyyppisillä kysymyksillä. Haastattelun loppupuolella selvitettiin lahjoittajien ajatuksia mahdollisista kehityskohdista ja ruoka-avun tulevaisuudesta laajemmassa kontekstissa.

Lahjoittajien haastatteluja täydentävät ruokapankin edustajien haastattelut. Edustajiksi on valittu kaksi henkilöä, joilla on kattava näkemys ja tietopohja ruokapankin toiminnasta ja yhteistyökumppaneista. Myös heidän haastattelunsa olivat puolistrukturoituja teemahaastatteluja. Haastattelurunko (Liite 2) oli rakennettu tukemaan aiemmin suoritettuja lahjoittajien haastatteluja, ja vastaamaan niistä heränneisiin jatkokysymyksiin. Tämän myötä haastattelurunko oli kokonaisuutena lahjoittajien haastatteluja hajanaisempi. Teemoja oli yhteensä 7, joista ensimmäiset käsittelivät mahdollisia syitä haastateltavien kieltäytymiselle sekä lahjoittajien tietopohjaa siitä, etteivät viimeisen käyttöpäivän ylittäneet elintarvikkeet päädy ruokapankin asiakkaille. Sen jälkeen keskusteltiin lahjoittajien suhtautumisesta ruoka-aputoimintaan sekä mahdollisista kehitysehdotuksista, joita ruokapankin toimesta on annettu elintarvikkeiden jakokelpoisuuden parantamiseksi. Seuraavaksi käsiteltiin nykyisen ruoka-avun riittävyttä ja nykyisiä viimeinen käyttöpäivä -merkittyjen tuotteiden käsittelytapoja. Haastattelun lopuksi kartoitettiin ruokapankin kuluja, sillä yleisesti ilmaisena pidetty ruoka ei todellisuudessa ole lainkaan ilmaista. Haastattelut kestivät noin 30–35 minuuttia ja olivat sisällöltään vapaampaa keskustelua, sillä olimme entuudestaan tuttuja kenttäkokemuksen myötä. Lisäksi omat haastattelutaidot olivat kehittyneet verrattuna ensimmäisiin haastatteluihin, joten spontaanien kysymysten esittäminen ja haastateltavan vastauksiin reagoiminen oli sujuvampaa. Nämä haastattelut litteroitiin lahjoittajien haastatteluja vapaamuotoisemmin, sillä ne olivat melko pitkiä, ja sisälsivät myös puheenvuoroja aiheista, jotka eivät ole tälle tutkimukselle olennaisia. Haastattelut litteroitiin muistiinpanomaisiksi listoiksi, jonka avulla tarvittaviin teemoihin oli helpompi palata kuuntelemalla nauhoitusta uudelleen. Sekä lahjoittajien että ruokapankin edustajien haastattelurungot löytyvät liitteenä tutkimuksen lopusta.

Lahjoittajien haastattelurunkoa suunniteltaessa tutkimusasetelma oli vielä alkuperäisen suunnitelman mukainen. Haastattelut olivat siis vahvasti painotettu etenkin niiden elintarvikeliikkeiden tilanteisiin sopiviksi, jotka lahjoittavat ruokapankkiin asiakkaille jakokelvottomia elintarvikkeita. Kun tutkimusasetelma

muuttui näiden toimijoiden kieltäytyttyä haastattelusta, haastattelurunko osoittautui taipuvan myös uuteen kysymysten asetteluun. Jokaisessa haastattelussa toistuu lahjoittajien kokemus asianmukaisen lahjoittamisen helppoudesta ja kustannustehokkuudesta. Tämä tukee tutkimustarvetta selvittää kieltäytyneiden henkilöiden motiiveja toimia tavalla, joka on vastoin ruokapankin perimmäistä tarkoitusta. Näitä motiiveja pyrittiin selvittämään ruokapankin edustajien haastatteluissa.

5.3 Aineiston analyysi: aineistolähtöinen sisällönanalyysi

Tutkimuksen määrällisen aineiston ensisijainen tarkoitus on havainnollistaa ruokapankkiin lahjoitettujen jakokelvottomien elintarvikkeiden määrää, joten aineistoa ei ole analysoitu tyypillisin kvantitatiivisin menetelmin. Ensimmäiseen tutkimuskysymykseen,

Kuinka paljon ruokapankkiin lahjoitetaan asiakkaille jakokelvottomia elintarvikkeita?

vastaamiseksi aineisto tilastoitiin aluksi kahdeksi Excel-taulukoksi, joista toisessa on esitetty päivä- ja kategoriakohtaisesti saapuneiden elintarvikkeiden kappalemäärät ja toisessa vastaavat tiedot kilomäärinä. Näistä tiedoista luotiin sekä yleisempiä että yksityiskohtaisempia kuvaajia. Tulokset-luvussa esitellään kuvaajat 1 ja 2, joissa esitellään elintarvikkeiden kokonaismääriä viikko- ja päivätasolla, sekä kuvaajat 3 ja 4, jotka havainnollistavat eri tuotekategorioiden osuutta kokonaismäärästä. Lisäksi aineistosta valittiin yksi mittauspäivä, jonka osalta tarkastellaan saapuvien elintarvikkeiden määrää ja rakennetta yhden päivän tasolta taulukossa 2.

Tutkimuksen laadullinen aineisto on analysoitu aineistolähtöisen sisällönanalyysin keinoin. Sisällönanalyysi sopii tutkimusmenetelmäksi, kun ollaan kiinnostuneita siitä, mistä asioista, aiheista ja teemoista aineisto kertoo. Kun lähestymistapa on aineistolähtöinen, aineistoa tutkitaan ilman ennako-oletuksia tai ennalta määriteltyä teoriaa. (Vuori 2021b.)

Haastatteluaineistoa analysoitiin kolmen lahjoittajiin liittyvän tutkimuskysymyksen pohjalta:

Mitkä tekijät vaikuttavat myönteisesti elintarvikkeiden lahjoittamiseen ruokapankille asiakkaille jakokelpoisina?

Miksi osa toimijoista lahjoittaa elintarvikkeet jakokelvottomina ruokapankille?

Miksi jakokelvottomia elintarvikkeita jakavat toimijat kieltäytyivät säännönmukaisesti haastattelupyynnöistä?

Litteroidusta aineistosta etsittiin toistuvia, tutkimuskysymyksien kannalta oleellisia aiheita, eli aineistoa teemoiteltiin. Aineiston teemoittelun tavoitteena on jäsentää aineistoa pidemmälle, kuin vastaamaan haastattelussa esiintyneitä tutkijan

määrittelemiä teemoja. (Juhila 2021.) Käytännössä teemoittelu toteutettiin tulostamalla litteroidut haastattelut ja värikoodaamalla aineistossa useasti esiintyviä ilmaisuja. Aineiston rajallisuuden vuoksi koodattuja luokkia esiintyi vain muutamia kutakin tutkimuskysymystä kohden, joten niitä ei juurikaan tarvinnut yhdistellä lopullista teemoittelua varten.

Jakokelpoisten elintarvikkeiden jakamiseen myönteisesti vaikuttavia teemoja löytyi aineistosta neljä kappaletta, jotka ovat halu välttää elintarvikkeiden hukkaan heittämistä, elintarvikeliikkeen jätekustannusten väheneminen sekä kokemukset siitä, että ruoka-apu hyödyttää kaikkia eikä aiheuta ylimääräistä työpainetta. Nämä teemat esiintyvät kaikissa kolmessa tai vähintään kahdessa lahjoittajien haastatteluissa. Mahdolliset syyt lahjoittaa jakokelvottomia elintarvikkeita jaettiin kolmeen teemaan. Ne ovat haastateltujen arviot siitä, ettei lahjoittajat tiedä jakokelpoisuuteen liittyvistä säädöksistä ja rajoitteista, heillä ei ole riittävästi resursseja tai että he suhtautuvat elintarvikkeiden jakokelpoisuuteen välinpitämättömästi. Haastatteluista kieltäytymisen mahdolliseksi syiksi esitetään häpeää ja ajanpuutetta. Analyysin ja tulosten esittämisen tueksi aineistosta on valittu sitaatteja, jotka havainnollistavat haastateltavien ajatuksia ja tiivistävät teemojen sisältöä.

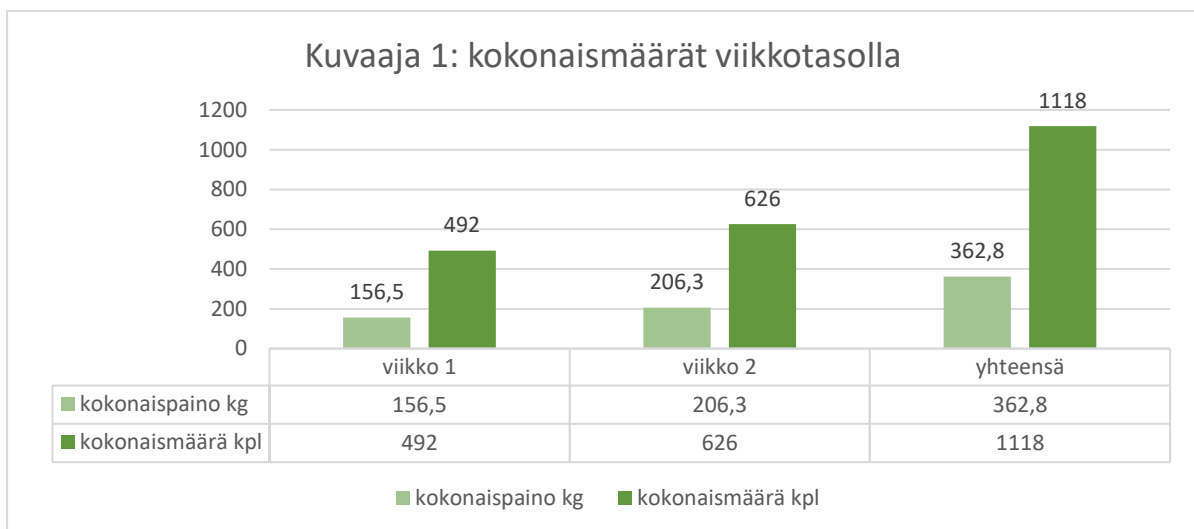
Mihin jakokelvottomat elintarvikkeet päätyvät?

-kysymykseen vastataan etenkin kenttäkokemuksen pohjalta. Etnografisia tulkintoja tuetaan analysoimalla ruokapankin edustajien haastatteluja. Usein etnografisessa tutkimuksessa kenttäpäiväkirja on keskeisen aineistolähde. Lahjoittajiin ja lahjoitettuihin elintarvikkeisiin keskittyvät tutkimuskysymykset rajaavat kuitenkin pois suuren osan muihin ruokapankin toimintoihin liittyvästä etnografisesta aineistosta. Tässä tutkimuksessa ei esitellä esimerkiksi muuta ruokapankin arkea, henkilökuntaa tai heidän välisiään vuorovaikutussuhteita. Aineistoa analysoidessa paljastuikin, ettei kenttäpäiväkirja sisällä juurikaan tälle tutkimusasetelmalle olennaista tietoa. Tutkimuksen tuloksissa ei tästä syystä nähdä suoria lainauksia kenttäpäiväkirjasta tai viitata laajemmin sen merkintöihin. Etnografialle on tyypillistä, että analysoitavasta aineistosta saattaa joutua rajaamaan pois jotain sellaista, mikä olisi liian yksityistä tai yksilölle arkaluonteista. Tässä tutkimuksessa tutkimuskysymykset eivät ole sen luonteisia, että ne käsittelisivät ihmisten henkilökohtaista elämää, joten kaikki kentällä kerätty tieto oli eettisin perustein käytettävissä tutkimuksen analyysia suorittaessa. Missään vaiheessa kentällä ollessa tai haastatteluiden aikana ei myöskään pyydetty, että jokin aihe jätettäisiin mainitsematta lopullisessa tutkimuksessa.

6. TULOKSET

6.1 Jakokelvottomien elintarvikkeiden määrä ja sisältö

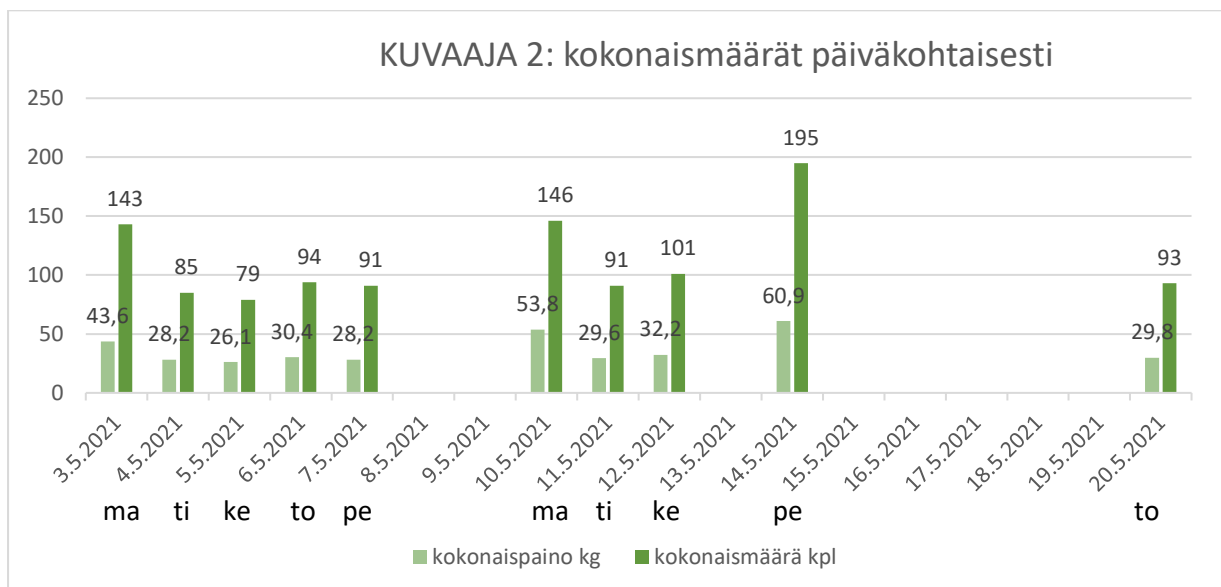
Aineistonkeruun aikana ruokapankkiin lahjoitettiin asiakkaille jakokelvottomia elintarvikkeita yhteensä 362,8 kiloa ja 1118 kappaletta. Alla olevassa kuvaajassa 1 on esitetty elintarvikkeiden määrät viikkotasolla. Jälkimmäisen viikon mittaustulokset olivat ensimmäistä viikkoa huomattavasti suuremmat. Syynä on todennäköisesti jälkimmäiselle viikolle ajoittunut helatorstai sekä koronarajoitusten lieventäminen, jolloin vähittäiskaupat ovat varautuneet menekin kasvuun.

Kuvaaja 1. Lahjoitettujen elintarvikkeiden kokonaismäärät viikkotasolla.

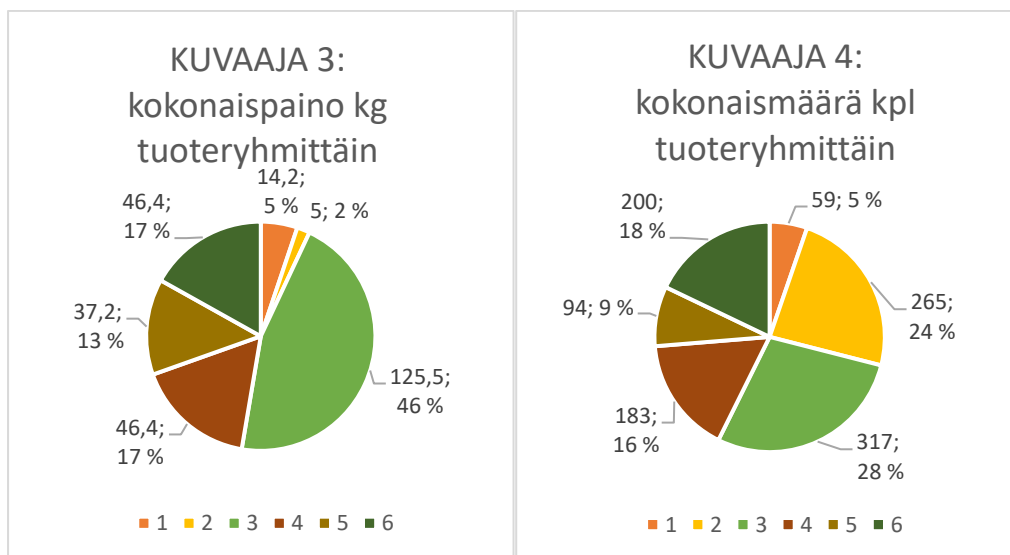
Kuvaajassa kaksi on esitelty lahjoitettujen elintarvikkeiden kokonaismäärät päiväkohtaisesti. Kuvaajasta nousee esille selkeä piikki lahjoitusten määrässä maanantaisin. Maanantaina lahjoitettujen elintarvikkeiden määrä on suurin, sillä niitä ei noudeta viikonloppuisin vähittäiskaupoista. Muilta osin mittausviikot eivät juurikaan vastaa toisiaan, sillä jälkimmäiselle viikolle sattui poikkeuksellinen arkipyhä. Kuvaajasta on havaittavissa, että päiväkohtaiset lahjoitusten määrät vaihtelevat jonkin verran, minkä takia aineistoa on kerätty jokaiselta viikonpäivältä kahtena eri kertana. 14.5. on mittaustuloksista suurin, joka nostaa jälkimmäisen viikon kokonaistulosta selkeästi.

Kuvaajasta ilmenee myös, etteivät päiväkohtaiset elintarvikkeiden kokonaispainot ja lukumäärät välttämättä korreloi eri mittauspäivien välillä. Tämä johtuu siitä, että ruokapankkiin saapuu elintarvikkeita hyvin erikokoisissa pakkauksissa. Esimerkiksi 10.5. saapuneiden elintarvikkeiden kappalemäärä oli 146 ja paino 53,8 kg, kun taas 3.5. saapuneiden elintarvikkeiden kilomäärä oli kymmenen kiloa pienempi, 43,6 kg, vaikka kappalemäärä oli lähes sama, 143kpl. Syynä näihin eroihin ovat esimerkiksi yksittäispakatut kokonaiset kalat tai vähittäisliikkeen palvelutiskiinkin tarkoitetut tukkupakkaukset lihajalosteita, jolloin yksi pakkaus voi painaa jopa neljä kiloa.

Kuvaaja 2. Lahjoitettujen elintarvikkeiden kokonaismäärät päiväkohtaisesti.

Kuvaajissa kolme ja neljä on esitetty erikseen elintarvikkeiden kokonaismäärät ja -painot kahden viikon ajalta. Suurin kategoria on numero 3, liha, kana ja kala niin kappalemäärittäin kuin kokonaispainoltakin. Kokonaismäärän osalta hyvin lähellä on kategoria 2, valmisruoat. Se on toiseksi suurin myös painon osalta, mutta hieman suuremmalla erolla lihaan, kanaan ja kalaan. Jos kasvipohjaiset tuotteet yhdistäisi muihin valmisruokiin, kategoriasta 2 tulisi kokonaismäärän osalta suurin tuoteryhmä.

kuvaajissa 3 ja 4 esitetyt tuoteryhmät:

- 1) vegaaniset ja kasvisruoat
- 2) valmisruoat
- 3) liha, kana ja kala
- 4) leikkeleet
- 5) makkarat
- 6) valmisleivät ja salaattit

Kuvaajat 3 & 4. Elintarvikkeiden kokonaispaino ja kokonaismäärä tuoteryhmittäin

Kaikkien mittauspäivien kokonaispainojen keskiarvo on 36,2 kg ja kokonaismäärä 112. Kuvaajasta 2 voi havaita, ettei keskiarvoa vastaavia päiviä juurikaan ole. Päiväkohtaiset mittau tulokset ovat joko selkeästi keskiarvoja suurempia tai pienempiä. Keskiarvoa vastaavien mittau tulosten puuttuminen johtuu maanantain piikistä elintarvikkeiden määrässä sekä perjantaista 14.5., jolloin elintarvikkeita päätyi ruokapankkiin poikkeuksellisen suuri määrä.

Alla olevassa taulukossa 2 on esitelty tarkemmin yhden mittauspäivän, 12.5., tulokset. Tämän päivän tulokset edustavat sekä keskiarvoltaan, kokonaismääriltään että eri tuoteryhmien osuuksiltaan melko tyypillistä lahjoituserää. Valmisruokien sekä liha-, kana ja kalatuotteiden määrä on suurin sekä kiloina että kappalemääränä. Kiloissa mitattuna valmisruoat olivat suurin tai toiseksi suurin luokka yhdeksänä mittauspäivänä kymmenestä, ja kappalemäärissä mitattuna seitsemänä kymmenestä. Liha-, kana- ja kalatuotteet olivat kahdeksana mittauspäivä suurin tai toiseksi suurin ryhmä niin kiloina kuin kappalemäärinä. Muiden tuoteryhmien osuudet vaihtelevat kuitenkin päivätasolla suuresti. Kasvipohjaisten elintarvikkeiden kappalemäärät vaihtelivat eri mittauspäivinä välillä 0-19, leikkeleet välillä 3-34, makkarat välillä 0-21, ja valmisleivät ja -salaatit välillä 13-29.

Taulukko 2. 12.5.2021 lahjoitettujen elintarvikkeiden kokonaismäärät tuoteryhmittäin.

12.5.2021	kg	kpl
vegaaniset ja kasvisruoat	1,5	5
valmisruoat	9,1	31
liha, kana, kala	9,3	23
leikkeleet	2,2	9
makkarat	6	16
valmisleivät ja -salaatit	4,1	17
yhteensä	32,2	101

Mittaustulosten suuri vaihteluväli todentaa ruoka-avun kentällä yleisesti tunnistettua jatkuvaa epävarmuutta. Kun toiminta perustuu lahjoituksiin, joiden määrä vaihtelee niin viikkotasolla kuin päiväkohtaisestikin, toimintaa leimaa jatkuva huoli jaettavien elintarvikkeiden riittävydestä. Kenttäkokemuksen aikana erottui yksi selkeä ajanjakso, jolloin elintarvikkeiden määrä oli hyvin vähäinen. Jakso sijoittui alkukeväeseen koronarajoitusten ollessa tiukimmillaan. Ruokapankin työntekijät arvelivat lahjoitusten vähyden johtuvan tällöin kahdesta syystä. Elintarvikeliikkeiden tilausmäärät ovat olleet pienimmillään koronarajoitusten ollessa tiukimmillaan, sillä kysyntä pysyy hyvin vakiona ihmisten liikkuvuuden vähentyessä. Toinen syy on ruoan verkkotilausten yleistyminen, jonka myötä tilausmääriä voidaan tarkentaa entisestään.

6.2 Jakokelpoisten elintarvikkeiden lahjoittamiseen myönteisesti vaikuttavat tekijät

Yksi haastattelujen tärkeimmistä tavoitteista oli selvittää lahjoittajien motiiveja osallistua ruoka-aputoimintaan ja sisällyttää se osaksi elintarvikeliikkeen arkisia rutiineja. Näitä motiiveja paljastui neljä, jotka mainitaan jossain muodossa lähes jokaisessa lahjoittajien haastattelussa.

1) *Halu välttää elintarvikkeiden hukkaan heittämistä.* Tämän motiivin mainitsivat kaikki kolme lahjoittajaa:

"Haluttiin hyödyntää se häviö mikä jää, että sitä ei menisi roskiin." Lahjoittaja 1

"- sitten myös vastuullisuus, että onhan se hyövä jakaa." Lahjoittaja 2

"No ensinnäkin siinä on tämmönen eettinen fiilis, että hyövää käyttökelpoista ruokaa, on raivostuttavaa, että se menee hukkaan." Lahjoittaja 3

Käyttökelpoisten elintarvikkeiden hukkaan heittäminen koetaan eettisesti vääränä ja sitä kuvaillaan aineistossa kauhistuttavaksi ja raivostuttavaksi. Jokainen haastateltava mainitsi tämän ensimmäisenä tekijänä kuvaillessaan motiiveja tehdä yhteistyötä ruokapankin kanssa. Halu välttää elintarvikkeiden hukkaan heittämistä voidaan nähdä eräänlaisena perustana kahdelle seuraavalle tekijälle. Elintarvikkeiden päätyminen biojätteeseen kasvattaisi liikkeen jätekustannuksia, eikä lahjoittajien näkökulmasta ole kenenkään edun mukaista.

2) *Elintarvikeliikkeen jätekustannusten väheneminen.* Myös tämä motiivi nousi esille kaikissa kolmessa haastattelussa. Jokainen haastateltava mainitsi lahjoittamisen taloudellisen hyödyn oma-aloitteisesti ilman, että sitä tuotaisiin haastattelurungossa esille.

"- plus tietenkin sitä säästää meille noissa roskisten tyhjennysmaksuissa ja muissakin." Lahjoittaja 1

Jätekustannusten väheneminen mainittiin kaikissa haastatteluissa toisena motiivina, heti yllä käsitellyn ruoan poisheittämissä jälkeen. Jätekustannuksien pienenemistä esitettiin myös keskeiseksi motivaatioksi sellaisiin liikkeisiin, jotka eivät nykyään lahjoita tuotteitaan ruoka-apuun. Tämä viittaa siihen, että taloudellinen hyöty on merkittävä. Etenkin kolmatta tutkimuskysymystä pohdittaessa "Miksi osa toimijoista lahjoittaa elintarvikkeet jakokelvottomina ruokapankille?" tämä motiivi on keskeisessä osassa puoltamassa muita aineistossa ilmeneviä syitä.

3) *Ruoka-apu hyödyttää kaikkia.* Kaksi lahjoittajaa kertoi kokevansa ruoka-aputoiminnan kaikkia hyödyttäväksi.

"Siis mä oon ite ollu täällä reilun kolme vuotta, mutta meillähän on koko ajan ollut [yhteistyötä ruokapankin kanssa], koska siitä hyötyy kaikki. Meillä ei tuu häviökiä, ni ei tarvii jätteeseen laittaa kerran ne haetaan, ja siis hyöty on." Lahjoittaja 2

Tässä yhteydessä ”kaikilla” tarkoitetaan elintarvikeliikkeiden taloudellista tilannetta jätekustannusten pienennyttä sekä ruokapankin toimijoita ja asiakaskuntaa. Ruoka-aputoiminta nähdään siis myös lahjoittajien keskuudessa win-win-tilanteena, josta kaikki hyötyvät. Yksi lahjoittajista mainitsi hyötynäkökulman yhteydessä myös hyväntekeväisyyden konseptin, ja toinen viittasi siihen epäsuorasti. Hyväntekeväisyyden roolia ei kuitenkaan nostettu toiminnan keskeiseksi motiiviksi, vaan konsepti esiintyi haastattelussa vain ohimennen.

4) *Ei työllistä.* Molemmat niistä lahjoittajista, jotka pakastavat lahjoittamansa elintarvikkeet kertoivat haastattelussa, ettei elintarvikkeiden pakastaminen aiheuta ylimääräistä työtä. Lahjoittaja 1 kuvaili tuotteiden matkaa hyllystä lahjoitettavaksi melko yksityiskohtaisesti lopuksi todeten, ettei ole kenenkään työntekijän kuullut suhtautuvan käytäntöön liian työllistävänä. Lahjoittaja 2 totesi saman yksioikoisemmin:

”Ei se työllistä, ei. Eihän se työllistä juuri yhtään. Hyvä asia vaan, että lähtee ruoka-apuun. – Eikä tarvi niinku ylimäärästä työtä tehdä meidän. Että me kuljetettais ne johonkin.”

Pohjimmiltaan kyse on työvaiheesta, joka liikkeessä täytyy tehdä joka tapauksessa päivittäin. Tuotteiden päivämäärämerkinnät tarkastetaan ja vanhentumassa olevat tai jo vanhentuneet tuotteet kerätään pois hyllystä. Tämän jälkeen ne viedään joko kierrätykseen, tai liikkeen takatiloihin odottamaan ruokapankin noutoa. Kyse on rutiineista, jotka ovat muotoutuneet kussakin kaupassa ajan myötä juuri kyseiseen toimintaympäristöön sopiviksi. Toiminta on asettunut osaksi liikkeen tavanomaista arkea, eikä sen koeta kuluttavan resursseja. Tätä tukee myös jokaisen tutkimukseen osallistuneen lahjoittajan kokemukset siitä, ettei toiminnassa ole kehityskohtia tai haasteita heidän, saati ruokapankin osalta. Kaikki kolme lahjoittajaa olivat hyvin tyytyväisiä yhteistyön säännöllisyyteen ja helppouteen.

Jakokelpoisten elintarvikkeiden lahjoittamisen motiiveiksi paljastuu siis kolme ruoka-avun kentän keskeistä teemaa, hävikkiin päätyvien elintarvikkeiden määrän vähentäminen, taloudelliset hyödyt sekä kaikkia hyödyttävä hyväntekeväisyysaspekti. Neljäntenä syynä esiintyy toiminnan ylläpitämistä tukeva kokemus siitä, ettei elintarvikkeiden jakokelpoisuuden varmistaminen aiheuta ylimääräistä työtä. Lahjoittaja 3 tiivistää vastauksen tutkimuskysymykseen yhteen puheenvuoroon:

”Tulee semmonen ajatus, että se konkretisoituu hyväntekemisenä ne meiltä jääneet ruoat. Ja on avuksi monelle hädässä olevalle tai vaikeassa elämäntilanteessa olevalle. Sit siinä on meille ihan konkreettista bisneksen kannalta positiivista. Että kun jätekustannukset pienenee ja maailma pelastuu ja ei mee tavarat kaatopaikalle. Ehkä siinä nyt tärkeimmät.”

Haastatteluissa pyydettiin lahjoittajia myös pohtimaan, mikä voisi motivoida muita elintarvikeliikkeitä aloittamaan yhteistyön ruoka-avun kanssa, tai kehittämään jo olemassa olevaa yhteistyötä elintarvikkeiden jakokelpoisuuden lisäämiseksi.

Vastauksissa toistuivat samat teemat kuin yllä, jätehuoltokustannusten pieneneminen ja elintarvikkeiden saattaminen hyötykäyttöön.

6.3 Mahdolliset syyt lahjoittaa jakokelvottomia elintarvikkeita

Tutkimuskysymys *Miksi merkittävä osa toimijoista lahjoittaa elintarvikkeensa jakokelvottomina?* löysi tässä muodossa paikkansa tutkimukseen vasta prosessin viime metreillä. Alkuperäisen tutkimusasetelman tavoitteena oli selvittää lahjoittamisen kontekstia ja toimintaympäristöä. Tarkoitus oli kartoittaa elintarvikeliikkeessä kohdattavia lahjoittamisen haasteita ja mahdollisuuksia, ja niiden kautta pohtia vaihtoehtoisia toimintatapoja. Jakokelvottomien elintarvikkeiden lahjoittajien kentälle pääseminen osoittautui kuitenkin tämän tutkimuksen puitteissa mahdottomaksi.

Edellä esiteltyjen tutkimuskysymysten analysointi nosti uudelleen esille tämän miksi-kysymyksen olennaisuuden. Lahjoittajien haastatteluista käy ilmi, että elintarvikkeiden lahjoittaminen jakokelpoisena on ennen kaikkea helppoa sekä hyödyllistä. Toiminnasta ei paljastunut haasteita tai ongelmakohtia, jotka aiheuttaisivat vaivaa lahjoittajille. Miksi suuri osa lahjoittajista silti lahjoittaa elintarvikkeet jakokelvottomina? Tähän kysymykseen etsittiin vastauksia lahjoittajien haastatteluista sekä laajentamalla aineistoa ruokapankin edustajien haastatteluihin. Mahdollisia syitä jakokelvottomien elintarvikkeiden lahjoittamiselle esiintyy aineistossa kolme.

1) *Ei tiedetä jakokelpoisuuteen liittyvistä säädöksistä ja rajoitteista.* Lahjoittaja 1 epäili, etteivät muut lahjoittajat ehkä ole tietoisia ruokapankin potentiaalista käsitellä pakastettuja elintarvikkeita. Ruokapankin edustaja ei myöskään osannut sanoa, onko johtohenkilöstö edes tietosia siitä, ettei viimeisen käyttöpäivän ylittäneitä elintarvikkeita saa jakaa pakastamattomana. Hän kuitenkin arveli, että ruokapankin ja lahjoittajatahon välisessä yhteistyösopimuksessa olisi maininta jakokelpoisuutta koskevasta lainsäädännöstä. Ruokapankin edustaja 1 vahvisti tämän tiedon olevan sopimuksessa selkeästi esitettyä.

"Tietää. Kun tehdään sopimukset kauppojen kanssa, niin siellä on hyvin tarkkaan sanottu se, että VKP on se päivä [jonka jälkeen elintarvikkeita ei saa pakastamatta jakaa]."

Edustaja kertoi, että lahjoittajiin on oltu useamman kerran yhteydessä elintarvikkeiden jakokelpoisuuden parantamiseksi, ja monen liikkeen kohdalla se on lisännyt tuotteiden lahjoittamista jakokelpoisena. Lahjoittajat ovat siis tietoisia siitä, etteivät viimeisen käyttöpäivän ylittäneet ja pakastamattomat elintarvikkeet päädy ruokapankin asiakkaille.

2) *Ei ole riittävästi resursseja.* Ruokapankin edustaja 2 sekä lahjoittaja 3 esittivät keskeiseksi resurssinpuutteeksi elintarvikeliikkeiden pakastustilat. Liikkeiden

pakastustilat ovat usein varsin pienet, jolloin tuotteiden pakastaminen voi osoittautua haastavaksi.

”Yleisesti on semmoinen ongelma, että kauppojen pakastehuoneet on rakennettu aika kaupan kokoluokkaan nähden tai tarpeisiin nähden melko pieniksi. – Että meillä ei ihan ylettömästi sitä [tilaa] ylimääräiselle touhulle. – Jos varastosta löytyy joku paikka, mihin hommataan tätä tarkotusta varten oleva erillinen [pakaste]kaappi, nii se vois olla sitten ehkä ratkaisu.”

Lahjoittaja 3

”[Ruokapankin henkilökunnan jäsen] on sitä pakastamista aina ehottanut, monissakin kaupoissa. Osa siihen tarttuu ja osa ei. Kaikki eivät ole pystynyt tilanpuutteen vuoksi, että ei ole resursseja. Varsinkin noissa pienissä kaupoissa se tila voi olla se [toimintaa rajoittava] kysymys.” Ruokapankin edustaja 2

Kahden lahjoittajan arviot lahjoitettavien elintarvikkeiden määrästä johdattelevat suhtautumaan tilojen puutteen merkitykseen varautuneesti. Toisen lahjoittajan toimipaikasta elintarvikkeet noudetaan kerran viikossa ja noutopäivään mennessä niitä on kertynyt 3–7 kuljetuslaatikollista. Toisen lahjoittajan toimipaikasta sen sijaan noudetaan elintarvikkeet 3 kertaa viikossa, ja kullekin kerralle tuotteita on kertynyt useimmiten 1 laatikollisen verran. Kyseiset kuljetuslaatikot ovat mitoiltaan 60 x 40 x 25 cm ja ne pinoutuvat siististi päällekkäin. Näiden tietojen pohjalta lienee aiheellista epäillä, ovatko liikkeiden pakastetilat todella niin pienet, ettei tällaista tilaa ole mahdollista järjestää.

Toinen resurssipuute liittyy henkilökuntaan. Ruokapankin edustaja kuvaili valtaosan johtohenkilöstöstä olevan myönteisiä lahjoittamiensa elintarvikkeiden käytettävyyden parantamiselle, mutta henkilökunnan vaihtuvuus vaikeuttaa käytännön toteuttamista. Hänen mukaansa rutiinien ylläpitäminen on haastavaa etenkin vuokratyöntekijöiden myötä, jotka saattavat kiertää saman päivän aikana useammassakin liikkeessä. Tiedonkulku on osoittautunut hankalaksi työntekijöiden vaihtuessa tiuhaan tahtiin. Lisäksi vuokratyöntekijät tekevät töitä urakkapalkalla, eivätkä välttämättä ehdi tai halua tehdä ”ylimääräistä työtä”.

Mutta mä ymmärrän myös sen, että ei niillä oo aika siellä. Hyllyttäjillä on ihan hirvee kiire aina, niin ei ne niinku pysty siihen.” Ruokapankin edustaja 1

Lahjoittajien haastattelut kuitenkin antavat täysin toisenlaisen kuvan lahjoitustoiminnan luonteesta. Jokaisessa toimipisteessä oli löydetty juuri heidän työympäristölleen sopivat käytännöt, eikä kukaan haastatelluista lahjoittajista kokenut toimintaa työllistävänä.

3) *Välinpitämättömyys elintarvikkeiden jakokelpoisuutta kohtaan.* Kolmas aineistossa esiintyvä tekijä on kaikista hankalimmin tutkittavissa ja ratkaistavissa. Yksi lahjoittaja sekä toinen ruokapankin edustajista nostivat esille mahdollisena syynä jakokelvottomien elintarvikkeiden lahjoittamiselle sen, etteivät lahjoittajat ”jaksakaan nähdä vaivaa” jakokelpoisuuden parantamiseksi.

"Onko siinä sit se, että sitä hävikkiä jää niin vähän, ettei sitten jaksettais nähdä vaivaa, en osaa sanoa yhtään." Lahjoittaja 1

"Mä luulen, että siinä se ensinnäkii osalta se, että ne ei jaksa keskittyä niin paljon, että pääsee vaan hävikistä eroon ja se on niille ainoa mikä merkitsee." Ruokapankin edustaja 1

"[Syynä on, että] halutaan eroon siitä, osa toimijoista ei välitä, siinähan säästyy vaan bioskamaksuja." Ruokapankin edustaja 2

Edellä esiteltyjen syiden osuutta jakokelvottomien elintarvikkeiden jakamiseen pohditaan suhteessa muuhun aineistoon luvussa 7.1. On valitettavaa, ettei aiheesta ollut tässä tutkimuksessa mahdollista kerätä tietoa henkilöiltä, jotka ovat tutkimuskysymyksen kohteena.

6.4 Mihin jakokelvottomat elintarvikkeet päätyvät?

Kaikki määrällisessä aineistossa esiteltyt, viimeisen käyttöpäivän umpeutumisen jälkeen ja pakastamattomana lahjoitetut elintarvikkeet eivät kuitenkaan päädy suoraan roskiin, vaikka ne eivät olekaan ruokapankin asiakkaille jakokelpoisia. Kun lahjoitetut elintarvikkeet saapuvat ruokapankkiin, niistä erotetaan asiakkaille sellaisenaan jakokelpoiset tuotteet sekä ne lahjoitukset, jotka vielä voidaan pakastaa asiakkaita varten. Sen jälkeen erotetaan biojätteeseen ne tuotteet, jotka eivät ole enää ihmisravinnoksi sopivia. Jäljelle jää elintarvikkeita, joissa viimeinen käyttöpäivä on ylittynyt, mutta jotka ovat silti vielä syömäkelpoisia. Ne lajitellaan tuoteryhmittäin ja jätetään ruokapankin henkilökunnan käytettäväksi. Henkilökunta saa siis joka päivä valita saapuvista lahjoituksista itselleen mieluisia tuotteita, joista osan syövät lounaana ruokapankissa ja loput vievät mukanaan päivän päätteeksi.

Ruokapankissa on päivittäin paikalla noin 10-15 henkilökunnan jäsentä. Saapuvien elintarvikkeiden keskiarvo on 112 kappaletta, mikä tarkoittaisi jopa 7-11 yksittäistä tuotetta päivittäin jokaista henkilökunnan jäsentä kohden. Yksittäinen tuote tarkoittaa tässä yhteydessä yhtä pakettia liha-, kana-, ja kalatuotteita, valmisruokia, makkaroituja, leikkeleitä tai valmissalaattia. Varsinkaan pienet taloudet eivät tarvitse näin paljon ruokaa, jolloin tuotteita jää päivittäin yli. Ruokapankin edustaja kertoo henkilökunnalta ylijäävien elintarvikkeiden siirtyvän vielä yhden askeleen eteenpäin, erääseen toiseen ruoka-avun toimipisteeseen. Siellä tuotteet päätyvät samoja käytäntöä noudattaen kyseisen toimipisteen henkilökunnan jaettavaksi. Lopulta roskiin päätyvien tuotteiden määrää ruokapankin edustaja kuvailee vähäiseksi:

"Ei niitä kovin paljon jää, se on aika pientä."

Kentällä jäi kuitenkin hieman epäselväksi, kuljetetaanko elintarvikkeita jokaisena arkipäivänä toiseen toimipisteeseen. Mikäli ei, niistä vääjäämättä päätyy osa hävikkiin. Henkilökunnan itselleen ottamia jakokelvottomia elintarvikkeita ei

juurikaan säännöstellä. Tuotteiden jatkuva ylitarjonta ja valinnanvapaus mahdollistavat sen, että niitä voi viedä myös työyhteisön ulkopuolisille henkilöille.

Suuri osa tutkimuskohteena olevan ruokapankin henkilökunnasta on työkuntoutujia tai TE-palveluiden avulla palkkatuettuja henkilöitä. Heidän tulotasonsa on suhteellisen matala ja he ovat taustaltaan sosioekonomisesti verrattain heikossa asemassa. Ruokapankista saatavat elintarvikkeet helpottavat henkilöiden taloudellista tilannetta ja varmasti osaltaan myös motivoivat osallistumaan työtoimintaan. He ovat kuitenkin ruokapankin asiakkaita paremmassa asemassa, sillä ovat päässeet TE-palveluiden piiriin ja heillä on resursseja osallistua ainakin osaaikaiseen työtoimintaan. Ruokapankin asiakkaille puolestaan ruoka-apu on usein viimesijainen tuki, kun toimeentulo ei ole riittävä elämän perusedellytysten takaamiseksi. Tämän käytännön tukemaa hierarkkisuutta tarkastellaan lisää tutkimuksen johtopäätöksissä.

Ruokapankin henkilökunnan osalta asiakkaille jakokelvottomien elintarvikkeiden lahjoittamiseen suhtaudutaan pääosin positiivisesti. Lahjoitusten nähdään auttavan henkilökunnan taloudellista tilannetta ja olevan parempi ratkaisu kuin elintarvikkeiden päätyminen hävikkiin.

”Minusta se on hyvä, ne on kuitenkin käyttökelpoisia – Ja kun on vähävaraisia meidän työntekijöistä osa, niin sitten se on semmonen, että saa sitä lounasruokaa siitä.” Ruokapankin edustaja 2.

Samansuuntaisen lausunnon aiheesta antoi eräs toinen ruokapankin henkilökunnan jäsen, jonka kanssa käytiin spontaani keskustelu haastateltavien kieltäytymisestä. Myös hän näki pelkästään hyvänä asiana sen, että kaupat lahjoittavat elintarvikkeita, jotka jäävät ruokapankin henkilökunnan käyttöön. Silti samanaikaisesti ruokapankissa kärsitään silloin tällöin pitkistäkin ajanjaksoista, jolloin asiakkaille jaettavia elintarvikkeita on hyvin vähän. Silloin tukeudutaan yksittäisten toimijoiden rahalahjoituksiin, joilla ostetaan halpoja peruselintarvikkeita, kuten säilykkeitä ja kuiva-aineita. Myönteisessä suhtautumisessa voi olla ennen kaikkea kyse tietynlaisesta rutinoitumisesta. Toiminta on osa ruokapankin jokapäiväistä arkea, jolloin jakokelvottomien tuotteiden potentiaalia lisätä asiakkaille jaettavan ruoan määrää ei ehkä tunnisteta. Aktiivisia toimia jakokelpoisuuden parantamiseksi rajoittavat myös ruokapankin omat resurssit:

”Mut siinä tulee meidän oma resurssi vastaan, et se ei oo aina niin yksinkertainen, se on isompi logistinen haaste ja tilojen suhteen [resurssit ovat rajalliset].” Ruokapankin edustaja 2

Ruokapankin kylmätilat ovat rajalliset, ja niiden laajentaminen vastaamaan lisääntyvää jakokelpoisten elintarvikkeiden määrää voisi osoittautua haastavaksi. Kun työntekijät vievät jakokelvottomia elintarvikkeita päivittäin pois, säilytystilaa tarvitaan vähemmän.

Tätä jakokelvottomien lahjoitusten sudenkuoppaa ei ole juurikaan tunnistettu, saati tutkittu ruoka-apututkimuksessa. Se on potentiaalista hävikkiä, jonka näkyvyys tilastoissa on hyvin epäselvä. On oletettavaa, että elintarvikeliikkeet merkitsevät lahjoitettavat tuotteet omiin järjestelmiinsä kaupallisena hävikkinä. Raportoivatko kaupat sitä kuitenkaan hävikkiseurannan velvoittamaan hävikkiin, sillä se päättyy heidän silmissään jatkokäyttöön ruokapankkien kautta. Toinen ongelma liittyy ruokapankkien rooliin hävikin seurannasta. Ruoka-apututkimuksessa ei ole juurikaan nostettu esille hävikin hävikkiä, sillä ruoka-aputoimintaa pidetään yleisesti hävikkiongelman ratkaisijana.

6.5 Haastatteluista kieltäytyminen

Lopulta haastattelukutsusta kieltäytyivät kaikki ne lahjoittajat, jotka lahjoittavat joko kaikki viimeinen käyttöpäivä -merkityt elintarvikkeet, tai edes osan niistä, ruokapankkiin asiakkaille jakokelvottomina. Merkittävä kieltäytymisprosentti haastatteluista järjestytti tutkimusasetelman perusteita. Tutkimuskysymyksiä ja aineiston sisältöä täytyi harkita uudelleen, jotta tutkimuksen pääpaino oli silti mahdollista pitää elintarvikkeiden lahjoittajissa. Toisaalta haastattelukutsuista kieltäytymisen voidaan tulkita paljastavan tutkimusaiheesta jotain odottamatonta.

Säännönmukainen kieltäytyminen haastatteluista herätti jatkokysymyksen siitä, mistä selvä jako lahjoitettujen elintarvikkeiden jakokelpoisuuden ja haastatteluiden toteutumisen välillä johtuu. Otanta on rajallinen, vain seitsemän haastattelukutsua, mutta tässä tutkimuksessa merkittävä. Haastatteluista kieltäytymiseen on voinut vaikuttaa moni asia, kuten koronatilanne, haastattelujen ajankohta kesäsesonkina sekä johtohenkilöstön suuri työtaakka. Elintarvikkeiden jakokelpoisuuden ja haastattelujen toteutumisen välillä on kuitenkin havaittavissa niin merkittävä korrelaatio, että tällaisten sattumien osuutta lienee aiheellista epäillä. Kun vastauksia tutkimuskysymyksiin ei saatu suoraan lahjoittajilta, aineistoa päätettiin täydentää haastattelemalla henkilöiltä, joilla on takanaan pitkä työura ruokapankissa ja täten laaja-alaista tietoa kentältä.

Ruokapankin edustajia pyydettiin pohtimaan mahdollisia syitä kieltäytymiselle. Toinen edustajista epäili syiksi sitä, ettei ruoka-aputoimintaan jakseta keskittyä riittävästi muun työtaakan ohella, sekä lahjoittajien kokemaa häpeää siitä, että he tietoisesti lahjoittavat jakokelvottomia tuotteita.

”– ja toinen on se, että mä luulen, että niitä osaltaan hävettää se, että kun jakokelvotonta.”
Ruokapankin edustaja 1

Toinen edustajista suhtautui kysymykseen varautuneemmin:

”Ei ole kyllä mitään käryä... Eihän siinä pitäisi olla mitään hävettävää. En ymmärrä. – En osaa sanoa mikä voi olla motivaationa tollaiseen.” Ruokapankin edustaja 2

Haastateltava palasi aiheeseen oma-aloitteisesti haastattelun päätteeksi.

"Ihan kuin se [jakokelvottomien elintarvikkeiden lahjoittaminen] olisi jokin häpeä... -- Tuntuu vähän oudolta. Vai onko yksinkertaisesti sitten niin paljon työtä, -- ettei löydy tällaiseen aikaa, mutta eihän tähän mene kuin 15–20 minuuttia, että en oikein siihenkään usko."

Hänen arvionsa mahdollisista syistä kieltäytymiselle jäivät siis huomattavasti avoimemmiksi. Häpeän käsite nousi esille myös eräässä kentällä käydyssä spontaanissa taukokuonekeskustelussa. Tilassa oli keskustelun aikana noin 6–8 henkilöä, jotka ovat erilaisissa kuntouttavissa tai tukevissa työsuhteissa ruokapankissa. Keskustelua pohjustettiin tutkimusaineiston keräämiseen liittyneillä haasteilla ja tutkimusasetelman muutoksella. Huoneessa oleville esitettiin suora kysymys, mikä voisi olla syynä haastateltavien suurelle kieltäytymisasteelle. Valtaosa henkilöistä suhtautui keskusteluun hyvin välinpitämättömästi. Muutama henkilö totesi lyhyesti, etteivät osaa sanoa, eivätkä vaikuttaneet kiinnostuneilta jatkamaan aiheen pohtimista. Vain yksi henkilökunnan jäsen jatkoi keskustelua, käyttäen lähes samoja sanoja kuin ruokapankin edustaja 2 *"eihän siinä ole mitään hävettävää"*, ja samaan hengenvetoon totesi systemaattisen kieltäytymisen kuitenkin vaikuttavan kummalliselta. Häpeään suhtauduttiin siis kahdesta eri näkökulmasta, mahdollisena syynä olla osallistumatta tutkimukseen, tai tekijänä, jonka ei ainakaan pitäisi olla syy kieltäytymisille.

Ruokapankin edustajan mukaan lahjoittavien elintarvikeliikkeiden johtohenkilöstö suhtautuu pääosin hyvin myötämielisesti ruoka-aputoimintaan. He myös ovat tietoisia siitä, ettei jakokelvottomina lahjoitettuja elintarvikkeita voi luovuttaa ruokapankin asiakkaille, mutta toimintaa vaikeuttaa luvussa 6.3 esitelty resurssien puute. Lahjoittajien kenttää lähestyttiin ystävällisessä ja puolueettomassa hengessä, ja haastattelut olisivat voineet auttaa lahjoittajia ratkaisemaan mahdollisia haasteita, jotka rajoittavat elintarvikkeiden jakokelpoisuutta. Kenttä ei kuitenkaan ollut halukas avaamaan toimintaansa.

Tämän tutkimuskysymyksen ratkaisemiseksi olisi voinut olla hyvin antoisaa keskustella aiheesta myös tutkimukseen osallistuneiden lahjoittajien kanssa. He jakavat haastattelusta kieltäytyneiden kanssa samanlaisen toimintaympäristön ja olisivat voineet tuoda aineistoon vielä yhden näkökulman mahdollisista kieltäytymisen syistä. Ensimmäisiä haastatteluja toteuttaessa ei kuitenkaan ollut tiedossa, että suuri osa haastateltavista tulee kieltäytymään prosessin edetessä, joten aihetta ei tuotu esille.

7. JOHTOPÄÄTÖKSET

Luvussa esitellään edellä kuvaillun aineiston analyysin ja tulosten pohjalta tehdyt johtopäätökset tutkimuksen viidestä tutkimuskysymyksestä. Sen lisäksi luvussa nostetaan esille tutkimuksen herättämiä jatkotutkimuskysymyksiä, sekä reflektoidaan lyhyesti tutkimuksen kulkua ja tuloksia.

7.1 Johtopäätökset ja yhteenveto tutkimuskysymyksistä

Kuinka paljon ruokapankkiin lahjoitetaan asiakkaille jakokelvottomia elintarvikkeita?

Tutkimuksen alkuperäisenä tavoitteena oli selvittää 12 elintarvikeliikkeen lahjoituskäytäntöjä. Tutkimukseen osallistui vain kolmen elintarvikeliikkeen edustajia, ja näistä liikkeistä lahjoitetaan tuotteet aina ruokapankin asiakkaille jakokelpoisina. Lopuista yhdeksästä liikkeestä lahjoitetaan joko osa, tai kaikki viimeinen käyttöpäivä -merkityt elintarvikkeensa jakokelvottomina, eli pakastamattomina ja päiväyksen ylityttyä. Ruokapankkiin lahjoitettujen elintarvikkeiden määrät vaihtelevat merkittävästi niin päivä-, viikko-, kuin kuukausitasollakin. Jakokelvottomien elintarvikkeiden lisäksi ruokapankkiin lahjoitetaan paljon mm. leipää, hedelmiä ja maitotuotteita, joita ei tilastoitu tässä tutkimuksessa. Asiakkaille jakokelvottomien tuotteiden osuutta kokonaislahjoituksista on täten mahdotonta arvioida tämän tutkimuksen puitteissa.

Kahden mittausviikon ajalta kertyneiden elintarvikkeiden määrä oli yhteensä 362,8 kiloa ja 1118 kappaletta. Ruokapankin asiakkaille lahjoitettavissa kasseissa on usein noin 6-8 tuotetta. Mikäli 1118 lahjoitettua tuotetta olisi pakastettu myyntiliikkeessään edellisenä iltana tai lahjoitettu päivää aikaisemmin ruokapankille pakastettavaksi, niistä oli saanut koottua noin 140-185 ylimääräistä kassia. Yhdessä viikossa siis 70-92 henkilöä lisää voisi saada tarvitsemaansa apua. Nykyisellään jakokelvottomista elintarvikkeista saataisiin vuodessa noin 3600-4700 jaettavaa kassia lisää. Vaikka kyse on tapaustutkimuksesta, jossa on tutkittu vain yhden ruokapankin toimintaa, ei ole syytä epäillä sen olevan lahjoitusten osalta epätavallinen poikkeus. Kenttäkokemuksen aikana mikään ei vihjannut siihen, että toiminta olisi jollain tavalla muista ruokapankeista eroavaa. Se on pitkään jatkunut ja rutinoitunut normi, johon suhtaudutaan itse kentällä pääosin positiivisesti. On oletettavaa, että samat toimintamallit toteutuvat myös muualla ruoka-avun kentällä. Tämän oletuksen pohjalta jakokelvottomien elintarvikkeiden määrän merkittävyttä ei voi ohittaa, vaan se tarvitsee jatkotutkimusta.

Mitkä tekijät vaikuttavat myönteisesti elintarvikkeiden lahjoittamiseen ruokapankille asiakkaille jakokelpoisina?

Lahjoittajien haastatteluista koostuva aineisto on tämän etnografisen tapaustutkimuksen kontekstissa verrattain kattava, sillä elintarvikeliikkeet erosivat toisistaan perustiedoiltaan huomattavasti. Jokainen haastattelu edustaa eri kokoista myymälää, jolloin myös myymälöiden resurssit ovat hyvin erilaisia. Huomionarvioista on, että lahjoitettujen elintarvikkeiden jakokelpoisuuteen positiivisesti vaikuttavat tekijät paljastuivat samanlaisiksi jokaisessa toimipaikassa. Keskeiset motiivit ovat aineiston mukaan halu välttää elintarvikkeiden hukkaan heittämistä, mahdollisuus säästää jättekustannuksissa sekä kokemukset siitä, että ruoka-apu hyödyttää kaikkia aiheuttamatta ylimääräistä työpainetta elintarvikeliikkeiden henkilökunnalle. Kantavana teemana haastateltujen lahjoittajien suhtautumisessa ruoka-apuun oli heidän kokemuksensa toiminnan helppoudesta ja tarpeellisuudesta.

Jakokelpoisuuteen vaikuttavat motiivit voidaan jakaa kahteen osaan, eettisiin käsityksiin perustuviin sekä aineelliseen hyötyyn perustuviin. Elintarvikkeiden saattaminen hyötykäyttöön sekä kokemus siitä, että toiminta hyödyttää kaikkia, pohjautuvat ennen kaikkea eettisiin näkemyksiin. Nämä motiivit kietoutuvat hyväntekeväisyyden ja resurssitehokkuuden eetokseen, joista lahjoittaja ei itse välttämättä saa aineellista hyötyä. Jättekustannusten väheneminen puolestaan on suora taloudellinen kannuste, jota toiminnan helppous tukee. Lahjoittajat eivät tarkentaneet haastatteluissa jättekustannusten säästämisen hyötyjen suuruutta. On kuitenkin oletettavaa, että kustannusten pieneneminen on merkittävää, sillä kaikki kolme lahjoittajaa nostivat aiheen itse esille. Yhdestä toimipaikasta lahjoitetaan elintarvikkeet jo tuotteeseen merkityn viimeisen käyttöpäivän aamuna. Taloudellisesti elintarvikeliikkeelle on parempi ratkaisu lahjoittaa elintarvikkeet ruokapankkiin, vaikka ne voitaisiin vielä myydä kuluvan päivän aikana, kuin ottaa riski, että tuotteet jäävät myymättä ja joutuvat jätteeksi.

Miksi osa toimijoista lahjoittaa elintarvikkeet jakokelvottomina ruokapankille?

Jakokelpoisuuteen myönteisesti vaikuttavat tekijät antavat mahdollisuuden asettaa mahdolliset syyt lahjoittaa jakokelvottomia elintarvikkeita kritiikin kohteeksi. Syitä esiintyi aineistossa kolme: tietämättömyys lahjoittamiseen liittyvistä säädöksistä, resurssien puute sekä välinpitämättömyys elintarvikkeiden jakokelpoisuutta kohtaan. Ruokapankin edustajien mukaan tietämättömyys säädöksistä ei pidä paikkaansa, vaan lahjoittajia on informoitu toistuvasti jakokelpoisuuden rajoitteista. Toinen seikka, resurssien puute, on kysymyksenä laaja-alaisempi. Tutkimukseen osallistuneet lahjoittajat eivät koe resurssipulan rajoittavan elintarvikkeiden lahjoittamista jakokelpoisena. Heillä on riittävästi pakaste- tai kylmätiloja säilyttää lahjoitettavia tuotteita. On oletettavaa, että elintarvikeliikkeiden tilaratkaisut

suunnitellaan tietyllä normistolla, joten kaikilla saman kokoluokan liikkeillä olisi lähes samankokoiset kylmäsäilytystilat käytössään. Tilojen puutetta voitaisiin helpottaa esimerkiksi lahjoittamalla kierrätyskeskusten kanssa yhteistyössä arkkupakastimia elintarvikeliikkeiden käyttöön, jolloin ruoka-avun tuotteille olisi oma säilytyspaikkansa. Lisäksi haastatelluilla lahjoittajilla on henkilökuntaa, jotka tuntevat lahjoittamiskäytännöt ja noudattavat niitä.

Kolmas aineistossa esitetty mahdollinen syy oli se, että toimintaan suhtaudutaan välinpitämättömästi. Aihe mainittiin sekä yhden lahjoittajan että yhden ruokapankin edustajan toimesta. Tämä on mahdollisista syistä ainoa, jolle ei löydy aineistosta vasta-argumentteja. Päinvastoin tämä on syy, jota muun aineiston voidaan jopa nähdä puoltavan, kun jakokelvottomien elintarvikkeiden lahjoittaminen ei johdu tiedonpuutteesta, ja samalla resurssipulaan on aihetta suhtautua kriittisesti. Aineistossa esiintyy lisäksi työntekijöiden ja johtohenkilöstön suuri työtaakka. Ruoka-aputoiminta voi olla yksi ensimmäisistä työtehtävistä, josta koettua kuormittuneisuutta pyritään vähentämään. Yksi merkittävä syy yhteistyön jatkamiselle työtaakasta huolimatta lienee se, että vähittäiskaupan jättekustannukset pienenevät riippumatta siitä, ovatko ruoka-apuun lahjoitetut elintarvikkeet jakokelpoisia vai eivät.

Mihin jakokelvottomat elintarvikkeet päätyvät?

Ruokapankin asiakkaille jakokelvottomat elintarvikkeet eivät päädy suoraan roskiin, vaan henkilökunnan hyödyksi noudattaen ruoka-avun kentän win-win -ajatusmallia. Toiminta ei kuitenkaan vastaa aivan ruoka-avun perimmäistä ideologiaa. Tässä tutkimuksessa tilastoidut elintarvikkeet eivät koskaan päädy niille henkilöille, joille ne ovat varsinaisesti tarkoitettu. Ruokapankin asiakkaat ovat useimmiten hyvin huono-osaisia henkilöitä, joiden tulot eivät riitä riittävän ravinnon hankkimiseen ruokakaupasta. 81,5 % Punaisen ristin (STT info 2020) toteuttamaan kyselyyn vastanneista kertoi ruoka-avun olevan oman pärjäämisensä kannalta välttämätöntä. Noin puolet vastanneista kävi ruoka-avussa kuukausittain ja lähes yhtä moni koki tarvitsevänsä enemmän ruoka-apua, kuin sitä oli omalla paikkakunnalla saatavilla. Ruokapankin henkilökunta puolestaan on sosioekonomisesti ruokapankin asiakkaita vakaammassa asemassa.

Ruokapankkiin lahjoitettavat jakokelvottomat tuotteet ovat pääosin hajanaisia yksittäiskappaleita, sillä kyse on kauppojen hävikistä. Suuri osa tuotteista on hyvin tavallisia elintarvikkeita, kuten kypsentämätöntä kanaa tai punaista lihaa, leikkeleitä ja esimerkiksi valmiskeittoja. Usein mukana on huomattava määrä myös verrattain hinnakkaita tuotteita. Tyypillisiä tällaisia lahjoituksia ovat esimerkiksi erikoismakkarat, lohifileet tai kokonaiset savustetut kalat, kylmäsäilytystä vaativat kasvi-proteiinit ja erikoisemmat lihavalmistukset kuten valmiiksi maustetut kyljykset. Näiden hajanaisen tuotteiden lisäksi tietyt elintarvikeliikkeet lahjoittavat

ruokapankkiin hyvinkin suuria eriä myyntikelpoisia tuotteitaan hyväntekeväisyytenä, ilman hävikkiaspektia. Resurssisyistä nämä tuotteet ovat useimmiten hinnaltaan edullisia ja niissä on pitkä myyntiaika, jotta ne ehditään jakaa asiakkaille. Käytännössä tuotteet ovat siis useimmiten pitkälle prosessoituja, kuten kananugetteja, majoneesipohjaisia salaatteja, makkaraa tai hiilihydraattipainotteisia valmisruokia. Nämä tuotteet kattavat suuren osan asiakkaiden lunastamista tuotteista. Edellä mainitut hävikkinä lahjoitetut elintarvikkeet ovat täten ravintosisällöltään usein korkeatasoisempia, kuin tiettyjen kauppojen hyväntekeväisyytenä lahjoittamat suuret elintarvike-erät.

Ruokapankin henkilökunnalle jäädessään jakokelvottomina lahjoitetut elintarvikkeet luovat uuden hiarkiatason ruoka-avun kentälle. Ruokailutottumusten on tunnistettu olevan vahvasti sidoksissa sosioekonomiseen asemaan. Heikommassa sosioekonomisessa asemassa olevat henkilöt ostavat suhteessa vähemmän terveellisiä elintarvikkeita kuin korkeammassa asemassa olevat henkilöt. Pienituloiset henkilöt kuluttavat vähemmän kasviksia, ruisleipää, hedelmiä ja marjoja, kuin keskituloiset. (ks. esim. Borodulin ym. 2016, 14; French ym. 2019.) Sen lisäksi huono-osaiset tekevät muita todennäköisemmin epäterveellisiä ostopäätöksiä, tai eivät osaa valmistaa ruokia edullisista peruselintarvikkeista (Poppendieck 1999, 73). Ruoka-avun asiakkaat ovat näiden tutkimusten valossa suurimassa riskiryhmässä koostaa ruokavalionsa epäterveellisesti. Nykyisellä käytännöllä he saavat myös ruokapankista usein pitkälle prosessoituja ja matalaravinteisia ateria-aineksia. Vähemmän prosessoidut ja ravinteikkaammat elintarvikkeet olisivat kansanterveydellisestä näkökulmasta entistä tärkeämpää saada niille henkilöille, jotka niitä eniten tarvitsevat eli ruokapankin asiakkaille.

Miksi jakokelvottomia elintarvikkeita jakavat toimijat kieltäytyivät säännönmukaisesti haastattelupyynnöistä?

Edellä avatuista johtopäätöksistä voi piirtää kokonaiskuvan mahdollisista syistä sille, miksi suuri osa lahjoittajista kieltäytyi haastattelukutsusta. Mahdolliset syyt kieltäytymiselle esiintyvät aineistossa hyvin samankaltaisessa roolissa kuin mahdolliset syyt lahjoittaa jakokelvottomia elintarvikkeita: perusteluita on useita, mutta niille löytyy yhtä monta vasta-argumenttia, jotka asettavat perustelut alttiiksi kritiikille. Tällainen peruste on esimerkiksi luvussa 6.3. esitelty työtaakasta johtuva ajanpuute, jonka toinen ruokapankin edustaja mainitsi, mutta kumosi ajatuksensa samassa lauseessa. Toiseksi keskeiseksi kieltäytymisen perusteeksi mainittiin häpeä. Tässä kontekstissa haastateltavat oletettavasti viittaavat häpeän johtuvan siitä, että lahjoituskäytäntöjä ei ole saatu kiinnitettyä kauppoissa osaksi arjen rutiineja. Käsitemme nousi täten esille jokaisessa kieltäytymisestä koskevassa keskustelussa ja kaikki haastateltavat mainitsivat sen oma-aloitteisesti. Huomio on mielenkiintoinen, sillä häpeä on liitetty ruoka-apukeskusteluun ja -tutkimukseen koko historiansa ajan. Tämän otannan perusteella voisi olettaa, että henkilökunnalla

on jonkinlainen suhde ruoka-avun kentän häpeälliseen stigmaan, ja ehkä myös tahto hälventää sitä.

Mahdollisiin häpeän tuntemusten taustalla voi olla kaksi tekijää. Ensimmäisenä on lahjoittajien tietoisuus siitä, että heidän toimintansa on vastoin Ruokaviraston lahjoittamista koskevaa ohjeistusta. Ruokaviraston (2017, 7) mukaan viimeisen käyttöpäivän ylittäneitä elintarvikkeita ei saa lahjoittajaa, eikä vastaanottaa lainkaan pakastamattomina. Sillä toiminta ei noudata yleistä ohjeistusta, siitä ei välttämättä olla halukkaita kertomaan julkisesti, vaikkakin anonymisti. Tämä huomio ei nouse esille haastatteluaineistossa, eikä se käynyt lainkaan ilmi kenttäkokemuksen aikana.

Toinen tekijä voi olla se, että osasta liikkeistä lahjoitetaan myös tuotteita, jotka eivät ole enää lainkaan ihmisravinnoksi kelpaavia. Tyypillisiä tällaisia tuotteita ovat täysin pilaantuneet hedelmät tai tuoretuotteet, joiden päivämäärät ovat ylittyneet useita päiviä aikaisemmin. Marcel Mauss on esittänyt vuonna 1925 teesin ”ilmaista lahjaa ei ole”. Se pätee myös ruoka-avun kenttään. Ruoka-avun osalta yhteistyötä jatketaan silti edellä esitettyjen liikkeiden kanssa, sillä samalla liikkeestä lahjoitetaan myös asiakkaille jakokelpoisia tuotteita, kuten leipää ja maitotuotteita. Käytännön voidaan tulkita viittaavaan luvussa 2.1 esiteltyyn lahjan käsitteeseen, johon useimmiten liittyy tietynlainen vastavuoroisuuden odotus. Ruoka-avun lahjoittajien mahdollisesti kokema häpeä ja sen suhde oletettuun vastavuoroisuuden odotukseen jäävät selvitettäväksi jatkotutkimuksessa.

7.2 Jatkokysymykset

Kuinka paljon ruokapankkeihin lahjoitetaan jakokelvottomia elintarvikkeita valtakunnallisesti?

Tämän tutkimuksen kohteena olevaan ruokapankkiin lahjoitetaan vuodessa 3600-4700 ruokakassin edestä ruokapankin asiakkaille jakokelvottomia elintarvikkeita. Luku on suuntaa antava arvio, joka on laskettu kahden viikon aikana kerätyn aineiston perusteella. Tulos kuvaa kuitenkin vain yhteen ruokapankkiin saapuvien elintarvikkeiden volyyymia. Ohisalon yms. (2013, 28) tutkimuksessa 28 % ruoka-apua jakavista tahoista jakoivat myös kylmätuotteita. Tähän tulokseen peilaten vajaa kolmannes nykyisin toimivasta tuhannesta ruokapankista jakaisi kylmätuotteita. Kansallisella tasolla jakokelvottomien elintarvikkeiden määrä on merkittävä. Näiden elintarvikkeiden käytettävyyden parantamisella olisi suuri merkitys jaettavan ruoka-avun määrään.

Lisäksi on väistämätöntä, että osa näistä elintarvikkeista päätyy lopulta hävikkiin. Ruokahävikkitiekartassa ei tunnisteta ruokapankkeja elintarvikeketjun osaksi, saati mainita heidän tuottamastaan hävikistä. Kenttäkokemuksen aikana ei käynyt ilmi, onko ruokapankki velvollinen raportoimaan hävikistään Lukelle. Kyse on

huomattavasta sivuvirrasta, joka jää puuttumaan hävikkitilastoista, mikäli ruokapankkien tuottamaa hävikkiä ei tunnisteta Luonnonvarakeskuksen ruokahävikkitiekartassa.

Mitkä tekijät rajoittavat lahjoitettavien elintarvikkeiden jakokelpoisuutta ja kuinka resurssipulan voisi ratkaista?

Tämän jatkokysymyksen myötä palataan tutkimuksen alkuperäiseen tutkimusasetelmaan. Kysymykseen ei kuitenkaan saatu tässä tutkimuksessa vastausta, sillä aineiston kerääminen osoittautui mahdottomaksi. Toteutuneista haastatteluista paljastui, että jokaisessa lahjoitavassa toimipaikassa on hyvin erilaiset lahjoituskäytännöt. Käytännöt ovat muokkautuneet ajan myötä juuri kyseisen liikkeen tarpeisiin sopiviksi. Lahjoittajat eivät myöskään kuvailleet kokevansa resurssipulaa, joka hankaloittaisi tuotteiden jakokelpoisuuden takaamista. Jatkotutkimuksessa olisi arvokasta selvittää, mistä erot käytettävissä resursseissa johtuvat ja kuinka toimintaympäristöä voisi kehittää elintarvikkeiden käytettävyyden parantamiseksi.

Paljonko ilmaisen ruoan kustannukset ovat?

Ruoka-avussa jaettavat elintarvikkeet mielletään helposti ilmaiseksi ruoaksi, jonka jakamisesta hyötyvät niin hävikin tuottajat kuin apua tarvitsevat. Toiminta on vahvasti kansalaistoimintavetoista ja vapaaehtoisuuteen sekä hyväntekeväisyyteen nojaavaa, ja mielletään täten ilmaiseksi. Todellisuudessa harva asia on ilmaista. Ruokapankin menot koostuvat tilojen ylläpidosta kuten lämmityksen, veden, sähkön, vakuutusten ja mahdollisten huoltojen kuluista, sekä elintarvikkeiden kuljetusauton vakuutuksista, polttoaineesta sekä huoltokuluista. Lisäksi kuluja tuo ruokapankin työntekijöiden palkat. Ruokapankissa toimii muutamia koko- tai osa-aikaisesti palkattuja henkilöitä, joiden palkat ja sosiaalikulut maksetaan kunnan myöntämästä tuesta. Heidän lisäksi toiminnassa on mukana palkkatuettuja työntekijöitä ja työkuntoutujia. TE-palveluiden maksaman palkkatuen enimmäismäärä yhdistykselle, säätiölle tai uskonnolliselle yhdyskunnalle, joka ei harjoita elinkeinotoimintaa, on tietyin ehdoin 1800 euroa kuukaudessa. (TE-palvelut 2021.)

Tämän tutkimuksen keskiössä oleva ruokapankin rahoituksesta puolet koostuu kunnan myöntämästä avustuksesta ja loput yksityisistä lahjoituksista. Kunnan rahoitus on suuruudeltaan vuositasolla kymmeniä tuhansia euroja ja se on peräisin verovaroista. EU:n ruoka-avun vuosien 2014–2020 budjetti oli koko Unionin tasolla 26.5 miljoonaa euroa. Tästä summasta 4 miljoonaa rahoitettiin Suomen valtion toimesta. (Euroopan komissio 2018.) Ilmainen ruoka ei siis tarkemmin katsottuna olekaan ilmaista, vaan sekä paikallisella että kansallisella tasolla varsin hinnakasta. Jatkotutkimuksessa tulisi selvittää tarkemmin ruoka-aputoiminnan kustannuksia ja

verrata niitä julkisen sektorin tarjoamien sosiaalipalveluiden kuluihin pitkällä tähtäimellä, sekä eettisten kysymysten valossa.

Koetaanko ruoka-apuun liitettyä häpeää myös lahjoittajien osalta?

Häpeän käsite paljastui aineistosta poikkeuksellisessa kaksoisroolissa. Yksi haastateltava esitti häpeän mahdollisena syynä kieltäytyä haastatteluista, kun taas kahdessa keskustelussa mainittiin, ettei jakokelvottomiakaan elintarvikkeita lahjoittavien toiminnassa ole mitään hävettävää. Ruoka-apuun liitettyä häpeää on tutkittu paljon etenkin ruoka-avun asiakkaiden näkökulmasta, mutta ruoka-avun lahjoittajien mahdollisesti kokema häpeä on jäänyt aiemman tutkimuksen ulottumattomiin.

7.3 Reflektio tutkimuksesta

Jokainen etnografinen tutkimus on lähtökohdiltaan hyvin erilainen, mutta silti tutkimusprosessista on tunnistettavissa kolme keskeistä ulottuvuutta. Nämä ulottuvuudet ovat tutkimuksen ja aineiston keruun tapahtuminen kentällä, tutkimuksen perustuminen vuorovaikutukselle ja kontekstoinnille, sekä kolmantena tutkimuksen vaikuttavuus toimintana, joka tuottaa todellisuutta ja vaikuttaa ympäristöönsä. (Hämeenaho ja Koskinen-Koivisto 2018, 9–10.)

Aineiston keruu jakautui tutkimuksessa selkeästi kahteen vastakkaiseen asetelmaan. Ruokapankin sekä kolmen tutkimukseen osallistuneen lahjoittajan kenttä oli hyvin vastaanottavainen, päinvastoin kuin jakokelvottomien elintarvikkeiden lahjoittajien kenttä. Haastatteluista kieltäytymisen myötä rooli tutkijana muuttui heidän kentällään aktiivisesta keskustelijasta ulkopuoliseksi tiedonetsijäksi. Aineiston keruun haasteisiin olisi ollut tutkimusprosessin sujuvuuden kannalta tärkeää valmistautua etukäteen suunnittelemalla vaihtoehtoinen tutkimusasetelma. Lahjoittajien haastattelurunkoa suunniteltaessa keskityttiin etenkin niiden lahjoittajien tilanteisiin, jotka lopulta kieltäytyivät tutkimuksesta. Suunnitelmallinen valmistautuminen mahdollisiin muutoksiin olisi voinut auttaa painottamaan toteutuneita haastatteluja toisin.

Tutkimuksen toinen ulottuvuus, vuorovaikutus ja kontekstointi liittyvät olennaisesti etnografisen tutkimuksen ennalta-arvaamattomuuteen. Kentän muutokset edellyttävät tutkijan kykyä sopeuttaa toimintaansa ja tarttua vaihtuviin mahdollisuuksiin. (Hämeenaho, Koskinen-Koivisto 2018, 8.) Lahjoittajilta kerätyn aineiston rajallisuutta paikattiin keräämällä puuttuvaa tietoa ruokapankin edustajilta. On valitettavaa, ettei kaikkien lahjoittajien kanssa ollut mahdollista päästä suoraan vuorovaikutukseen, vaikka sen myötä tarjoutui mahdollisuus tutustua tarkemmin ruokapankin edustajien näkemyksiin. Tutkimusasetelman muutoksesta huolimatta

tutkimuskysymyksiin pystyttiin vastaamaan aineistolla laaja-alaisesti sekä luotettavasti. Haastateltavien näkemykset tutkimuksen aihepiireistä ovat hyvin samansuuntaisia ja tulokset nojaavat teemoihin, jotka toistuvat eri haastatteluissa useita kertoja. Lopulta tutkimusasetelman muutos voidaan nähdä mainiona esimerkkinä etnografisen tutkimusotteen mahdollisuuksista. Kentän elävyys muokkasi tutkimuskysymyksiä ja nosti esille aihepiirejä, jotka eivät aluksi vaikuttaneet tärkeiltä tämän tutkimuksen kannalta.

Tutkimusprosessin vaikutusta ympäristöönsä on vielä haastavaa arvioida. Tutkimuksen aihepiirit koskettavat osaltaan niin ruoka-avun lahjoittajia, jakajia, saajia, tutkijoita kuin päätöksentekijöitäkin. Tutkimuksen tavoitteena on tuoda esille uusia näkökulmia ruoka-aputoiminnasta ja sitoa tuotettu tieto aiemmassa tutkimuksessa tunnistettuihin eettisiin haasteisiin. Tämä tutkimus raottaa ruoka-avun kenttää vähemmän tunnetusta näkökulmasta vain sen verran, että jatkotutkimuksen todellinen tarve paljastuu. Sekä ruoka-avun lahjoittajien motiiveilla että ruokapankkiin saapuvilla, mutta asiakkaille jakokelvottomilla elintarvikkeilla on merkittävä uutuusarvo ruoka-apututkimuksen kentällä.

Aiemman kehityskulun perusteella lienee oletettavaa, että ruoka-avun kenttä tulee laajenemaan entisestään. Riittävä ravinto on jokaisen elämän perusedellytys sekä ihmisoikeus, joka valtion on taattava kansalaisilleen. Väestönkasvun ja ilmastonmuutoksen aiheuttama resurssiniukkuus edellyttää luonnonvarojen kestävästä käyttöä. Elintarvikkeiden tehokkaammalla käytöllä voitaisiin jakaa ravinteikasta ruokaa sitä tarvitseville, vähentää nälkää ja aliravitsemusta, sekä säästää resursseja maanviljelijöiltä, yrityksiltä sekä kotitalouksilta. Näistä lähtökohdista on toivottavaa, että ruoka-apututkimus jää pysyväksi osaksi julkista keskustelua ja poliittista päätöksentekoa.

8. LÄHTEET

Borodulin, K., Jallinoja, P. & Koivusalo, M. (2016), *Epäterveellinen ruokavalio, vähäinen liikunta ja polarisaatio – syyt, kustannukset ja ohjaustoimet*. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminta.

https://tietokayttoon.fi/documents/10616/2009122/24_Ep%C3%A4terveellinen+ruokavalio,+v%C3%A4h%C3%A4inen+liikunta+ja+polarisaatio.pdf/374e8208-7f72-4538-81ca-b72fcdc7efca, viitattu 9.12.2021.

Eriksson, P. & Koistinen, K. (2005). *Monenlainen tapaustutkimus*. Kuluttajatutkimuskeskus. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/152279>

Eskola J., Lätti J. & Vastamäki J. (2018). *Teemahaastattelu: Lyhyt selviytymisopas* s. 24-46, julkaistu teoksessa *Ikkunoita tutkimusmetodeihin: 1, Metodien valinta ja aineistonkeruu : virikkeitä aloittelevalle tutkijalle* (5., uudistettu painos.). PS-Kustannus.

ETL (2019). Ruokahävikin vähentäminen on yhteinen ponnistus. <https://www.etl.fi/ajankohtaista/tiedotteet/ruokahavikin-vahentaminen-on-yhteinen-ponnistus.html>, viitattu 4.3.2021.

Eur-lex (2020). EU:n jätehuoltolaki. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/?uri=legissum%3Aev0010>, viitattu 29.3.2021.

Eur-lex (2021). Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi (EU) 2018/851. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/?uri=celex%3A32018L0851>, viitattu 29.3.2021.

Euroopan komissio (2018). FEAD Finland. <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=20637&langId=en>, viitattu 3.3.2021.

Euroopan komissio (2020). FEAD 2014-2020. <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=22709&langId=en>, viitattu 3.12.2021.

Euroopan komissio (2021a). Vähävaraisimmille suunnatun eurooppalaisen avun rahasto. <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1089&langId=fi>, viitattu 3.3.2021.

Euroopan komissio (2021b). FEAD in your country – Finland. <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1239&intPageId=3611&langId=en>, viitattu 3.3.2021.

Euroopan komissio (2021c). Food Waste. https://ec.europa.eu/food/safety/food_waste_en, viitattu 4.3.2021.

Euroopan komissio (2021d). Stop Food Waste. https://ec.europa.eu/food/safety/food_waste/stop_en, viitattu 4.3.2021

Euroopan komissio (2021e). Goal 12. Ensure sustainable consumption and production patterns. https://ec.europa.eu/sustainable-development/goal12_en#overview, viitattu 4.3.2021.

Euroopan komissio (2021f). Goal 2. End hunger, achieve food security and improved nutrition and promote sustainable agriculture. https://ec.europa.eu/sustainable-development/goal2_en#target-2-4, viitattu 4.3.2021.

French, S.A., Tangney, C.C., Crane, M.M. et al. (2019). *Nutrition quality of food purchases varies by household income: the SHoPPER study*. BMC Public Health 19, 231.

<https://doi.org/10.1186/s12889-019-6546->, viitattu 9.12.2021

Grönfors, M. & Vilkkä, H. (2011), *Laadullisen tutkimuksen kenttätutkimusmenetelmät*. SoFia-Sosiologia-filosofia-apu Vilkkä. http://vilkka.fi/books/Laadullisen_tutkimuksen.pdf

Heikkilä M., Hänninen S., Karjalainen J., Kontula O. & Koskela K. (1994). *Nälkä*. Sosiaali- ja terveysministeriö, Suomi. Sosiaali- ja terveysministeriö, Sosiaali- ja terveysministeriö TK 2000 johtoryhmä, Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Stakes.

Hyvärinen M., Suominen E., & Vuori J. (2021). *Etnografia*, teoksessa Jaana Vuori (toim.) *Laadullisen tutkimuksen käsikirja*, Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto.

<https://www.fsd.tuni.fi/fi/palvelut/menetelmaopetus/kvali/laadullisen-tutkimuksen-aineistot/haastattelut/>, viitattu 14.5.2021.

Häkkinen E. (2020). *Jätealan direktiivien uudet raportointivaatimukset*.

<https://docplayer.fi/183762245-Jatealan-direktiivien-uudet-raportointivaatimukset-jatealan-neuvottelupaivat-helsinki-eevaleena-hakkinen-ym.html>, viitattu 7.3.2021.

Hämeenaho, P. & Koskinen-Koivisto, E. (2018). *Moniulotteinen etnografia* (2. painos.). Ethnos ry. <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/57565>

Hänninen, S. Karjalainen J., Lehtelä K-M. & Silvasti T. (2008). *Johdanto: Leipäjonoista ruokapankkeihin*. Teoksessa Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus & Hänninen, S. (2008). *Toisten pankki: Ruoka-apu hyvinvointivaltiossa*. Stakes.

<https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/76966/M268-Toisten%20pankki.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Hyvärinen H. (2019). Suomalaisetkaan eivät aina pärjänneet pelkällä sisulla – apua on saatu, joten sitä tulisi myös antaa. <https://www.tuni.fi/unit-magazine/artikkelit/suomalaisetkaan-eivat-aina-parjanneet-pelkalla-sisulla-apua-saatu-joten-sita-tulisi-myos-antaa>, viitattu 25.11.2021.

Juhila K. (2021). *Etnografia*, teoksessa Jaana Vuori (toim.) *Laadullisen tutkimuksen käsikirja*, Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto.

<https://www.fsd.tuni.fi/fi/palvelut/menetelmaopetus/kvali/analyysitavan-valinta-ja-yleiset-analyysitavat/teemoittelu/>, viitattu 14.5.2021.

Kallinen, T. & Kinnunen, T. (2021). *Etnografia*. Teoksessa Jaana Vuori (toim.) *Laadullisen tutkimuksen verkkokäsikirja*. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto.

<https://www.fsd.tuni.fi/fi/palvelut/menetelmaopetus/>

Kirkkopalvelut, Ruoka-apu.fi & Sininauhaliitto (2021). *Ruoka-avun tilannekatsaus*.

<https://ruoka-apu.fi/wp-content/uploads/2021/03/Ruoka-avun-tilannekatsaus-30.3.2021.pdf>, viitattu 3.12.2021.

Laihiala T. & Nick R. (2020). *Koronakriisin vaikutukset ruoka-apuun keväällä 2020*.

https://ruoka-apu.fi/wp-content/uploads/2020/09/Koronakriisin-vaikutukset-ruoka-apuun_Laihiala-ja-Nick-2020-1.pdf, viitattu 8.4.2021.

Lambie-Mumford, H. & Silvasti, T. (2020). *The rise of food charity in Europe*. Policy Press.

- LCA Consulting (2020). *Vähittäiskaupan erilliskerättävien jäteläjien määrän arviointi*. https://ym.fi/documents/1410903/38439968/Vahittaiskaupan-erilliskerattavien-jatelajien-maaran-arviointi-F2AFDAA0_9968_436B_9AD9_0D0B1101F199-157953.pdf/31af9c7f-82e1-a546-ad74-d9d405d62055/Vahittaiskaupan-erilliskerattavien-jatelajien-maaran-arviointi-F2AFDAA0_9968_436B_9AD9_0D0B1101F199-157953.pdf?t=1603261176737, viitattu 8.4.2021.
- Luke (2016a). Ruokahävikki Suomessa. <https://docplayer.fi/25566372-Ruokahavikki-suomessa-diasarja-ravintolafoorumi-2016.html>, viitattu 7.4.2021.
- Luke (2016b). Luonnonvarakeskus LA 29/2016 vp: *Lakialoite laiksi elintarvikelain muuttamisesta / ruokahävikki*. <https://docplayer.fi/147987309-La-29-2016-vp-lakialoite-laiksi-elintarvikelain-muuttamisesta-ruokahavikki.html>, viitattu 2.3.2021.
- Luke (2020). *Ruoan uudelleenjakelu ja ruokahävikin vähentäminen*. https://jukuri.luke.fi/bitstream/handle/10024/545898/luke-luobio_31_2020%20%282%29.pdf?-sequence=4&isAllowed=y, viitattu 8.4.2021.
- Luke (2021a). Ruokahävikkiseuranta ja -tiekartta. <https://www.luke.fi/ruokahavikkiseuranta/>, viitattu 18.3.2021.
- Luke (2021b). Elintarvikejäte ja ruokahävikki. <https://www.luke.fi/ruokahavikkiseuranta/elintarvikejate-ja-ruokahavikki/>, viitattu 3.3.2021.
- Luke (2021c). Ruokahävikin seuranta ja vähentäminen – tiekartta kohti kustannustehokkaita, kokonaisvaltaisia ratkaisuja. <https://www.luke.fi/projektit/ruokahavikkiseuranta-ja-tiekartta/>, viitattu 18.3.2021.
- Luke (2021d). Vaikuttavat ohjauskeinot. <https://www.luke.fi/ruokahavikkiseuranta/vaikuttavat-ohjauskeinot/>, viitattu 22.3.2021.
- Luke (2021e). Kasvatuksella ja tiedolla kohti kestävämpää yhteiskuntaa. <https://www.luke.fi/ruokahavikkiseuranta/kasvatuksella-ja-tiedolla-kohti-kestavampaa-yhteiskuntaa/>, viitattu 22.3.2021.
- Luke (2021f). Käytäntöjä muuttamalla kestävämmäksi. <https://www.luke.fi/ruokahavikkiseuranta/kaytanta-ja-muuttamalla-kestavammaksi/>, viitattu 22.3.2021.
- Luke (2021g). Teknologiasta älyä, uusia tuotteita ja liiketoimintamalleja. <https://www.luke.fi/ruokahavikkiseuranta/teknologiasta-alya-uusia-tuotteita-liiketoimintamalleja/>, viitattu 22.3.2021.
- Luke (2021h). Yhdessä enemmän. <https://www.luke.fi/ruokahavikkiseuranta/yhdessa-enemman/>, viitattu 23.3.2021.
- Luke (2021i). Tutkimuksen kehitys ja hävikin seuranta. <https://www.luke.fi/ruokahavikkiseuranta/tutkimuksen-kehitys-ja-havikin-seuranta/>, viitattu 23.3.2021.
- O'Halloran, K. (2011). *The Politics of Charity*. Taylor & Francis Ltd.

- Ohisalo, M., Eskelinen, N., Laine, J., Kainulainen, S. & Saari, J. (2014). *Avun tilkkutäkki: Suomalaisen ruoka-apukentän monimuotoisuus*. RAY.
- Ohisalo, M. & Saari, J. (2014). *Kuka seisoo leipäjonossa?: Ruoka-apu 2010-luvun Suomessa*. KAKS - Kunnallisanalan kehittämissäätiö. <https://kaks.fi/wp-content/uploads/2015/10/kuka-seisoo-leipajonossa.pdf>.
- Poppendieck J. (1998). *Sweet Charity?: emergency food and the end of entitlement*. Penguin Books.
- Pyyhtinen, O. (2014). *The gift and its paradoxes: Beyond Mauss*. Ashgate.
- Riches G. (2008). *Ruokapankit ja oikeus ruokaan*. Teoksessa Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus & Hänninen, S. (2008). *Toisten pankki: Ruoka-apu hyvinvointivaltiossa*. Stakes.
- Salonen, A. S. (2016). *Food for the soul or the soul for food: Users' perspectives on religiously affiliated food charity in a Finnish city*. University of Helsinki, Faculty of Theology.
- Silvasti T. (2008). *Elintarvikejärjestelmä globalisoituu – ruokaturvasta yksityinen liikesuhde?* Teoksessa Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus & Hänninen, S. (2008). *Toisten pankki: Ruoka-apu hyvinvointivaltiossa*. Stakes.
- Silvasti, T., & Tikka, V. (2020). New Frames for Food Charity in Finland. In H. Lambie-Mumford, & T. Silvasti (Eds.), *The Rise of Food Charity in Europe* (pp. 19-48). Policy Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctvzgb6dt.8>.
- Ruoka-apu.fi (2021). Tietoa ruoka-avusta. <https://ruoka-apu.fi/tietoa-ruoka-avusta/>, viitattu 3.12.2021.
- Ruokavirasto (2017). *Ruoka-apuun luovutettavat elintarvikkeet*. https://www.ruokavirasto.fi/globalassets/tietoa-meista/asiointi/oppaat-ja-lomakkeet/yritykset/elintarvikeala/elintarvikehuoneistot/eviran_ohje_16035_2_fi_ruokaapu.pdf, viitattu 10.5.2021.
- Ruokavirasto (2020). Kumppaniorganisaatiot. <https://www.ruokavirasto.fi/yhteisot/tuet-ja-kehittaminen/ruoka-apu/kumppaniorganisaatiot/>, viitattu 3.3.2021.
- STT info (2021). Korona on kasvattanut ruokajonoja, ihmiset hakevat ruoka-apua selvitäkseen arjestaan. <https://www.sttinfo.fi/tiedote/korona-on-kasvattanut-ruokajonoja-ihmiset-hakevat-ruoka-apua-selvitakseen-arjestaan?publisherId=1504&releaseId=69895336>, viitattu 1.12.2021.
- Tampereen seurakunnat (2021). Ruokapankki. https://tampereenseurakunnat.fi/tukea_ja_apua/ruokapankki#bf6f006b, viitattu 20.11.2021.
- Tenk (2019). *Ihmistieteiden eettisen ennakoarvioinnin ohje 2019*. https://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/Ihmistieteiden_eettisen_ennakoarvioinnin_ohje_2019.pdf, viitattu 30.11.2021.
- TE-palvelut (2021). Palkkatuen kesto ja määrä. <https://www.te-palvelut.fi/tyonantajalle/loyda-tyontekija/palkkatuki/palkkatuki-kesto>, viitattu 25.11.2021.

Tieteen termipankki (2021). Elintarvikejäte.

<https://tieteen termipankki.fi/wiki/Ymp%C3%A4rist%C3%B6tieteet:elintarvikej%C3%A4te>, viitattu 3.3.2021.

Unicef (2021). Unicefin historiaa. <https://www.unicef.fi/unicef/historia/>, viitattu 25.11.2021.

Valtioneuvosto (2021a). EU:n jätesäädöspaketin toimeenpano.

<https://valtioneuvosto.fi/hanke?tunnus=YM003:00/2019>, viitattu 29.3.2021.

Valtioneuvosto (2021b). Hallituksen esitys YM/2021/13.

<https://valtioneuvosto.fi/paatokset/paatos?decisionId=0900908f80714afd>, viitattu 29.3.2021.

Vuori J. (2021a). *Tapaustutkimus*, teoksessa Jaana Vuori (toim.) *Laadullisen tutkimuksen käsikirja*, Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto.

<https://www.fsd.tuni.fi/fi/palvelut/menetelmaopetus/kvali/tutkimusasetelma/tapaustutkimus/>, viitattu 18.11.2021.

Vuori (2021b). *Laadullinen sisällönanalyysi*, teoksessa Jaana Vuori (toim.) *Laadullisen tutkimuksen käsikirja*, Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto.

<https://www.fsd.tuni.fi/fi/palvelut/menetelmaopetus/kvali/analyysitavan-valinta-ja-yleiset-analyysitavat/laadullinen-sisallonanalyysi/>, viitattu 20.11.2021.

YLE (2021). *Koska rahat eivät riitä, Petri Salminen jonottaa hapankorppua ja säilykkeitä – korona-aika paljasti, miten perusturva vuotaa.* <https://yle.fi/uutiset/3-12152217>, viitattu 24.11.2021.

9. LIITTEET

LIITE 1. Haastattelurunko lahjoittajien haastatteluihin

1) Miten tulitte lähteneeksi mukaan ruoka-aputoimintaan?

-Kuinka kauan olette olleet mukana toiminnassa?

-Mikä motivoi tekemään yhteistyötä ruoka-avun toimijoiden kanssa?

-Mikä voisi ehkä motivoida kehittämään toimintaa entisestään?

2) Kuinka usein teiltä haetaan ylijäämäruokaa ruokapankin toimesta?

-Mikä voisi olla optimi hakurytmi?

3) Osaatteko arvioida kuinka paljon viimeinen käyttöpäivä -merkittyjä elintarvikkeita kertyy ruokapankille lahjoitettavaksi päivittäin?

-Lahjoitetaanko kaikki viimeinen käyttöpäivä -merkityt tuotteet ruoka-apuun?

4) Kuinka viimeinen käyttöpäivä -merkittyjen elintarvikkeiden kerääminen pois elintarvikeliikkeen hyllyiltä organisoidaan?

-Kerätäänkö viimeisen käyttöpäivän ylittäneet tuotteet aamulla pois hyllystä ennen kaupan aukeamista?

-Olisiko tämä työ mahdollista siirtää iltavuoron loppuun, jolloin tuotteet voitaisiin pakastaa samana iltana, kun päiväys on ylittymässä?

5) Olisiko teillä riittävästi tiloja ja muita resursseja pakastaa viimeinen käyttöpäivä -merkittyjä tuotteita ennen päivämäärän ylittymistä?

6) Onko teillä ajatuksia, kuinka viimeisen käyttöpäivän ylittäneiden tuotteiden käytettävyyttä/pakastusta voitaisiin edistää?

-Eräissä kaupungeissa on lahjoitettu yhteistyössä paikallisten kierrätyskeskusten kanssa pakastamia elintarvikeliikkeisiin tätä tarkoitusta varten, miltä ajatus teistä kuulostaa?

-Voisivatko ruoka-avun toimijat tehdä jotain, mikä edistäisi viimeisen käyttöpäivän ylittäneiden tuotteiden käytettävyyttä?

8) Olisiko teillä tässä vaiheessa jotain muuta mitä haluaisitte kertoa aiheesta?

9) Miten näette ruoka-aputoiminnan tulevaisuuden?

-Miten sitä voisi kehittää kaupan kannalta toimivampaan suuntaan?

LIITE 2. Haastattelurunko ruokapankin edustajien haastatteluihin

1) Niistä liikkeistä, joista lahjoitetaan tuotteet jakokelpoisina, 75 % vastattiin haastattelupyyntöihin myönteisesti. Niistä liikkeistä, joista lahjoitetaan ainakin osittain jakokelvottomia tuotteita, 100 % kieltäytyi. Mistä tämä teidän mielestänne kertoo?

2) Tietävätkö ruokaa lahjoittavat liikkeet, kuinka heidän tulisi toimia, jotta ruoka olisi lahjoituskelpoista?

-Jos tietävät, miksi osasta liikkeistä silti lahjoitetaan jakokelvottomia elintarvikkeita?

3) Onko lahjoittavia elintarvikeliikkeitä informoitu lainsäädännön tuomista rajoitteista ja keskusteltu toiminnan kehittämisestä?

-Kertaluontoisesti vai toistuvammin, ohimennen vai perusteellisemmin?

-Miten pyyntöihin on vastattu?

4) Mitkä tekijät voisivat olla taustalla joidenkin lahjoittajien jopa vihamieliseen asenteeseen ruoka-apua kohtaan?

-Mitkä voisivat olla motiiveja lahjoittaa täysin käyttökelvottomia tuotteita?

5) Onko ruoka-avun riittävydestä tullut palautetta asiakkailta?

-Millainen vaikutus jaettavien ruokakassien sisältöön, tai asiakkaiden avuntarpeen täyttämiseen sillä olisi, että suurempi osa lahjoitetuista elintarvikkeista olisi asiakkaille jakokelpoisia?

6) Mitä ajattelet nykyisestä käytännöstä, että henkilökunta saa päivittäin lahjoitettuja elintarvikkeita itselleen?

-Paljonko saapuvasta ruoasta lopulta menee roskeen sen jälkeen, kun se on jaettu henkilökunnan kesken?

7) Ilmainen ruoka ei olekaan ilmaista:

-Paljonko toiminnan kulut suunnilleen ovat?

-Millä toiminnan kulut katetaan?